colecția de stradă

FLORIN POENARU

Locuri comune

Clasă, anticomunism, stânga

tact
editura

Colecția de stradă

Coordonatori:
VERONICA LAZĂR
VIRGIL PAȘCA

© TACT, 2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
POENARU, FLORIN
Locuri comune : clasă, anticomunism, stânga /
Florin Poenaru. - Cluj-Napoca: Tact, 2017

ISBN 978-606-8437-84-2

32
94

Două bătrâne stau de vorbă într-un sanatoriu:
— Doamne, dar mâncarea e groaznică aici,
spune una dintre ele.
— Da, și uite ce porții mici,
vine replica celeilalte.

INTRODUCERE

Cerneală roșie

Într-un celebru banc sovietic, un dizident se pregătește pentru deportarea în Siberia și stabilește un cod secret cu un prieten cu care urma să corespondeze, astfel încât mesajele lor să nu fie înțelese de cenzură: dacă scrisorile sunt scrise cu cerneală albastră, totul este în regulă; în schimb, dacă acestea sunt scrise cu cerneală roșie, situația este grea. Peste câteva săptămâni vine prima scrisoare: „Totul este bine aici, cazarea e bună, nu e foarte frig, mesele sunt de trei ori pe zi, avem cărți și ziare. Singura problemă e că nu se găsește deloc cerneală roșie".

La fel și în tranziția postcomunistă: avem de toate, totul pare în regulă, singurul lucru care ne lipsește e cerneala roșie. Istoria tranziției s-a scris monocrom, astfel încât până și criticile au fost articulate în aceeași limbă a puterii și a cenzurii. E nevoie de cerneală roșie, așadar, pentru a putea scrie despre tranziție altfel, pentru a ne putea raporta la ultimele aproape trei decenii în afara categoriilor de scriere și de gândire desfășurate de însăși ideologia tranziției.

Ceea ce a fost descris ca o trecere naturală și firească dinspre economia planificată spre cea de piață a luat în practică proporțiile unei catastrofe care nu a fost reprezentată ca atare niciodată. În Ungaria, de exemplu, distrugerea economiei între 1988 și 1995, ca urmare a privatizărilor și a ajustărilor structurale, a fost mai mare decât în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Tot atunci s-a pierdut un număr mai mare de slujbe decât în război. Între 1992 și 1998, PIB-ul Rusiei s-a înjumătățit, producția industrială a scăzut cu mai mult de jumătate, inflația a ajuns și până la 2000%, iar agricultura s-a prăbușit la nivelul anului 1913. În Polonia salariile au

scăzut cu 44%, iar în celelalte țări socialiste scăderile au variat de la 22% la 80%. Pretutindeni rata inflației a crescut, la fel și numărul total al șomerilor. Nicio țară afectată de Marea Criză din 1933 nu a suferit asemenea efecte precum țările foste comuniste la începutul tranziției. Deși inițial părea o metaforă, a devenit evident că aceste țări pierduseră, totuși, un război.[1]

În România situația a fost la fel de dramatică. Anii de criză de după 1989 au fost prefațați de anii de maximă austeritate impusă de regimul Ceaușescu pentru plata datoriilor externe. PIB-ul ajunsese la un minimum istoric deja în 1989, iar apoi s-a contractat cu încă 30% în primii trei ani de după Revoluție. Producția industrială a scăzut cu peste 60%, salariile s-au micșorat cu 50%, iar PIB-ul pe cap de locuitor cu 30% față de 1989. Au crescut în schimb șomajul (spre 10%) și inflația (200% în 1992). În deceniul de după 1990, forța de muncă industrială a scăzut cu 15%, iar numărul total al salariaților s-a înjumătățit.[2]

În spatele acestor cifre și date statistice se află de fapt milioane și zeci de milioane de oameni care au trăit în mod direct efectele cataclismice ale tranziției. E vorba de oameni care și-au pierdut slujbele, agoniseala, mândria, speranța și – nu de puține ori – viața. Sunt oameni a căror existență anterioară, așa cum era, a luat o turnură neașteptată, forțându-i să adopte diferite strategii de supraviețuire. Unii s-au mutat în mediul rural, alții au trebuit să emigreze. Cei cărora nu li s-a mai oferit nici măcar o opțiune au trebuit pur și simplu să se resemneze și să îndure. Toate acestea au generat drame individuale și familiale, au dus la depresii și frustrări și au creat multe resentimente. Totul s-a petrecut în tăcere, orice discuție despre stările și transformările în cauză fiind imediat considerată un semn de slăbiciune, de neadaptare și de nostalgie comunistă. A fost astfel reprimată până și reprimarea; imposibilitatea de a vorbi despre ceva care nu poate exista. Consensul tranziției a fost acela că oamenii nu pot fi decât fericiți sau, în orice caz, optimiști, cu privirea îndreptată spre viitor.

---

[1] Vezi Gareth Dale (coord.), *First the Transition, Then the Clash. Eastern Europe in the 2000s*, Londra, Pluto Press, 2011.

[2] Mai multe date pot fi consultate în Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Polirom, 2010.

Aceasta e „partea întunecată" a tranziției despre care s-a vorbit foarte puțin sau deloc, iar când s-a vorbit, a fost prezentată cel mai adesea ca ceva accidental, nicidecum ca o parte constitutivă a însuși visului tranziției. Mai mult, „marea transformare" care a fost tranziția a fost normalizată și considerată un rău necesar, o formă de terapie inevitabilă, pentru a lăsa în urmă moștenirea comunistă și pentru a pune astfel bazele prosperității din viitor.

Chiar dacă tranziția viza pe toată lumea, ea nu a fost niciodată un proiect colectiv, implementant în urma unei decizii comune. Altfel spus, povara restructurării nu a fost deloc egal distribuită. Mai mult, o asemenea idee nici măcar nu a fost vreodată pe agendă. Proiectul tranziției a fost implementat de sus în jos de o elită locală și internațională (al cărei proces de formare în postcomunism încerc să-l explic în prima parte a cărții) în propriul său beneficiu. El presupunea, din capul locului și ca mecanism intern de funcționare, formarea a două categorii: învingători și învinși. Tranziția a fost concepută sub forma unei curse darwiniste în care doar cei mai apți, cei mai înzestrați, cei mai puternici puteau supraviețui. Această supraviețuire le garanta apoi un loc privilegiat în noua lume. Altfel spus, în ciuda retoricii sale despre democrație și prosperitate, tranziția nu a fost nimic altceva decât un amplu proces de diferențiere socială la finalul căruia cei învinși erau proclamați suboameni și îndepărtați imediat din societate.

Așadar, a fi de partea învingătorilor sau învinșilor înceta să mai fie o problemă socială, devenind una personală, mai exact o problemă de (ne)merit personal. Acolo unde nu era nimic altceva decât o împletire între situații contingente și efecte ale schimbărilor structurale – adică acolo unde era doar acțiunea unor forțe istorice transindividuale –, tranziția a insistat asupra meritelor și posibilităților personale ale subiectului înzestrat cu forțe proprii. Prin această aparentă concretizare a mersului istoriei la nivel individual (adică prin această responsabilizare forțată), tranziția a realizat practic o maximă abstractizare a forțelor sociale și a proceselor istorice mai ample. Totul a fost redus la o competiție între indivizi.

Sigur că aici se poate recunoaște sorgintea neoliberală a tranziției și fetișismul pieței inerent acesteia. Însă mistificarea pe care a produs-o tranziția mi se pare că a fost prost înțeleasă chiar și de criticii acesteia.

Căci ceea ce se ascunde în spatele mistificării legate de interacțiunea dintre indivizi autonomi, care răzbesc în baza competențelor și meritelor personale, nu sunt (doar) forțele structurale ale istoriei. Ceea ce este îndeobște ascuns e faptul că tranziția nu a creat niciodată un teren neutru pe care să se desfășoare competiția dintre oameni, la finalul căreia să se stabilească învingătorii și învinșii. Din capul locului, tranziția a fost o cursă măsluită, un joc trucat, un meci cu rezultatul cunoscut dinainte. Unele categorii profesionale și sociale (cum sunt muncitorii industriali, cei fără studii superioare, bătrânii etc.) au fost dintru început învinse și excluse. Așadar, distincția dintre învingătorii și învinșii tranziției nu s-a făcut la finalul acestui proces, ci chiar de la debutul său. A fost rezultatul unei înfruntări de clasă cu origini în comunism. Acest rezultat a fost impus apoi prin violență fizică și simbolică și normalizat prin acțiunea ideologiei anticomuniste. Nu întâmplător, acestea sunt cele două teme centrale ale volumului de față.

În același timp însă, tranziția, în chiar desfășurarea sa istorică, a avut efecte practice difuze, dialectice și contradictorii. Altfel spus, în ciuda pretențiilor sale teleologice, ea nu a urmat o traiectorie liniară și nici nu a luat forma unui plan pus în aplicare. De exemplu, tranziția a dus la crearea unui individualism radical și a unui egoism social exacerbat, dar și la reactivarea unor rețele familiale și patriarhale de supraviețuire, îngrijire și sprijin; a generat atomizare și autonomizare socială, dar în același timp a întărit rolul familiei lărgite și a comunității; a accelerat mobilitatea și dezrădăcinarea (pe de o parte, pentru unii) și a dus la stagnare și închidere (pe de altă parte, pentru alții); a aruncat în aer forme de solidaritate și soliditate care existaseră anterior (formate în jurul unor instituții, practici sau subiectivități) și a dat naștere la propriile forme de alianță, cooperare și încredere (grupate de regulă în jurul unor interese particulare). Totodată, tranziția a deschis unele oportunități, închizând altele; a valorizat anumite deprinderi și pregătiri, iar pe altele le-a considerat redundante. Pe scurt, tranziția a „topit în aer tot ceea ce era solid", însă a făcut acest lucru neuniform și în baza unei logici proprii.

Tranziția apare, așadar, ca o perioadă *sui generis*, ce trebuie înțeleasă ca atare. Nici „tranzitologia" (corpusul interdisciplinar de texte, științifice sau de altă natură, ce a vizat studierea transformării

postcomuniste ca fenomen specific) și nici criticii acesteia nu au reușit până la urmă să depășească înțelegerea dominantă despre tranziție (autoprezentarea ei) ca perioadă intermediară între comunismul de tip sovietic și capitalismul de tip vestic. Tranziția nu este o stare temporară, o perioadă de trecere între un trecut damnat și un viitor mereu incert și evaziv, ci o formă și o problemă politică de sine stătătoare. Acest volum face parte dintr-un demers mai amplu, ce vizează conturarea unei istorii interne a tranziției postcomuniste.

Dincolo de monopolul ideologic și de formele de autoprezentare ale tranziției, două au fost impedimentele majore pentru care tranziția nu a putut fi recunoscută ca atare și gândită în sine ca fenomen distinct. Primul impediment a fost dificultatea de a-i trasa granițele. Dacă momentul său de debut este de regulă incontestabil și plasat simbolic în 1989, nu același lucru se poate spune despre punctul său de încheiere. Când se termină tranziția? Sau, mai bine zis, ce moment, ce eveniment sau ce semn anunță finalul tranziției? Această indeterminare, această lipsă de închidere formală și oficială a perioadei de tranziției a împiedicat transformarea ei într-o epocă de sine stătătoare și, prin urmare, într-un obiect de analiză. Or, tocmai aici este de fapt miza: tranziția nu poate avea un moment conclusiv clar delimitat, pentru că ea nu este de fapt o construcție temporală, ci una ideologică. Tranziția nu se poate termina niciodată, întotdeauna mai este ceva de făcut, astfel încât destinația întrezărită la orizont se depărtează, nu se apropie, pe măsura înaintării.

Al doilea impediment, mai substanțial, pentru care tranziția nu a fost recunoscută și gândită ca atare s-a datorat faptului că ne aflăm imersați în ea, trăim în imediatul și contemporaneitatea ei. În plus, suntem mereu mai preocupați, pe bună dreptate, să-i facem față și să ne găsim locul în ea, decât să reflectăm de la distanță în ceea ce-o privește. Împletindu-se cu viața noastră, tranziția a devenit parte inextricabilă din aceasta, prin urmare reflecția asupra ei a semănat foarte mult cu cea pe care o avem asupra propriilor noastre vieți: extrem de fragmentară, sub impulsul momentului și de regulă sub presiuni concrete mai urgente și mai fundamentale. În general, nimeni nu prea are timp de reflecție asupra prezentului sau a trecutului recent. Prezentul este făcut pentru a fi trăit, iar trecutul este treaba

istoricilor. Ei sunt cei care, cel mai adesea, reflectează asupra prezentului nostru, devenit între timp trecut, însă ei sosesc, de regulă, mult prea târziu pentru a ne mai fi de folos cu ceva.

Volumul de față este rezultatul încercării de a gândi tranziția ca perioadă în sine și de a reflecta, în prezent, despre prezent. Totodată, cartea propune o formă de practică teoretică ce vizează să deslușească, în freamătul evenimentelor zilnice, imediate, structuri mai ample și mai de durată, fiind un demers aflat la intersecția dintre știri și istoriografie – un alt nume care i s-a dat antropologiei sociale. Demersul de față este totuși unul mult mai modest; el încearcă să arate că acest tip de practică poate scoate la iveală structuri, obiecte de investigație și conexiuni ce ar rămâne altfel neobservate.

Nu este însă vorba despre o carte cu caracter academic, deși are note de subsol, al căror număr l-am redus la strictul necesar. Pe de altă parte, nu este nici o investigație jurnalistică, deși sunt discutate momente survenite în realitatea imediată. Este un gen hibrid, care se apropie mai degrabă de munca cronicarilor urbani din America Latină din perioada interbelică, și care, sub pretextul analizei unor evenimente mundane și cotidiene, încerca de fapt să descifreze transformările produse de modernitate.[3] În anii '70 și '80, genul a suferit o mutație importantă: sub pretextul analizei meciurilor de fotbal și a culturii fotbalistice, cronicarii analizau de fapt dictaturile instaurate pe continent.

Volumul cuprinde trei astfel de cronici contemporane. Prima este o incursiune în politica românească a tranziției, care încearcă să deslușească în chiar numele actorilor politici reprezentativi din ultimul sfert de secol forțe și schimbări sociale mai ample. Nu este vorba nici de o istorie electorală, nici de o galerie de portrete individuale. Este o analiză a unor personaje-cheie care au întruchipat la un moment sau altul, fără știrea sau voia lor, procese sociale structurale. A doua secțiune reprezintă o analiză oblică a ceea ce a fost anticomunismul românesc de după 1989. Ea se axează pe modul în care dosarele Securității au fost integrate ca sursă de date

[3] Pentru o istorie și o analiză a genului, vezi Viviane Mahieux, *Urban Chroniclers in Modern Latin America. The Shared Intimacy of Everyday Life*, Austin, University of Texas, 2011.

istorice și de judecată publică în cadrul anticomunismului, reliefând și contradicțiile insurmontabile pe care această opțiune politică și epistemică le-a generat. În fine, a treia secțiune oferă o istorie tematică și o interpretare politică a rearticulării stângii românești independente din perioada postcomunistă, încercând să explice formele pe care această rearticulare le-a luat și antinomiile pe care le-a creat. *Locuri comune*, așadar – lucruri ce au mai fost analizate, discutate, publicate[4], dar care ne privesc pe toți.

Două elemente subîntind aceste trei cronici. Mai întâi, personajele cărții sunt clasele sociale și mai ales interacțiunea constantă dintre acestea. Nimic nu este mai abstract și în același timp mai concret decât clasa socială. Totodată, apartenența de clasă este și cel mai intim lucru, acesta determinându-ne posibilitățile, traiectoriile, opțiunile și dorințele – altfel spus, viața. Există o literatură imensă care teoretizează conceptul de clasă și posibilitățile de a face analiză de clasă, așa că o astfel de discuție nu își are locul aici, la fel cum nu e cazul să ofer definiții. Felul în care înțeleg clasa sper că va reieși din analiza propriu-zisă.

Apoi, toate secțiunile au un aer de bilanț, de concluzie, de încheiere. Nu a fost ceva intenționat și m-am întrebat eu însumi de ce textele au căpătat acest caracter. Pe de o parte, secvența deschisă de momentul fondator 1989 pare că se apropie de final. La aproape trei decenii de la Revoluție, tranziția, și nu comunismul, reprezintă acum trecutul nostru recent. Pe de altă parte, cred că este vorba de un sentiment general de *Weltschmerz*.[5] Autorii romantici care l-au

[4] O parte a textelor din prima secțiune au apărut într-o primă formă pe site-ul CriticAtac, fiind apoi prelucrate pentru publicarea în volumul de față. Mulțumesc colectivului CriticAtac (trecut, prezent și viitor) pentru găzduire. Sunt, de asemenea, extrem de îndatorat relațiilor de prietenie pe care le-am stabilit în ultimii ani pornind de la această platformă comună. *The usual suspects* se știu; nu-i mai numesc pe fiecare în parte, inclusiv din teama că, în aceste vremuri, ar putea fi interpretat drept o formă de incriminare. Ideile dezvoltate aici sunt idei comune. Mulțumesc de asemenea Editurii Tact pentru publicare, în special lui Andrei State pentru susținere și încurajare.

[5] Pentru o bună prezentare a termenului, vezi Frederick C. Beiser, *Weltschmerz. Pessimism in German Philosophy (1860-1900)*, Oxford și New York, Oxford University Press, 2016.

consfințit exprimau prin acest termen frustrarea pe care o simțeau în raport cu lumea înconjurătoare. *Weltschmerz* pleacă de la constatarea că lumea poate și trebuie să fie schimbată, că poate fi mai bună sau, în orice caz, altfel de cum este în prezent. El nu desemnează o formă de resemnare sau de escapism, ci un pesimism transformator. *Weltschmerz* e momentul când te apuci să scrii cu cerneală roșie.

Clasă

Momentele electorale sunt îndeobște subsumate științei politice, cu ramificațiile sale mai recente înspre marketingul politic sau comunicarea politică. Această specializare academică trasează prin urmare un câmp relativ clar delimitat de preocupări și analize, care sunt legitime în raport cu analiza scrutinelor electorale. Fiind asociate cu o practică și o știință burgheze, alegerile au făcut foarte rar obiectul unor analize marxiste riguroase. Considerate drept unul dintre elementele esențiale ale mirajului ideologic ce subîntinde democrația reprezentativă burgheză, momentul alegerilor e mai degrabă ignorat (dacă nu chiar respins în mod direct) de preocupările teoretice și practicile politice marxiste și revoluționare. Abia ceva mai recent, prin participarea la alegeri a unor partide de stânga nou-formate (Syriza, Podemos, O Bloco) sau prin mobilizarea din jurul campaniei preprezidențiale a lui Bernie Sanders în Statele Unite, a fost readusă în atenția stângii problematica alegerilor. Subiectul a fost desigur intens legat de căutările de a forma partide de stânga, sau, în orice caz, alternative, care ar putea candida cu succes în diferite țări.

Ceea ce am încercat să fac în analizele de mai jos a fost să merg împotriva acestui tabu analitic al marxismului și să iau în mod explicit ca obiect de investigație configurația forțelor sociale, relațiile de clasă, ideologiile politice, practicile electorale, structura statului etc., precum și raportul dinamic dintre ele înainte, în timpul și după scrutinul electoral. Altfel spus, un anumit moment electoral, dincolo de tensiunile și specificitățile sale de rigoare, nu este decât un prilej important prin care se pot analiza structuri sociale mai ample și traiectoria lor în timp. Ce sunt, în definitiv, alegerile, dacă nu prilejuri în care forțe sociale antagonice se mobilizează în vederea clamării puterii asupra statului, în baza unor interese de clasă și ideologii specifice, prin mobilizarea și demobilizarea unor segmente ale populației și angrenând un spectru larg de instituții, practici, tradiții și emoții.

Placă turnantă a ideologiei democrației burgheze, alegerile sunt momentele prin care se judecă gradul de democratizare al unei societății, una dintre principalele unități de măsură ale dezvoltării. Țările postcomuniste

central și est-europene știu foarte bine acest lucru, având în vedere nenumăratele misiuni de observare a alegerilor care s-au concentrat în regiune după 1989, din care, începând cu 2004 și până în 2016, am făcut și eu parte ca observator. Totodată, alegerile pot fi privite drept un moment de carnaval, în care mersul normal al societății e temporar suspendat, tensiunile acumulate sunt revărsate, populația pare că are un rol de jucat, iar rolul pare decisiv, pentru ca, imediat după ce ziua se încheie, lucrurile să revină la normal și vechile ierarhii și forme de dominare să își reia locul.

Din această dublă perspectivă – una din interiorul aparatului burghez de monitorizare a alegerilor ca practică de consolidare a democrației, cealaltă din interiorul unei tradiții marxiste de analiză de clasă –, textul de mai jos pleacă de la câteva figuri centrale ale tranziției postcomuniste românești, încercând să deslușească mecanismele mai ample care au făcut posibilă traiectoria lor istorică și politică. În cele din urmă, miza este de a reconstitui, pe baza acestor fragmente politice și electorale, tocmai în virtutea fragmentării și tranzitivității lor, o istorie de clasă și a ideologiilor tranziției românești, rămasă în mare parte ocultată de însăși succesiunea evenimentelor politice.

Autobiografia lui Ion Iliescu

Discuțiile interne din PSD ca urmare a pierderii alegerilor prezidențiale din 2014 l-au readus la rampă pe Ion Iliescu, figura tutelară a partidului. Iliescu a pus atunci pierderea alegerilor pe seama abandonării identității de stânga de către PSD, dar totodată el a fost ținta atacurilor venite din partea unor colegi de partid, mai ales Sebastian Ghiță, care au considerat că tocmai eticheta de stânga și asocierea partidului cu Ion Iliescu au dus la înfrângerea lui Victor Ponta. Puțini își imaginau că Ion Iliescu va continua să fie un personaj atât de polarizant în viața politică românească la 25 de ani după 1989. În timp ce unii îl demonizau pentru politica pe care a dus-o, alții își legau de el speranțele de formare a unui nou partid de stânga, autentic, după eșuarea la dreapta a PSD.

În toată perioada tranziției, Ion Iliescu nu a fost doar un simplu participant la istorie, ci a încercat să contribuie decisiv la propria-i istoriografie prin cărțile pe care le-a scris. Ion Iliescu este așadar un personaj deopotrivă istoric și mitic, construit la intersecția dintre fantasmele publice despre el și propriile-i fantasme despre locul său în istorie. Când Sebastian Ghiță s-a dezlănțuit împotriva lui, s-a referit nu atât la personajul concret – care nu mai are putere nici în PSD, nici în politica națională –, cât la personajul istoric și mitologic Iliescu, care încă bântuie ca o stafie PSD-ul și stânga românească în general. Ion Iliescu pare că rămâne etalonul a ceea ce înseamă să fii om de stânga în România. Dar ce reprezintă Ion Iliescu?

BILDUNGSROMAN COMUNIST

UN RĂSPUNS se află în cartea *Destinul unui om de stânga*[1]. Volumul este de fapt o autobiografie ce surprinde principalele momente prin care a trecut autorul, din copilărie și până la Revoluția din 1989. În ciuda titlului, cartea nu e una de amintiri, care ar presupune o serie de rememorări disparate, ci reprezintă o încercare de sistematizare a biografiei personale, dar mai ales a celei politice, în perioada premergătoare anului 1989. Deși se prezintă ca un act de memorie, cartea încearcă de fapt să propună o istorie: istoria politică și profesională a celui care va deveni primul președinte al României postcomuniste și, pentru mai bine de un deceniu, cel mai important om politic al țării. Intenția aceasta este evidentă încă din primele rânduri, în care autorul se arată conștient de faptul că există o serie de „biografii imaginate" ale sale și că volumul de față va reprezenta versiunea sa – cu alte cuvinte, versiunea originală a biografiei. Prima întrebare care se pune atunci, înainte chiar de a parcurge conținutul cărții, este: de unde vine această tentație autobiografică?

Autobiografia a fost un element esențial al constituirii subiectului comunist, parte centrală atât a dosarului de securitate, cât și a celui de cadre. Fiecare cetățean al statului comunist era chemat să își scrie propria poveste, să ofere în fața puterii politice o narațiune despre sine. Procesele staliniste au fost cele mai reprezentative în acest sens: „trădătorii" nu doar că erau chemați să-și mărturisească vina, dar trebuiau apoi să-și scrie autobiografia ca pe o poveste ce prefigurează respectivul deznodământ.[2]

Mobilizarea practicii autobiografice în raport cu puterea politică și polițienească își are originea la începutul erei industriale în

[1] Ion Iliescu, *Destinul unui om de stânga. Amintiri*, București, Litera, 2004.

[2] Pentru o discuție amplă pe acest subiect, vezi Cristina Vatulescu, *Police Aesthetics. Literature, Film and the Secret Police in Soviet Times*, Stanford, Stanford University Press, 2010.

Anglia, unde săracii erau chemați să își spună autobiografia pentru a putea fi apoi luați în evidența poliției.[3] Mărturisirea de sine, o practică de fapt mai veche, cu rădăcini în confesionalul catolic, reprezintă concomitent modalitatea prin care subiectul este interpelat ca atare (subiect unitar, cu istorie și memorie, cu identitate și voce auctorială), dar și un act de obiectivare, de de-subiectivare: autobiografia este mereu adresată unei instanțe superioare, care, în cele din urmă, va oferi o judecată. Astfel, conceperea unei autobiografii se întemeiază pe două presupoziții: pe de o parte, a unității subiectului, pe de alta, a unei instituții transcendente, a unui ceva aflat dincolo de planul autobiografiei ca atare. Nimeni nu scrie o autobiografie pentru sine însuși, ci întotdeauna pentru altcineva.

Modelul autobiografic era răspândit în comunism și datorită multiplelor schimbări politice pe care regimul le-a suferit până la prăbușirea sa. Autobiografia era atunci instrumentul principal prin care se putea da seama de transformările în cauză. La un prim nivel, autobiografia avea rolul de a stabili relația de compatibilitate între subiect și cauza comunistă, iar mai apoi de a explica evoluția istorică a subiectului în raport cu partidul (participare la evenimente concrete etc.). Totodată, autobiografia dădea seama și de evoluția subiectului în raport cu marile teme din partid: deviaționism de stânga, deviaționism de dreapta etc. Ea era locul în care contradicțiile structurale ale partidului și luptele sale interne erau armonizate sau explicate în interiorul evoluției subiectului. Autobiografia era astfel locul de intersecție dintre biografia personală și istoria partidului, dar și spațiul destinat autocriticii.[4]

Autobiografia a fost centrală comunismului tocmai pentru că trebuia rescrisă mereu, ca urmare nu a evenimentelor survenite

---

[3] Vezi Carolyn Steedman, *Dust. The Archive and Cultural History*, New Brunswick, Rutgers University Press, 2002.

[4] Pentru o analiză semnificativă a acestei relații și a rolului autobiografiei în partidul comunist, vezi Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, Polirom, 2002.

în viața personală, ci în urma schimbărilor din partid. Atunci o nouă narațiune trebuia spusă, de cele mai multe ori în contrast cu cele anterioare. Trecerea de la stalinism la poststalinism a fost unul dintre momentele-cheie în care s-au reconfigurat traiectorii personale ce au dus la ample rescrieri autobiografice. Un alt moment la fel de important în care autobiografiile au trebuit rescrise a fost, desigur, cel al prăbușirii comunismului. Postcomunismul a reprezentat și o perioadă în care oamenii au simțit presiunea de a-și rescrie povestea de viață în raport cu trecutul comunist din perspectiva prăbușiri regimului.

Ion Iliescu a fost unul dintre acești oameni. Volumul amintit reprezintă doar ultimul episod din această permanentă întreprindere autobiografică a fostului președinte. Toate cărțile sale scrise după 1989 au un puternic element autobiografic, fiind totodată variațiuni pe aceleași teme. Multe lucruri din volumul de memorii au fost deja spuse în cărțile anterioare; până și mare parte din fotografiile care-l însoțesc fuseseră publicate. Nouă este încercarea explicită de a scrie o carte autobiografică asumată ca atare, fără juxtapunerea altor documente sau intervenții. Pentru prima dată după capitolul „O biografie aproape obișnuită", apărut inițial în volumul *Revoluție și reformă*[5] (și reluat ulterior în câteva alte volume), avem de-a face cu o elaborare autobiografică explicită din partea autorului. De fapt, *Destinul unui om de stânga* este rescrierea *in extenso* a acelui capitol.

Trebuie remarcat că autobiografia lui Ion Iliescu, deși este reluată în diferite forme, nu se schimbă totuși. Practic se reafirmă și se repovestesc aceleași momente. Nu există modificări interne, rupturi, reevaluări. Niciun element nou nu e adăugat. Dacă în general autobiografiile caută să dea seama de rupturi, cea a lui Ion Iliescu caută cu tot dinadinsul să prezinte o continuitate. În orice împrejurare sau context, Ion Iliescu spune aceeași poveste, uneori

[5] Ion Iliescu, *Revoluție și reformă*, București, Editura Enciclopedică, 1994.

în același mod. Practic, avem de-a face cu o singură carte, rolul ultimei fiind de unificare într-un fir narativ logic a ceea ce înainte apărea ca disparat.

În această formă unificată, cartea se citește ca un Bildungsroman: povestea devenirii unui personaj care pornește dintr-o familie cu origini sociale modeste și ajunge președintele țării, trecând de-a lungul vieții prin multe încercări și aventuri. La nivel de conținut însă, cartea oferă mult prea puține detalii autobiografice. În afară de primele trei capitole, care prezintă copilăria și anii de liceu ai personajului – de departe cele mai captivante din carte –, restul cărții oferă de fapt o autobiografie întocmită ca pentru dosarul de cadre. Omul Ion Iliescu dispare complet și ceea rămâne sunt doar aventurile sale birocratice în diferite funcții de partid și de stat. Este un fel de cv mai detaliat din care sunt eliminate atât rupturile, cât și contextul social mai amplu care l-a produs.

În ciuda încercărilor sale de a face câteva trimiteri la mediul politic și social în care s-a desfășurat devenirea sa istorică, Ion Iliescu e foarte prudent în a divulga orice detaliu mai general. Înșiruirea de poziții politice și trecerea ascendentă de la una la alta sunt prezentate ca un *fait accompli*. Lui Iliescu i se propuneau funcții – din ce în ce mai înalte –, iar el le accepta. Nu aflăm nimic despre cine făcea propunerile, care era modul de desemnare în poziții-cheie din partidul comunist, care erau luptele interne de zi cu zi – absolut nimic din toate acestea. Opacitatea este cvasitotală. Personajul doar merge mai departe prin forțe proprii, prin multă muncă și seriozitate. Astfel că, deși la nivel de formă cartea este aidoma autobiografiilor comuniste, la nivel de explicații este foarte liberală: forța proprie a personajului împinge istoria înainte, iar calitățile sale intrinseci – pe care Iliescu consideră că le-a moștenit de la bunicul său patern – justifică succesul în carieră.[6]

[6] Pentru o discuție mai amplă despre Bildungsroman ca gen și tip de construcție literară, vezi Franco Moretti, *The Way of the World. Bildungsroman in European Culture*, Londra și New York, Verso, 1987.

Astfel că în locul unor detalii nu neapărat personale sau private, dar relevante pentru înțelegerea unei biografii (la un moment dat, Iliescu spune că era la curent cu literatura vremii și conștient de mutațiile stângii europene, dar nu dă niciun indiciu de lectură – citea oare *New Left Review*, sau doar revista *Lupta de clasă*?; abia revenind la dialogul lui cu Vladimir Tismăneanu[7], se poate reconstrui o bibliografie, oricum foarte schematică), volumul oferă adevărate momente de perplexitate. De exemplu: „Din analiza efectuată a rezultat că cel mai bine s-au comportat [la cutremurul din 1977] blocurile construite din panouri mari prefabricate, având mai multă elasticitate. Cel mai prost s-au comportat structurile rigide, cum erau blocurile-turn, realizate prin turnare continuă, care prezentau fisuri puternice la nivelul etajului I...". Sau: „Norvegia este o țară interesantă, nordică, cu o climă dură, predominant muntoasă, cu munții bine împăduriți, și o lungă coastă la Oceanul Atlantic"[8]. Tipul acesta de intervenții sunt definitorii pentru carte și întăresc sentimentul că ceea ce e supus lecturii are mai degrabă structura și caracterul oficial al unui document birocratic adresat unei instanțe superioare, ca sarcină de serviciu. Dar aceste remarci au totodată rolul de a întări suspiciunile cititorilor care consideră că Ion Iliescu nu va spune niciodată adevărul, sau că va ocoli mereu chestiunile cu adevărat importante, prin recursul la ceea ce ar părea niște trivialități.

Această întretăiere dintre un text cu caracter memorialistic și un document birocratic oficial este caracteristic tipului de autobiografie comunistă. Ion Iliescu nu poate ieși din această formă de scriere și de autoprezentare. Și asta nu pentru că ar fi un comunist incorigibil și nereformat, așa cum îndeobște este acuzat, ci pentru că îi servește perfect interesele: pe de o parte oferă o coerență istorică personajului, pe de alta se adresează unei instanțe superioare. Aici este de găsit scopul cărții lui Iliescu: destinatarul său nu e

[7] Vezi Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu, *Marele șoc din finalul unui secol scurt*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

[8] Ion Iliescu, *Destinul unui om de stânga. Amintiri*, p. 306 și 331.

cititorul obișnuit, ci Istoria. În această carte, Ion Iliescu se prezintă pe sine așa cum ar vrea să fie reținut de Istorie: practic, volumul reprezintă încercarea de a transpune ceea ce sunt amintirile personale, versiunea sa subiectivă asupra propriului trecut, sub formă de istorie oficială despre sine. De aceea, Ion Iliescu nu este doar un simplu om care își rememorează trecutul pentru un public, ci se instituie drept istoricul care-și scrie propria viață. Altfel spus, el nu lasă în urmă un document care ar putea fi cândva de folos istoricilor, ci caută să lase în urmă o istoriografie, una definitivă.

Prin urmare, cartea nu poate evita acele momente din biografia lui Ion Iliescu care au fost puse sub semnul întrebării atât de adversarii săi politici, cât și de istorici: de la studenția din Moscova și până la rolul său în evenimentele din 1989. Așa cum afirmă încă de la început, Iliescu are în vedere această dimensiune a biografiilor și istoriilor paralele despre sine, construind volumul ca un răspuns dat contestatarilor. Prin aceste memorii, el nu are niciun moment intenția de a-și clarifica ceva sieși, ci doar de a clarifica, în mod obiectiv, prin medierea oferită de propria sa experiență subiectivă, ceva celorlalți; este un mod de a interveni într-o dispută istorică care-l privește direct.

Iliescu a fost un scriitor foarte prolific, publicând optsprezece volume după 1989. Acestea se pot grupa în două mari categorii: pe de o parte, scrierile care au deopotrivă un caracter memorialistic și de intervenție politică în realitatea imediată a tranziției; pe de altă parte, scrierile cu caracter mai degrabă teoretic, în care autorul își consemnează opiniile despre și soluțiile la realitățile globale contemporane. Cele două nu sunt atât de diferite cum ar părea la prima vedere, tocmai pentru că Ion Iliescu, așa cum reiese din textele sale, s-a considerat mereu un politician-teoretician, un om aflat nu doar la vârful puterii, ci și capabil de reflecție politică și teoretică. Temele lui recurente sunt transformările stângii, mai ales ale comunismului din ultima jumătate de secol, dar și mutațiile produse de perioada postcomunistă.

Volumul de dialoguri cu Vladimir Tismăneanu realizează practic joncțiunea dintre cele două tipuri de scrieri, fiind în parte amintire și intervenție politică, în parte reflecție liberă asupra unor teme mari și foarte mari ale omenirii. Deși repudiat ulterior de Tismăneanu, acesta este de departe cel mai interesant volum din opera lui Ion Iliescu, locul în care biografia și concepția teoretică se întâlnesc în mod explicit. Doar modul în care intervievatorul îl peria pe fostul președinte pare să fie acum jenant.

Pentru a înțelege traiectoria politică și ideologică a lui Ion Iliescu trebuie observat că biografia lui s-a confundat cu cea a partidului încă din copilărie, întâi indirect, apoi direct. Ion Iliescu s-a născut în 1930 și a trăit primii ani la Oltenița împreună cu bunicii paterni, deoarece tatăl său, Alexandru Iliescu, plecase la București pentru a lucra ca muncitor, context în care, ulterior, va deveni și un foarte activ militant comunist. Activitatea politică îl duce la despărțirea de soție, mama tânărului Ion. Trecut prin supliciile pușcăriei pentru convingerile și acțiunile sale ilegaliste, Alexandru Iliescu se îmbolnăvește grav, astfel că în 1945, când fiul său avea doar 15 ani, moare chiar în timpul unei cuvântări în fața unui colectiv de ceferiști. Moartea lui e cauzată nu doar de suferința produsă de teroarea Siguranței, ci chiar de către colegii comuniști. Din cauze rămase neelucidate complet, Gheorghiu-Dej îl repudiază încă din perioada detenției pe Alexandru Iliescu și îl exclude din partid, făcând chiar presiuni asupra celei de-a doua soții să se despartă de acesta. Tratamentul la care a fost supus de colegii de partid a fost cel care a accelerat până la moarte o boală deja foarte gravă. Astfel că partidul este foarte pregnant prezent în viața lui Ion Iliescu încă înainte să fi ajuns la vârsta cînd ar fi putut face politică. După moartea tatălui și îmbolnăvirea mamei, survenită la foarte scurt timp, Ion Iliescu devine acel erou de Bildungsroman care, pornind din peisajul mai degrabă rural al cartierului Giulești, va ajunge, în numai un deceniu, deputat în Marea Adunare Națională și unul dintre cei mai apreciați tineri lideri comuniști.

Așadar, pentru Ion Iliescu aderența la ideologia de stânga a venit pe cale biografică. Fiu al unui muncitor sărac, el a suferit privațiunile inerente pe care cineva din clasa sa socială le suferea în timpul perioadei interbelice. Socializarea la stânga comunistă a avut loc pe acest fundal al articulării militantismului politic al muncitorilor industriali (mulți încă cu rădăcini puternice în mediul rural) de dinainte de 1945. Aceasta a fost o stângă foarte puțin teoretică și în mare parte bazată pe experiență, capitalul politic în sânul mișcării acumulându-se o dată cu numărul anilor de pușcărie primiți drept condamnare. Așadar, ca formă de organizare, stânga aceasta era fundamental legată de disciplina de partid, extrem de ierarhică, în care nevoile muncitorilor, chiar viața acestora, erau secundare în raport cu partidul – fapt evidențiat chiar de traiectoria tatălului lui Ion Iliescu, repudiat de partid în ciuda activității și suferințelor sale pentru acesta.[9] Disciplina de partid, nu teoria comunistă, era cea care conta. Pe de altă parte, în drumul său spre putere politică, Ion Iliescu a trebuit să navigheze în apele tulburi ale vieții de partid și să se înscrie pe traiectoria postbelică a comunismului românesc. Tânărul nu mai trebuia să facă față realității vieții de ilegalist, sau contextului pușcăriei, ci să se adapteze unei realități în care partidul comunist era acum, fără rival, la putere. De la o instituție informală și subterană, după 1945 partidul comunist devine un amplu mecanism birocratic ce se confundă cu statul, pătrunzând totodată în toate sferele vieții publice și private. Acest tip de instituție presupunea, prin urmare, un alt tip de abilități politice și profesionale decât cele ale periodei ilegaliste. Iliescu face parte din prima generație de comuniști pentru care activitatea comunistă nu mai însemna experiența pușcăriei și ilegalitatea, ci puterea.

Ascensiunea postbelică a lui Ion Iliescu exprimă mobilitatea socială pe care a făcut-o posibilă comunismul în România, mai ales pentru oameni cu origine socială proletară, dar și meritocrația

[9] În ciuda psihologismului său, studiul de bază pe acest subiect rămâne cel al lui Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*.

din interiorul partidului în ceea ce privește promovarea în funcții politice, cel puțin la nivelurile inferioare celui al conducerii supreme a partidului. După studiile de inginerie de la Moscova, Iliescu devine reprezentantul României în Secretariatul Uniunii Internaționale a Studenților – prima funcție semnificativă pe linie de partid. Ascensiunea sa continuă, în 1960 devenind parte a Comitetului Central al PMR la Direcția de Propagandă și Cultură, condusă atunci de Leonte Răutu. În 1962 devine adjunctul lui Manea Mănescu, șeful Secției de Știință, Cultură și Învățământ a CC (unde, printre altele, contribuie la numirea lui Nicolae Manolescu la catedră după absolvirea facultății), iar în 1965 devine șeful Secției de Propagandă a CC. În tot acest timp continuă să fie deputat și secretarul grupului român al Uniunii Interparlmentare. În 1967 este numit prim secretar al UTC, poziție din care devine ministru pentru Problemele Tineretului. În 1969 este ales membru al CC și membru supleant al Comitetului Executiv al CC.

Deși Gheorghiu-Dej a contribuit la marginalizarea și indirect la moartea lui Alexandru Iliescu, regimul Dej a fost totuși mediul propice de afirmare politică a lui Ion. Ascensiunea sa se confundă cu perioada Dej. După 1971, momentul de afirmare a epocii Ceaușescu, cariera politică a lui Ion Iliescu intră pe o pantă descendentă: întâi este trimis secretar cu propaganda la consiliul județean Timiș, apoi secretar de partid la Iași, de acolo la șefia Consiliului Național al Apelor, iar din 1984 la șefia Editurii Tehnice, unde îl va găsi momentul 1989. Astfel, funcțiile politice ocupate în perioada Ceaușescu au fost insignifiante în raport cu cele ocupate anterior. Pe linie politică, Iliescu a fost un marginalizat al regimului Ceaușescu, chiar dacă nu un opozant sau un dizident din interiorul partidului, așa cum se spera.

Acest parcurs instituțional și politic ne permite astfel să corectăm unele dintre percepțiile eronate despre Iliescu, încetățenite mai ales prin grila de analiză propusă de anticomunism după 1989. Mă refer aici mai ales la acuzațiile de stalinism. Ion Iliescu

a fost produsul exemplar al modernismului românesc postbelic pus în practică de partidul comunist în perioada scursă *după* moartea lui Stalin și dezvăluirea oficială crimelor acestuia (1953-1956), și turnura naționalistă a regimului începută cu condamnarea invaziei Cehoslovaciei de către URSS în august 1968 și dusă la apogeu după tezele din 1971. Această perioadă din istoria comunismului românesc nici măcar nu este recunoscută ca atare de istoriografiile anticomuniste, unde se face distincția eronată dintre așa-numitul „obsedant deceniu" (anii '50) și scurta „liberalizare" dintre 1964 și 1971. Modernismul comunist românesc a fost perioda în care stalinismul și realismul socialist de la începutul erei postbelice au lăsat loc afirmării unei direcții naționale în raport cu URSS (fără a deveni naționalistă), concomitent cu inițierea planului dezvoltaționist implementat de partid. În acest climat de deschidere, înnoire, optimism și bunăstare materială crescută apare Ion Iliescu, privit nu ca un politruc comunist, ci ca tânăr de perspectivă chemat să joace o dublă funcție: de om politic dedicat ideologiei partidului, dar și de expert, capabil nu doar să producă și să reproducă ideologie, ci și să implementeze politici foarte concrete. Ion Iliescu este exemplul tipic al noilor cadre pe care partidul este obligat să le producă începând cu a doua jumătate a anilor '50, în acord cu planurile sale de dezvoltare.

Pozițiile politice din țară îl pun pe Iliescu în situația de a călători extensiv în anii '60 în afara Blocului sovietic, unde de multe ori este nevoit să apere pozițiile controversate ale României în fața unor colegi din partidele comuniste vestice și nordice, pentru care PMR-ul apare deja din ce în ce mai la dreapta. Linia națională deschisă de Gheorghiu-Dej la finalul anilor '50 și continuată apoi până la paroxism de Ceaușescu a reprezentat primul element prin care comunismul românesc a devenit încă din epocă din ce în ce mai puțin inteligibil dintr-o perspectivă de stânga. Dezvoltaționismul românesc, mai ales în contextul depărtării de Moscova, a trebuit să sacrifice articularea unei ideologii de stânga în favoarea unui amestec

eclectic de naționalism, meritocrație, cult al muncii și industrialism, ce vizau menținerea rolului conducător al partidului comunist.

Ion Iliescu a fost la vârful acestui proces până la începutul anilor '70, când Nicolae Ceaușescu l-a îndepărtat, aducând în poziții-cheie cadre fidele. Din această poziție, Iliescu a contribuit la întărirea rolului acestuia în viața socială românească ca factor de dezvoltare, dar și la legitimarea poziției partidului în exterior. După 1971, prin funcțiile locale (și relativ periferice) pe care le-a deținut, el a putut observa atât delegitimarea treptată a rolului partidului în rândul populației, cât și reducerea efectivă a capacității acestuia de a mai fi un motor al dezvoltării și modernizării. Sunt grăitoare în acest sens exemplele pe care le oferă despre cum se luau deciziile în partid în anii '80. Desigur, și Iliescu, ca mulți alții, încearcă să plaseze vina exclusiv asupra cuplului Ceaușescu, a degenerării capacității lor de a conduce și a impunerii idiosincrasiilor personale în dauna experților. Pe de altă parte, el surprinde cu exactitate arbitrariul ce caracteriza funcționarea partidului, context în care se puteau insera relațiile personale și interesele particulare. De exemplu, Ion Iliescu recunoaște cum, ca prim-secretar la Iași, printr-un simplu telefon, a reușit să influențeze decizia de a deschide o mare fabrică în localitate și nu la Huși – fapt ce i-a atras simpatia muncitorilor și directorilor de pe plan local, cu beneficii politice majore pe termen lung.

Competiția pentru resurse între diferitele segmente ale societății, nu doar încurajată, dar activ promovată chiar de către eșaloanele de conducere ale partidului comunist, a avut ca efect paradoxal erodarea puterii partidului, concomitent însă cu întărirea poziției pe plan local a cadrelor sale. Iliescu a fost unul dintre beneficiarii acestui proces. Altfel spus, în timp ce partidul comunist își vedea baza socială erodată și legitimitatea contestată, reprezentanții săi reușeau să câștige pe plan local atât aderenți, cât și reprezentativitate – cu alte cuvinte, acumulau resurse deopotrivă politice și economice, care se vor dovedi esențiale după

1989. Acesta este unul dintre motivele pentru care Ion Iliescu și alții ca el nu doar că nu au fost slăbiți de căderea comunismului, ci au fost singurii capabili să gestioneze urmările acestui eveniment în beneficiu propriu. Experiența politică și birocratică a conducerii statului pe care o aveau era dublată de deținerea unei importante baze sociale în teritoriu.

Trebuie astfel reamintit că atunci când Ion Iliescu a fost retrogradat în cadrul regimului Ceaușescu, motivul nu a fost unul ideologic sau ca răspuns la o dizidență, ci ca urmare a unor restructurări de cadre. Această mutare însă a fost semnificativă, întrucât anunța atât capturarea la vârf a partidului de către un grup mic format în jurul lui Ceaușescu, din ce în ce mai izolat de restul populației, cât și marginalizarea birocrației de partid cu expertize tehnice foarte concrete, așa cum era și cazul lui Iliescu. Devenind un critic din interior al acestei situații, Ion Iliescu a fost considerat reformist, și chiar unul de stânga, pe fondul mutării tot mai la dreapta a partidului, lucru recunoscut ca atare la vremea respectivă chiar de Radio Europa Liberă.[10] Însă, concomitent, fiind conectat la procesele din lumea vestică, Ion Iliescu a înțeles că lumea socialistă va pierde cursa cu țările capitaliste datorită lipsei de tehnologie avansată – sau, mai bine zis, datorită incapacității acesteia de a se racorda la revoluția tehnologică din acea perioadă. Pentru Iliescu, ca și pentru aliatul său de mai târziu Silviu Brucan, de exemplu, devenise clar că aspirațiile industriale ale partidului nu mai puteau produce rezultatele dorite pe termen lung, în condițiile mutațiilor pe care le suferise producția capitalistă în Vest după 1968. Decalajul era prea mare.

[10] Pentru ascultătorii Europei Libere din acea vreme e cunoscut faptul că Ion Iliescu era considerat reformatorul ce ar fi trebuit să-i urmeze lui Ceaușescu. Acest lucru face ca susținerea pe care o serie de intelectuali și dizidenți i-au oferit-o lui Ion Iliescu în 1989 și după aceea să nu fie deloc întâmplătoare. Pentru ce avea de spus Radio Europa Liberă despre Iliescu, vezi, de exemplu, Peter Siani-Davis, *The Romanian Revolution of 1989*, Ithaca, Cornell University Press, 2005, p. 107.

Departe de a înțelege acumularea acestui decalaj ca o problemă structurală a dinamicii capitalismului la nivel global, Iliescu a pus această problemă exclusiv pe seama osificării partidului și mai ales a regimului Ceaușescu. Înlăturarea familiei conducătoare devenea nu doar un imperativ politic, ci și singura idee de schimbare. Mai mult decât atât, soluția la monopolul politic al partidului asupra economiei era introducerea economiei de piață. Pentru Iliescu, partidul comunist se făcea vinovat nu doar de întinarea nobilelor idealuri ale mișcării socialiste și muncitorești, ci și pentru faptul că nesocotise importanța economiei de piață, „un sistem de tip cibernetic, născut la începuturile civilizației umane"[11]. Pe scurt, Ion Iliescu devenise, precum mulți alți lideri comuniști reformiști în anii '70, un receptacol al ideilor neoliberale ce prindeau contur în anii '70 și '80, atât ca răspuns la keynesianismul vestic, cât și la economia centralizată a statelor socialiste.[12]

Acest fapt s-a văzut mai clar însă abia după momentul cuceririi puterii în 1989. În ciuda mitologiei construite de adversarii săi politici, Ion Iliescu nu a pus niciodată sub semnul întrebării direcția generală a tranziției. Nu există nici măcar un singur punct esențial de pe agenda neoliberală postcomunistă în legătură cu care Iliescu să se fi pronunțat negativ. Ceea ce a făcut diferența dintre gruparea lui și cea a adversarilor săi de mai târziu a fost doar viteza acestui proces, precum și rolul pe care sfera politică și respectiv statul trebuiau să-l joace în timpul tranziției.

Peter Siani-Davis a documentat în mod exemplar transfigurarea politică pe care Ion Iliescu a suferit-o în ziua de 22 decembrie 1989.[13] Dacă în memoriile sale Iliescu prezintă acest moment drept unul de continuitate, Siani-Davis identifică momentul de

---

[11] Vezi Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu, *Marele șoc din finalul unui secol scurt*, p. 45-46.

[12] Vezi Johanna Bockman, *Markets in the Name of Socialism. The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford, Stanford University Press, 2011.

[13] Vezi Peter Siani-Davis, *The Romanian Revolution of 1989*.

ruptură în viziunea politică a acestuia, fapt cu importante repercusiuni. Iliescu a sosit la Televiziunea Română însoțit de Mihai Bujor Sion, puțin după prânz. Acolo, încă de dimineață, se perinda prin fața camerei o lume foarte pestriță, de la poetul dizident Mircea Dinescu la obscuri generali de armată. Efervescența revoluționară nu putea fi deosebită de haosul acestei situații și de mesajele contradictorii difuzate pe post. Aducerea lui Ion Iliescu avea drept scop introducerea unei oarecare ordini prin prezentarea unui personaj cu suficientă notorietate și credibilitate dobândite înainte de ziua Revoluției. Iliescu a intrat pe post și a rostit celebrele cuvinte – care au devenit între timp folclor – despre întinarea socialismului și a memoriei celor care s-au jertfit pentru acest ideal. În discursul său Iliescu a pus toată vina pe umerii conducerii familiei Ceaușescu, pe care o considera nu doar malefică, ci și ilegitimă. Această manevră i-a permis apoi să apere în continuare atât comunismul, cât și instituția partidului comunist. Practic, în timpul acestui discurs, Iliescu își juca rolul de reformator al partidului și de succesor al lui Ceaușescu, în care fusese plasat anterior atât de opinia publică internă, cât și de media occidentală.

Câteva ore mai târziu însă, din balconul Comitetului Central și în fața a câtorva mii de oameni complet prinși în vortextul revoluționar, discursul lui Iliescu a suferit deja prima modificare. În locul ideii de reformă a partidului și a structurilor sale de conducere, Iliescu a anunțat formarea unei noi structuri de conducere provizorii, al cărei scop era acela de a organiza alegeri pe baze democratice. Așa cum remarcă Siani-Davies, în discuțiile din birourile Comitetului Central în care se discuta formarea acestei structuri provizorii, Iliescu a părut mereu foarte ezitant. Principala sa problemă era dacă noua structură ar trebui doar să reformeze, sau să schimbe pe de-a-ntregul forma politică. Altfel spus, Iliescu oscila între reformă și revoluție, cei doi termeni care vor da nu doar titlul celei mai notorii cărți ale sale, ci vor marca de fapt cariera sa politică postcomunistă. În mod evident, în

după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989 preferința lui Iliescu era pentru reformarea comunismului, însă nici el, nici cei din jurul său nu aveau vreo idee clară despre ce ar însemna în practică acest lucru. Siani-Davies a remarcat faptul că, în afara unor idei foarte pragmatice referitoare la asigurarea aprovizionării și la restaurarea ordinii, Iliescu nu avea un plan concret și cu atât mai puțin o viziune politică fermă despre ceea ce ar fi trebuit să urmeze.

Însă această ezitare sau aparentă lipsă de direcție din partea lui nu trebuie pusă pe seama unei slăbiciuni date de inexistența unui plan pregătit anterior. Din contră, este poate atuul principal care i-a permis să vină în fruntea revoluționarilor și de acolo să rămână la conducerea statului pentru următorii șase ani. Deși interpelat drept comunistul reformator ce îi va succeda lui Ceaușescu la conducerea partidului, Iliescu a înțeles că nu ar mai fi putut juca acest rol în noile condiții. Revoluția depășise cadrele unei rebeliuni împotriva familiei Ceaușescu și devenise una împotriva sistemului ca atare. Unul dintre episoadele care l-au convins pe Iliescu de această turnură, și care au reușit să-i schimbe optica în orele scurse între prima sa intervenție televizată din jurul prânzului și declarația de formare a Frontului Salvării Naționale rostită aproape de miezul nopții, a fost fără îndoială discursul ținut de Dumitru Mazilu din balconul CC, chiar după intervenția lui Iliescu. Mazilu, în aplauzele mulțimii, a reluat câteva dintre ideile exprimate la Timișoara, a denunțat marxism-leninismul, a cerut separarea puterilor în stat și alegeri libere, afirmând nevoia restructurării economiei pe baza criteriilor de eficiență și compentență pentru o societate în care să primeze individul. Programul FSN enunțat la finalul zilei relua mare parte din aceste idei, la care se adăuga integrarea României în procesul de construcție europeană. Programul de constituire a FSN a fost citit de nimeni altul decât Ion Iliescu.

Astfel, Iliescu și-a început ziua ca un potențial comunist reformator și a terminat-o ca voce a unei noi structuri de putere ce viza transformarea în sensul economiei de piață a societății

românești de după 1989. La acest nivel se vede nu doar slaba lui aderiune la principiile comuniste sau la tradiția istorică a stângii internaționale, ci mai ales reflexul birocratic al participării politice. Pentru Iliescu nu era importantă decât dobândirea și mai apoi păstrarea puterii politice, ideologia și alte considerente fiind secundare. Abia din acest punct de vedere el este un produs tipic al comunismului românesc, în sensul că pentru regimul în cauză obiectivul suprem a fost nu răsturnarea capitalismului sau triumful global al comunismului, ci obținerea și exercitarea puterii asupra statului.

Numai că spre deosebire de partidul comunist, a cărui putere asupra statului oferea posibilitatea reală a modificării societății în ansamblul său (chiar dacă și această putere a fost, în ultimă instanță, extrem de limitată în practică, așa cum istoria postbelică o dovedește), Ion Iliescu s-a găsit într-o situație cu totul diferită după 1989. Dispariția formei politice a partidului-stat nu a însemnat doar simpla prăbușire a comunismului, ci mai ales, lucru care a rămas neînțeles la momentul respectiv, declinul puterii politice de a influența economia și, prin urmare, societatea. Puterea politică asupra statului, pe care Ion Iliescu o viza, a fost, pe durata tranziției, tot mai mult una simbolică decât una efectivă. Și asta nu doar pentru că imperativul neoliberal al tranziției a fost cel al demantelării, restrângerii și slăbirii statului, ci pentru că acesta nu mai putea juca un rol politic efectiv decât, în cel mai bun caz, așa cum vom vedea mai jos, ca releu pentru diferite interese de clasă și de acumulare. De la un actor demiurgic în perioada postbelică, statul a devenit după 1989 executivul noii clase burgheze.

Astfel că deși Ion Iliescu apare adesea descris – atât de către detractori, cât și de admiratori – drept figura omnipotentă a tranziției, politicianul cel mai abil și cel care a deținut la un moment dat puterea absolută după 1989, în realitate lucrurile au stat exact pe dos. Iliescu a fost probabil politicianul cel mai lipsit de putere, atât în raport cu interesele de clasă și de acumulare ce s-au

conturat după 1989, cât și în raport cu dinamicile mai ample (capitaliste, geopolitice etc.) în care era angrenat statul român postcomunist. Ceilalți politicieni de calibru care i-au urmat (precum Năstase sau Băsescu) au avut o mai mare putere politică și o priză mai mare asupra statului (sau cel puțin asupra unor segmente ale sale) datorită politicii de clasă pe care au exercitat-o. În schimb, Ion Iliescu a reușit performanța ca în timpul celor două mandate ale sale clasa socială ce reprezenta baza puterii sale politice să fie efectiv distrusă de politicile statului român în fruntea căruia se afla.

Cu o lungă istorie în partidul comunist, dar și cu o experiență vastă în organizarea politică (ce lipsea adversarilor săi), Ion Iliescu a continuat atitudinea paternalistă față de muncitorii industriali specifică partidului comunist. Aceasta a fost rețeta secretă a lui Ion Iliescu, iar acest paternalism s-a tradus în voturi și a fost cheia succeselor electorale semnificative din prima parte a anilor '90. Numai că exact la adăpostul acestui paternalism s-a produs marea tragedie socială a muncitorilor industriali în postcomunism, concomitent cu uriașa polarizare socială adusă de tranziție.[14] Cu Ion Iliescu și cu partidul său la putere – atât în perioada 1990-1996, cât și, mai ales, între 2000 și 2004 – s-au făcut marile privatizări, s-au închis fabrici, s-a ieftinit și precarizat forța de muncă. Cu Ion Iliescu președinte s-au creat ceea ce azi numim baronii locali și marii afaceriști locali. De exemplu, Sebastian Ghiță este produsul perfect al tranziției păstorite de Ion Iliescu și nu a fost deloc de mirare că ambii au ajuns să se contreze în cadrul aceluiași partid la amurgul tranziției, în 2014.

Asta tocmai pentru că formațiunea prezidată de Ion Iliescu a fost încă de la început partidul capitaliștilor locali și nu al proletariatului industrial. Cel din urmă a oferit doar baza electorală și justificarea ideologică. Marile averi postcomuniste s-au făcut prin privatizarea activelor statului și prin deposedarea claselor

[14] Dana Domșodi a exprimat exemplar declasarea muncitorilor industriali în postcomunism; vezi Dana Domsodi, „No country for poor men": http://www.criticatac.ro/26817/country-poor-men/.

populare. Ion Iliescu a asistat pasiv la aceste transformări petrecute chiar sub ochii săi, dar pasivitatea a fost una structurală, nu personală. În mod real, el nu mai putea face nimic în condițiile în care abandonase deja ideea de reformare a comunismului și acceptase încă din zorii Revoluției direcția tranziției în vederea deținerii puterii politice. Tot ceea ce i-a mai rămas lui Iliescu au fost câteva declarații, cu efect mai degrabă folcloric decât politic (de pildă, cel referitor la capitalismul de cumetrie), și niște vizite externe. E semnificativ în acest sens un volum de amintiri din 2011, în care se documentează al doilea său mandat de președinte: o colecție de fotografii de la diverse întâlniri cu liderii ai lumii și deplasări externe.[15] Ca un arc peste timp, își regăsise funcția de reprezentare, doar că acum reprezenta un stat român în plin proces de privatizare și dezindustrializare, nu unul în plin avânt dezvoltaționist.

În dialogul său cu Vladimir Tismăneanu, Ion Iliescu a spus că orientarea sa de stânga s-a afirmat în mod natural, în virtutea proveniență sale sociale. Propria sa experiență, mai ales în prima parte a vieții, a stat la baza subiectivizării sale de stânga. *Destinul unui om de stânga* nu face decât să reafirme această fidelitate la capătul celălalt al existenței biografice. Pentru Ion Iliescu a fi de stânga înseamnă a fi sensibil la inegalitățile sociale și a încerca găsirea unor soluții care să ducă măcar la ameliorarea, dacă nu la eradicarea lor. Stânga apare astfel ca un răspuns firesc la o nedreptate structurală pe care se întemeiează societatea. Este poate tragic cumva ca, tocmai în baza acestei definiții a stângii și a identității sale de om politic, Iliescu să fi fost după 1989 șeful unui stat (și al unui partid) a cărui funcționare efectivă a însemnat tocmai lărgirea constantă și brutală a inegalităților. Abia măsurat cu propriul criteriu, și nu cu cel al adversarilor săi, Ion Iliescu apare cu adevărat vinovat în fața istoriei.

Numai că judecata postumă a lui Ion Iliescu, cu precădere cea căutată de adversarii săi de dreapta anticomuniști, nu are în vedere

[15] Vezi Ion Iliescu, *Fragmente de viață și istorie trăită*, București, Litera, 2011.

această trădare. Pentru adversarii lui, aceasta este fie insesizabilă, fie irelevantă. Adevăratele capete de acuzare sunt cele privind Revoluția și, mai ales, mineriadele. Sunt două aspecte din biografia personală și politică a lui Ion Iliescu la care atât detractorii, cât și el însuși revin în mod constant. Prin urmare, este necesară o clarificare.

LUPTA DE CLASĂ ÎN COMUNISM ȘI DUPĂ

UNA DINTRE cele mai nefericite consecințe la nivel politic și științific deopotrivă ale anticomunismului a fost schematizarea raporturilor sociale și de forțe din societatea comunistă. Comunismul a fost îndeobște descris drept o confruntare între partid și societate, partidul fiind considerat elementul intruziv și malefic (atât ca atare, cât și prin ideologia și instituțiile sale), iar societatea drept victima pasivă. Aceasta achiesa din teamă și frică la politicile partidului, uneori găsind resurse pentru rezistență, dar de cele mai multe ori fiind caracterizată de inerție, dacă nu chiar de complicitate. Pe acest fundal apăreau figurile puține dar eroice ale disidenților. După 1989, adică după eliminarea partidului, societatea a fost chemată să se reinventeze luptând împotriva reminiscențelor comuniste atât la nivel de idei, cât și, mai ales, la nivel de oameni. Cei mai bine plasați să facă acest demers erau, desigur, disidenții și aliații lor, intelectualii anticomuniști, în baza experiențelor anterioare și a curajului lor. În tușe groase, așa arată portretul lumii comuniste făcut de anticomunism. Statul nu există decât în varianta instituțiilor sale represive, iar ansamblul relațiilor sociale este subsumat raportului dintre partid și societate, aceasta din urmă fiind văzută ca omogenă, nediferențiată și unitară. Astfel, analiza istorică oferă o importanță covârșitoare partidului și reprezentanților săi (mai ales la nivel biografic și psihologic), aceștia fiind considerați, după câte se pare, singurii înzestrați cu puterea de a face istorie, în timp ce analiza societății nu trece de nivelul detaliilor cotidiene, anecdotice sau pitorești.

O asemenea abordare evacuează aproape complet dinamicile interne ale societății de după 1947 și, mai mult decât atât, subestimează de fapt rolul transformator al partidului comunist asupra societății. Fiind mai preocupată de denunțarea și condamnarea comunismului, istoriografia anticomunistă este foarte prost echipată să înțeleagă de fapt dinamica socială de după 1947 și urmările practice ale politicilor partidului comunist, care la rândul lor rămân neînțelese și neexplicate.[16] În ciuda retoricii partidului care a decretat abolirea claselor, dar și împotriva opticii anticomuniste care vedea societatea comunistă ca omogenă, principala caracteristică a regimului comunist a fost să creeze clasele și să pună în mișcare lupta dintre ele. Acest fapt nu doar că a marcat natura regimului, dar a structurat în mod esențial direcția și liniile de fractură specifice perioadei postcomuniste. Merită, așadar, un scurt ocol explicativ.

În urma contextului geopolitic apărut după 1945 partidele comuniste au ajuns la putere în mare parte din Europa de Est și apoi în Sudul global. În România, după mai multe serii de lupte interne, conducerea partidului a revenit facțiunii muncitorilor industriali condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Nucleul clandestin din interbelic a trecut astfel din ilegalitate la deținerea monopolului puterii asupra statului. După o primă fază în care partidul a fost nevoit să urmeze linia moscovită a stalinismului, spre finalul anilor '50 comuniștii români au inițiat o linie proprie de dezvoltare.

[16] În acest sens, există numeroase exemple care se pot da dintr-o literatură istoriografică anticomunistă de proporții covârșitoare ca mărime, dar modestă ca anvergură explicativă. Un exemplu recent care poate fi totuși amintit în acest context este un eseu al lui Lucian Boia în care nu doar că viața socială din timpul comunismului este redusă la o caricatură din care nu se mai poate distinge mare lucru, dar cele câteva fraze despre economia comunistă și dinamicile sale pun sub semnul întrebării chiar valorea profesională a autorului. Practic, Boia reușește să ignore prin câteva clișee o literatură academică respectabilă acumulată în peste două decenii și jumătate de cercetare. Problema nu e, desigur, că Boia reușește această performanță, ci faptul că este creditat în continuare drept istoric serios; vezi Lucian Boia, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, București, Humanitas, 2016.

Astfel s-au pus bazele dezvoltaționismului comunist românesc. Scopul acestuia nu era, așa cum am spus, nici răsturnarea capitalismului, nici revoluția globală, nici instaurarea comunismului, ci modernizarea rapidă a țării pe baze industriale. Mai mult, deși se realiza după o rețetă sovietică, această dezvoltare trebuia făcută independent de URSS, uneori chiar împotriva intereselor acesteia, așa cum a fost cazul cu respingerea planului Valev de către autoritățile române.[17] Așadar, nu ideologia comunistă a stat la baza legitimării monopolului politic exercitat de partid, ci promisiunea realizării modernizării țării. Faptul că acest demers a avut un caracter național încă de la mijlocul anilor '50 este de asemenea elocvent în ceea ce privește prioritățile regimului și sursele sale de legitimare.

Plasarea în centrul regimului postbelic a muncitorului industrial emancipat, dar disciplinat și subordonat partidului, precum și cultul muncii, al corpului oțelit (al bărbatului) și al mașinii ne dau un indiciu despre natura politicilor economice și sociale dezvoltate de comuniștii români. Pe scurt, ei au vizat modernizarea societății printr-un amplu proces social de transformare a țărănimii (majoritară în proporție de 80% în momentul preluării puterii) în forță de muncă industrială urbană. Partidul a vizat, și într-o bună măsură a reușit, transformarea țăranilor în muncitori. Această transformare, deși imperfectă și incompletă în 1989, a avut un dublu rol: pe de o parte oferea forța de muncă calificată necesară industriei pe care se întemeia strategia de dezvoltare a regimului, pe de altă parte crea o categorie socială pe care se putea lărgi baza socială a partidului, redusă la momentul preluării puterii politice.

Din punctul de vedere al partidului, această strategie era deopotrivă ideologică și pragmatică. Ideologic urma linia de dezvoltare deschisă de bolșevici și consacrată de Stalin, ce viza finanțarea dezvoltării industriei grele și a infrastructurii prin colectivizarea

[17] În ce privește acest moment, însemnătatea sa și argumentul comuniștilor români, vezi Costin Murgescu, „Concepții potrivnice principiilor de bază ale relațiilor economice dintre țările socialiste", *Viața economică*, nr. 23, 5 iunie 1964.

agriculturii și rechiziționarea surplusului agricol de către stat, eliberând totodată forța de muncă necesară noilor industrii. Burghezia și deținătorii de capital dispăreau din acest proces, locul lor fiind luat de proletariat ca agent al istoriei, în avangarda căruia se afla totuși partidul comunist. Pragmatic, pentru comuniștii români, această linie de dezvoltare răspundea întocmai situației locale pe care erau chemați să o gestioneze după preluarea puterii în condițiile subdezvoltării cronice a țării.

Numai că ceea ce părea o decizie rațională a produs efecte neașteptate. Transformarea țăranilor în muncitori industriali a însemnat de fapt reproducerea unei operațiuni în esență capitaliste. Ceea ce a caracterizat dezvoltarea istorică a capitalismului de tip industrial a fost exact despărțirea oamenilor de mijloacele de producție și transformarea lor în proletari, nevoiți să-și vândă forța de muncă pentru a trăi. În cazul comunismului, agentul acestei transformări nu a mai fost burghezia deținătoare de capital, ci partidul, prin intermediul birocrației sale și prin instrumentele planificării și centralizării.

Astfel, departe de a duce la dispariția claselor, comunismul a pus în mișcare un amplu mecanism de reconfigurare de clasă și de diferențiere socială. Acesta a fost un mecanism pe cât de definitoriu, pe atât de ignorat de analiștii regimurilor comuniste. Încercând să combată subdezvoltarea prin imitarea și impunerea de sus în jos, sub auspiciile partidului, a principiilor de dezvoltare specifice capitalismului industrial, comunismul a fost prins la rândul său în contradicțiile inerente acestuia. Antagonismul de clasă a fost poate cel mai important efect. Nu doar că în urma politicilor sale partidul a creat clase care s-au plasat în mod obiectiv în relații antagonice unele față de celelalte, dar imposibilitatea susținerii politicii dezvoltaționiste începând cu a doua jumătate a anilor '70 a dus la coagularea acestor clase chiar împotriva partidului care le-a generat, iar în cele din urmă la prăbușirea regimului comunist ca atare.

Mai mult, modelul de dezvoltare comunist a presupus nu doar diferențierea de clasă de tip capitalist, ci a însemnat totodată

o dependență concretă față de capital și tehnologie – prin urmare de piața globală de unde acestea puteau fi achiziționate. O dată ce resursele interne pe baza cărora se putea finanța saltul industrial au fost epuizate, țările comuniste au fost nevoite să obțină capital fie prin exporturi pe piața internațională, fie prin contractarea de împrumuturi. Ca și alte țări comuniste, România a urmat ambele strategii, împletirea acestora pe termen lung și turbulențele pieței globale ducând la criza sistemică și terminală din anii '80. Din punctul de vedere a ceea ce ne interesează aici, trebuie remarcat faptul că racordarea acestor regimuri la piața globală a accentuat și mai mult diferențierile și antagonismele de clasă din interiorul regimurilor comuniste. Partidul comunist a fost nevoit să pregătească cadre a căror menire era aceea de a-și desfășura activitatea într-o altă logică decât cea a partidului – de exemplu, cadrele angrenate în comerțul exterior –, fiind totodată remunerate net superior în raport cu proletariatul industrial.

Deținând puterea politică asupra statului și asumând o direcție dezvoltaționistă pe baze industriale, implementată ierarhic, centralizată și planificată, partidul a fost constrâns să producă mai multe categorii socio-profesionale cu roluri, poziții și interese diferite, care se vor solidifica apoi în segmente și facțiuni de clasă distincte, aflate în competiție și chiar în relații antagonice. Procesele puse în mișcare de partidul comunist au dus la crearea a trei categorii distincte, toate fiind caracterizate de importante diferențe interne: *birocrația de partid și de stat*, cu rol deopotrivă politic și administrativ, aflată în subordinea eșaloanelor superioare ale partidului, adică a ceea ce se numește îndeobște nomenclatură; *tehnocrația industrială*, chemată să ghideze și să implementeze dezvoltarea industrială, cu un rol din ce în ce mai important pe măsură ce economia creștea în complexitate; și *proletariatul industrial* – „oamenii muncii" – a căror muncă producea plusvaloarea pe care n-o mai apropria acum o clasă de capitaliști, ci statul.

Așadar statul (nu muncitorii) și partidul (nu organizațiile muncitorești) erau organizațiile cele mai importante și cu rol de decizie.

Chiar dacă în acest aranjament situația muncitorilor era una în mod evident superioară în raport cu situația anterioară a subordonării față de clasa capitalistă, iar puterea lor în cadrul sistemului comunist nu era una neglijabilă, muncitorii au fost totuși în mod obiectiv subordonați statului și exploatați de către acesta. Este motivul pentru care comunismul a fost considerat de unii autori ca fiind un capitalism de stat, nu foarte diferit de capitalismele de stat practicate anterior în centrul și estul Europei – diferența notabilă fiind, desigur, faptul că acest capitalism de stat era implementat de către partidul comunist, care avea o ideologie și surse de legitimare distincte.[18]

Acest capitalismul de stat a pus accentul pe disciplina în muncă, pe hărnicia dusă până la stahanovism, pe jertfa pentru producție, pe naționalism – acestea fiind orice, numai valori și idei de stânga nu. În ultimă instanță erau chiar idei și presiuni împotriva cărora muncitori din întreaga lume s-au revoltat începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Considerat un stat al muncitorilor, statul comunist a fost așa ceva doar în măsura în care munca acestora era exploatată în mod științific, organizat și centralizat de către stat, pe baza unui plan și în vederea unor obiective asupra cărora muncitorii nu aveau nimic de zis. Deficitul permanent de forță de muncă cu care se confrunta statul (spre rezolvarea căruia a fost dat decretul 770 din 1966 care interzicea avortul) a oferit clasei muncitoare un spațiu semnificativ de manevră și negociere în raport cu partidul, dar acesta a fost mai degrabă conjunctural decât organizat.

Pe lângă cele trei categorii menționate mai sus, mai existau cel puțin două cu un statut incert și granițe neclare. *Țăranii*, împărțiți între colectivizați (marea lor majoritate) și un segment necolectivizat, erau mai degrabă proletari agricoli, dar cu salarii net inferioare celor din industrie și fără beneficiile și conștiința de clasă pe care le aveau muncitorii. *Intelectualii și artiștii* erau angajați

[18] G. M. Tamás, „Un capitalism pur și simplu", în Adrian T. Sîrbu și Alexandru Polgár (coord.), *Genealogii ale postcomunismului*, Cluj, Idea Design & Print, 2009.

ai statului și erau chemați să producă ideologie pentru partid și cultură populară pentru proletari; din acest punct de vedere erau asimilabili birocrației de stat și de partid, dar autonomia față de influența directă a politicului pe care munca lor o presupunea îi făcea asimilabili tehnocrației.

Așadar, toate categoriile menționate mai sus se aflau în raporturi diferite și dinamice atât unele față de celelalte, cât și, mai ales, față de statul comunist, deținătorul de capital, acesta fiind și motivul pentru care putem vorbi despre clase sau segmente de clasă în timpul comunismului și nu doar despre simple categorii sociale sau de ocupații.

Mai mult, această situare diferită a dus la importante diferențieri și antagonisme interne, solidificate în segmente sau grupuri. Totodată, așa cum a remarcat Silviu Brucan, „într-o societate socialistă diferențele din interiorul aceleiași clase devin mai importante decât cele dintre clase diferite"[19]. Birocrația de partid și de stat (caracterizată de importante diferențe și tensiuni între nivelurile centrale și superioare și cele locale și inferioare) era chemată să organizeze economia și societatea comuniste, adaptând totodată din mers ideologia, pentru a da sens schimbărilor sociale. Capitalul de care dispunea birocrația era unul politic, iar recrutarea în rândurile sale – mai ales la nivelurile superioare – se făcea în baza experienței politice în partid și, secundar, în baza uneia tehnice. De aceea birocrații de partid și de stat erau frecvent rotiți pe posturi care nu aveau nicio legătură unul cu altul sau cu o pregătire profesională inițială, chiar dacă acest fapt nu excludea – așa cum am văzut în cazul lui Ion Iliescu – existența unei pregătiri tehnice solide.

Pe de altă parte, membrii tehnocrației, creată chiar de partidul comunist în vederea realizării planurilor sale dezvoltaționiste, se recrutau tocmai în virtutea pregătirii lor tehnice și profesionale. Ceea ce caracteriza tehnocrația era faptul că deținea capital

[19] Silviu Brucan, *Stâlpii noii puteri în România*, București, Nemira, 1996, p. 47.

cultural, dar ea era exclusă, în cea mai mare parte, de la acumularea capitalului politic, întâmpinând obstacole structurale în acumularea capitalului economic. Astfel, în ciuda pregătirii sale superioare, tehnocrația era subordonată birocrației de partid și de stat și mai ales logicii inerente a statului comunist. Exclusă de la viața politică, tehnocrația s-a izolat în sfera culturală, acumulând capital simbolic și mărci culturale distinctive, aici fiind totodată mediul în care, mai ales începând cu a doua jumătate a anilor '70, s-au dezvoltat importante curente antipartinice și mai apoi chiar anticomuniste. Pentru tehnocrație, alianța stabilită între birocrație și clasa muncitoare, pe care se întemeia statul comunist, era considerată principalul motiv al dublei sale subordonări.

La rândul lor, eșaloanele inferioare și locale ale partidului comunist erau împiedicate înainte de 1989 să își folosească la maximum poziția strategică pe care o aveau în cadrul procesului economic comunist, la fel cum lipsa relațiilor de piață împiedica valorificarea surplusului de capital și bunuri acumulat prin derularea schimburilor formale și informale, mai ales în contextul regimului de austeritate impus de regim în anii '80. Totodată, la nivel politic, acestora le era limitată mobilitatea în partid, fiind practic blocați în posturi inferioare ca urmare a acaparării puterii la vârf de către familia Ceaușescu și favoriții ei. Ca și tehnocrația, nici aceștia nu s-au coagulat politic, astfel încât să pună presiune de jos în sus pe conducerea de partid și pe gruparea din jurul lui Ceaușescu, determinând schimbarea cu un lider mai reformist, așa cum s-a întâmplat în URSS o dată cu venirea la putere a lui Gorbaciov. În schimb, au preferat să continue procesul de acumulare (fie simbolic, fie direct material) și să slăbească statul și partidul din interior, în beneficiu propriu, așa cum am văzut că a fost și cazul lui Ion Iliescu pe vremea când era prim-secretar la Iași. Acestora li s-au adăugat, ca forțe de opoziție informală și destul de timidă, foști demnitari și membri importanți ai nomenclaturii comuniste, care fie s-au manifestat împotriva acaparării puterii în

partid de către gruparea din jurul lui Nicolae Ceaușescu (cazul lui Constantin Pîrvulescu), fie au înțeles că forma politică a partidului-stat este condamnată la eșec și că, în mod inevitabil, urma să fie înlocuită, mai devreme sau mai târziu (cazul lui Silviu Brucan).

Clasa muncitoare era cea mai apropiată de interesele partidului și ale statului comunist, oferindu-i deopotrivă recunoașterea simbolică și stabilitatea financiară. Conștiința de clasă ranforsată de regim a perpetuat fidelitatea muncitorilor industriali față de partidul comunist și a camuflat – sau în orice caz a întârziat – exprimarea fățișă a antagonismelor acumulate între proletari și partid. În ciuda retoricii sale egalitariste, partidul nu doar că nu a putut împiedica salarizarea inegală, dar a trebuit să o și încurajeze, întâi pentru a-și pune în practică planurile de dezvoltare, apoi pentru a răspunde crizei economice din anii '80. Măsurile de austeritate luate atunci de regim au fost însoțite și de introducerea unor criterii concurențiale ale pieței, ducând la câștiguri diferențiate. Clasa muncitoare a fost o victimă a acestei politici (diferențele interne de salarizare ducând totodată la fragmentarea sa), fiind în același timp una dintre categoriile cu cele mai puține opțiuni pentru sporirea și diversificarea veniturilor în cadrul economiei informale din perioada comunistă. Mai mult, logica dezvoltării comuniste și mai apoi criza ei sistemică a făcut ca importante segmente ale clasei muncitoare să sufere consecințele. De exemplu, orientarea economiei spre prelucrarea petrolului în anii '70 a dus la pierderea relevanței sectorului minier. Încercarea statului de a reorganiza acest sector în vederea sporirii eficienței și a tăierii costurilor a dus la greva minerilor din 1977. A doua criză a petrolui, cea din 1979, și perioada de austeritate care i-a urmat a prelungit doar pentru un timp oportunitatea mineritului, a cărui demantelare avea să se întâmple abia la mijlocul anilor '90, mineriadele fiind un simptom al acestui proces.

Schimbările de pe piețele internaționale și intrarea în incapacitate de plată a României la începutul anilor '80 au avut un impact covârșitor asupra industriei autohtone. Produsele românești

nu mai erau competitive nici din punct de vedere al prețului, nici al calității. Politicile de austeritate introduse ca răspuns la criză au erodat și mai mult calitatea, prin practica de substituire a importurilor.[20] Nu politica partidului, ci muncitorii au fost cei considerați responsabili pentru situația existentă. Transformarea muncitorilor industriali în țapi ispășitori a fost inițiată chiar de către partid, atât ca pretext pentru înghețarea salariilor, cât și ca modalitate de a nu pune sub semnul întrebării sistemul ca atare. Degradarea condițiilor de viață și muncă în anii '80 a fost exprimată de revolta muncitorilor de la Brașov din 1987 (o zonă esențială a industriei comuniste), dar întregul deceniu a fost marcat de agitații muncitorești și forme de rezistență la locul de muncă, pe fundalul înrăutățirii situației sociale și economice și al creșterii exploatării muncii de către stat. Aliatul tradițional al partidului și principalul său *raison d'etre*, proletariatul industrial, a devenit spre finalul anilor '80 victima prin excelență a politicilor economice ale partidului. Oprirea creșterii industriale, care exprima o adevărată criză a industrialismului comunist, a retrogradat proletariatul industrial din poziția de subiect al istoriei la statutul de clasă tolerată – idee lansată inițial de partid și ulterior preluată și internalizată de tehnocrație, care în virtutea competențelor sale tehnice îi considera pe muncitori inferiori, dacă nu chiar inutili. Aceste raporturi de clasă incubate în comunism vor genera configurația ulterioară a tranziției postcomuniste, care a însemnat practic distrugerea cvasitotală a proletariatului industrial, cel puțin în formele sale postbelice.

Țăranii și intelectualii se aflau într-un raport ambiguu față de partid. Țăranii erau prost plătiți, dar deficiențele producției

[20] Pentru o descriere mai amplă a crizei terminale a comunismului românesc, vezi Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, Cluj, Tact, 2014; pentru o discuție critică, vezi Norbert Petrovici, „Book review – Dependency and Development. The Political Economy of Romanian Capitalism by Cornel Ban", *Studia Universitatis Babeș-Bolyai (Sociologia)*, vol. 60, nr. 2, 2015.

agricole și criza economică le permitea acumularea unor sume de bani semnificative în cadrul economiei informale (mai ales pentru țăranii necooperativizați și pentru cei care creșteau animale). Astfel, deși în mod istoric și obiectiv se aflau într-o relație antagonică cu partidul comunist, care le dorea dispariția (și care le confiscase pământurile), țăranii aveau de fapt de câștigat capital economic ca urmare a contradicțiilor și crizelor generate de politicile economice ale partidului.

Intelectualii, la rândul lor, beneficiau de prestigiul pe care îl aveau de pe urma partidului și de câștigurile semnificative pe care acesta le oferea în cadrul sistemului de producție intelectuală și ideologică. Pe de altă parte, relevanța lor pentru munca ideologică a partidului era invers proporțională cu numărul lor, astfel că beneficiile pe care partidul le oferea intelectualilor depindeau de fidelitatea acestora, fapt care le știrbea autonomia și prestigiul.[21] Prin urmare, intelectualii fie au mimat fidelitatea, fie au recurs la forme benigne de subversiune (producțiile cu „șopârle", rezistența prin cultură etc.), rămânând totuși parte a sistemului de creație culturală și intelectuală comunist. Datorită poziției lor speciale, intelectualii și artiștii nu s-au putut decide între fidelitate totală și opoziție deschisă față de regim, neavând nimic de câștigat prin adoptarea unei poziții ferme.

Deși aflate în diverse relații reciproc antagonice, clasele sociale din perioada comunistă erau unite între ele, mai ales spre finalul anilor '80, de opoziția față de partidul comunist și în special față de nucleul conducător al acestuia, format în jurul soților Ceaușescu. Desigur că acest nucleu avea aliații săi la toate nivelurile și, mai mult decât atât, existau segmente sociale pentru care păstrarea statu-quoului era oricum preferabilă oricărei modificări bruște, venite din afara partidului (nu e vorba doar de nomenclatură și securitate, ci și de înalți funcționari din ministere,

[21] Analiza clasică a acestei relații rămâne cea oferită de Katherine Verdery, *National Ideolgy during Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, University of California Press, 1995.

ambasadori, profesori la școlile de partid, polițiști, primari etc.). Mai mult, ralierea împotriva lui Ceaușescu nu era sinonimă cu contestarea partidului sau, încă și mai puțin, a statului comunist.

Intercalarea acestor opoziții și interese comune de clasă, a raporturilor deopotrivă convergente și divergente cu partidul și statul comunist, au împiedicat atât conturarea unei facțiuni dizidente, în afara sau în interiorul partidului, cât și manifestarea fățișă a antagonismelor dintre clasele sociale. În România nu a existat un bloc de opoziție care să negocieze preluarea puterii, așa cum s-a întâmplat în Cehoslovacia, la fel cum nu a existat o conspirație internă a unor membri de partid importanți, așa cum a fost cazul în URSS. Totodată, nu s-a înregistrat o situație precum cea din Polonia, în care partidul și clasa muncitoare industrială s-au aflat în conflict deschis timp de un deceniu, și nici una ca cea din Ungaria, unde tehnocrația și intelectualii s-au opus în mod fățiș birocrației de partid și de stat, care se bucura încă de susținerea muncitorilor.

În România clasele sociale produse de comunism nu au fost suficient de puternice nici pentru a intra în conflict deschis unele cu celelalte în vederea impunerii propriilor interese în cadrul statului comunist, nici suficient de alienate de partidul comunist pentru a se mobiliza în mod activ împotriva lui. Opoziția față de regimul Ceaușescu nu a luat o formă politică recognoscibilă la nivel de clasă tocmai pentru că acesta a funcționat ca un catalizator social pentru clase și grupuri sociale care altfel ar fi fost în conflict – așa cum tranziția a demonstrat-o ulterior. Conflictul cu partidul și cu statul comunist erau, de asemenea, și mai puțin probabile, în condițiile în care toate clasele sociale implicate își datorau în mare măsură existența tocmai politicilor partidului. Astfel, deși partidul apărea ca o piedică în calea exprimării intereselor de clasă (cu precădere în cazul birocrației și a tehnocrației), el reprezenta totuși o oportunitate la nivel personal. Acolo unde interesul de clasă dicta o confruntare cu partidul, interesul personal și de grup dicta mai degrabă fidelitatea față de acesta, sau cel puțin reținere.

Acesta a fost principalul motiv – și nu mitul omnipotenței Securității, ce ar fi făcut imposibilă rebeliunea – pentru care regimul Ceaușescu a reușit să se mențină la putere până la finalul anului 1989, în pofida evidentelor nemulțumiri populare și a numeroaselor acte insulare de revoltă și nesupunere în rândul populației. Tocmai raportul particular dintre clase a făcut ca intelectualii să nu se ralieze cauzei muncitorilor în 1987, iar acțiunile lor de dizidență să rămână fără ecou în rândul muncitorilor, pentru a nu mai vorbi de acțiuni precum „Scrisoarea celor 6", semnată de foști demnitari comuniști, care a stârnit mai multe ecouri la Europa Liberă decât în țară. Ceea ce a modificat acest raport de forțe și a dus la o coagulare (chiar dacă *ad hoc*) împotriva regimului Ceaușescu a fost până la urmă impactul contextului internațional asupra realităților interne. Căderea Cortinei de Fier a pecetluit nu doar soarta regimurilor de inspirație sovietică din Europa, ci și pe cea a regimului Ceaușescu.

Specific însă căderii comunismului în România a fost strania alianță care a pus capăt regimului Ceaușescu. Tabăra revoluționară a reunit deopotrivă activiști de partid de la cele mai înalte eșaloane, foști demnitari, intelectuali, disidenți și membri ai tehnocrației de stat. Această coaliție a devenit posibilă și operațională abia atunci când prezența masivă a muncitorilor în stradă a făcut imposibilă menținerea la putere a cuplului Ceaușescu, determinându-i fuga. Faptul că o instituție extrem de importantă a statului (armata) a trecut destul de rapid de partea forțelor revoluționare arată caracterul popular pe care mișcarea împotriva lui Ceaușescu l-a avut. Cu excepția câtorva segmente – infime ca număr și importanță – încă loiale regimului Ceaușescu, cea mai mare parte a populației a fost de partea Revoluției, chiar dacă această atitudine s-a manifestat în cele mai multe cazuri prin precauție strategică și inacțiune. Până la urmă, în ciuda dramatismului său și a numărului însemnat de morți, pentru cei mai mulți români Revoluția din 1989 a fost un eveniment petrecut la televizor.

Numai că tocmai dramatismul evenimentelor și haosul care a însoțit zilele Revoluției au condus apoi la apariția a tot soiul de teorii ale conspirației, precum și la teza, încă învestită în mod nejustificat cu onorabilitate intelectuală, a Revoluției furate.[22] Ion Iliescu și oamenii din jurul său au fost considerați autorii acestui furt, dovada supremă fiind chiar asasinarea în urma unui proces sumar a cuplului Ceaușescu, tocmai pentru a ascunde urmele și trecutul lor comunist. Odată stabilită vina lui Ion Iliescu, tranziția se deschidea ca un moment ce trebuia să repare această nedreptate inițială, să redea Revoluția celor care o meritau, eliminându-i astfel pe uzurpatori. Acesta a fost unul dintre fundamentele ideologice care au stat la baza constituirii Pieței Universității în 1990, rezultatul alegerilor din primăvara acelui an fiind doar pretextul sau, mai bine zis, consfințirea tezei că Revoluția a fost furată.

Problema principală a tezei Revoluției furate nu este atât raportul ei cu adevărul istoric (altfel spus, nu faptul că este o construcție ideologică), cât faptul că, sub narațiunea înfăptuirii unei injustiții istorice, este mascat un conflict de clasă particular. Așa cum am observat mai sus, în anii terminali ai regimului nu a existat un pol de putere distinct, nici măcar grupuri de opoziție recognoscibile, care să clameze puterea politică și să încerce în mod fățiș eliminarea de la putere a lui Ceaușescu sau a comunismului ca atare. Faptul că Revoluția din 1989 s-a produs relativ spontan și că nu a existat un „centru de comandă" care să dirijeze lucrurile era clar încă din acele zile, în ciuda legăturilor, scenariilor și conexiunilor făcute de diversele teorii ale conspirației. Practic existența acestora are exact rolul de a masca adevărul mult mai dureros că într-adevăr nu a existat o mișcare de opoziție în România suficient de articulată și de răspândită încât să poată mobiliza populația împotriva regimului, pentru a-l răsturna și a prelua puterea politică. Din acest punct de vedere,

[22] Ruxandra Cesereanu a inventariat principalele explicații în legătură cu Revoluția din 1989, de la cele mai rezonabile până la cele mai fanteziste; vezi Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Iași, Polirom, 2009.

spre deosebire de adversarii săi de mai târziu, Ion Iliescu a avut curajul onestității: el a recunoscut lipsa oricărei pregătiri anterioare, așteptând mereu „să se întâmple ceva".

La fel, tot spre deosebire de inamicii săi politici, Ion Iliescu și, desigur, cei din preajma sa (Mazilu, Brucan, Voiculescu și alții) erau cei mai bine pregătiți și poziționați să preia puterea atunci când regimul avea să colapseze. Și exact asta s-a întâmplat. Din larga coaliție împotriva lui Ceaușescu, oameni precum Iliescu au fost singurii care aveau în egală măsură bază socială și dexteritate politică pentru a prelua puterea asupra statului și de a-i reconstrui instituțiile în jurul propriilor persoane. În definitiv, era exact ceea ce făcuseră toată viața în carierele lor politice: un amplu proces de construire a statului (*state-building*). În contextul momentului 1989, sarcina lor era cu atât mai ușoară, cu cât aceștia nici nu se aflau în fața unui stat destructurat (cu excepția câtorva elemente de la centru) și nici nu vizau acest lucru. După o primă fază ce s-ar putea numi bolșevică (cea în care oamenii muncii au preluat controlul asupra instituțiilor statului, inclusiv a celor din producție, moment rapid înăbușit chiar de organele emergente ale FSN-ului), lucrurile au revenit la normal, sub autoritatea noului organ de conducere.

Teza Revoluției furate este practic încercarea tehnocrației de a-și ascunde propria impotență politică la momentul 1989. Cum nu a putut să dea o articulare politică intereselor sale în cadrul regimului Ceaușescu, atunci când acesta a fost înlăturat în urma unei mobilizări generale a cărei avangardă a fost mișcarea muncitorească, tehnocrația a fost din nou incapabilă să-și impună voința politică și cu atât mai puțin să preia puterea. Cu excepția unor intelectuali rămași o perioadă în preajma lui Ion Iliescu, ceilalți au trecut în opoziție și au pus bazele tezei Revoluției furate și, mai general, a anticomunismului postcomunist. Astfel că, dacă pe termen scurt interesele tehnocrației și cele ale nomenclaturii locale de partid au coincis ca aspirație, ele și-au arătat caracterul în mod evident și necesar antagonic atunci când scopul comun a fost atins. În loc ca lupta

politică dintre tehnocrație și birocrații de partid să se dea în interiorul statului comunist și împotriva acestuia, fixația pe Ceaușescu, care a ținut loc de mobilizare politică a celor două tabere în interiorul partidului comunist, a amânat confruntarea după răsturnarea regimului. Scindarea a fost anunțată abia de momentul Piața Universității și al mineriadelor, ea având loc în mod instituțional abia în 1992, odată cu scindarea FSN în două aripi distincte, care vor structura în mod fundamental politica românească de atunci încolo.

În textele sale, cu precădere în *Revoluție și reformă* – scrisă mai aproape de vâltoarea evenimentelor –, Ion Iliescu a explicat momentul Revoluției din 1989 în termeni clari de *realpolitik*. Argumentul lui poate fi rezumat astfel: pe fundalul prăbușirii regimului Ceaușescu, facțiunea condusă de el a reușit să preia puterea, întâi provizoriu, în zilele Revoluției, apoi prin alegeri. După cum autorul însuși mărturisește, nu a fost niciun mister aici: capacitatea de organizare a facțiunii sale, baza socială pe care se întemeia și lipsa cruntă de experiență politică a opoziției au fost ingredientele care au asigurat succesul. Contestarea ulterioară din partea opoziției i s-a părut nu doar tardivă, dar și nedemocratică, din moment ce faptul efectiv al preluării puterii asupra statului a fost apoi validat prin vot popular. Altfel spus, facțiunea lui Ion Iliescu a fost mai bine plasată pentru a câștiga lupta de clasă, începută în comunism, împotriva tehnocrației. Însă această victorie a fost una temporară, desfășurarea tranziției făcând din tehnocrație și descendenții acesteia adevarata clasă câștigătoare.

Mai mult decât atât, așa cum am subliniat deja, victoria din zorii tranziției românești pe care facțiunea birocratică a lui Ion Iliescu a repurtat-o asupra tehnocrației și intelectualilor anticomuniști s-a făcut cu prețul înfrângerii totale și definitive a clasei muncitoare. Momentul fundamental al acestei transformări a fost, desigur, așa-numita mineriadă din 13-15 iunie 1990.

Judecătorii de la Înalta Curte de Casație și Justiție au redeschis dosarul mineriadei în martie 2015. La începutul anului 2017,

Ion Iliescu și alți oameni de stat de la vremea respectivă au fost chemați la audieri în calitate de inculpați. Această decizie arată că subiectul este departe de a se fi încheiat, precum și faptul că lupta politică și de clasă al cărei simptom a fost mineriada continuă. Mai mult, redeschiderea acestui dosar nu poate fi separată de așa-numita campanie anticorupție, adică de lupta dintre aripa judiciară a statului și politicienii postcomuniști. Ion Iliescu este fără îndoială vizat de această decizie, fiind considerat principalul autor și beneficiar al mineriadei. În principiu, redeschiderea dosarului ar trebui salutată, dar este puțin probabil ca în actualul context o investigație nouă să evidențieze ceva substanțial. Din contră, riscul este ca adevărul juridic să fie confundat cu cel istoric și, mai mult decât atât, fixația pe Iliescu să oculteze din nou ceea ce s-a întâmplat de fapt atunci. Dincolo de neclaritatea juridică, mitologia din jurul acestui eveniment ține în continuare locul istoriei.

Mineriada din 13-15 iunie 1990 a fost momentul fondator al tranziției românești, cel puțin la nivel simbolic. Atunci s-a stabilit principala linie de fractură din societatea postcomunistă, între forțele „retrograde" ale răului neocomunist (în frunte, desigur, cu Ion Iliescu) și forțele „progresiste" ale binelui pro-european (în frunte cu orice figură se anunța a fi anti-Iliescu și împotriva partidului său). Piața Universității și mineriada au fost, de asemenea, momentele fondatorare ale anticomunismului postcomunist, justificarea postumă a unei atitudini și ideologii care teoretic nu-și mai aveau locul după căderea regimului comunist.

Însă, ca orice moment-cheie în istorie, și acesta este mai mereu neînțeles. Asta, desigur, și pentru că puțină lume a fost de fapt interesată să-l înțeleagă, cei mai mulți căutând să reafirme și să relegitimeze o interpretare sau alta, în funcție de propriul partizanat.[23] Narațiunea standard despre mineriadă, de o parte și

[23] Pentru o excepție în acest sens, vezi dosarul realizat de platforma CriticAtac în 2011: http://www.criticatac.ro/8269/tema-piata-universitatii-%E2% 80 % 9990/.

de alta a baricadei politice, opune statul (reprezentat de Iliescu) și minerii celor din Piață și din zona Universității. În opinia partizanilor Pieței, Ion Iliescu a manipulat și a mobilizat minerii ca forță extrajudiciară și parastatală, pentru a pune capăt unei mișcări de protest democratice, care se opunea instalării la putere a unei forțe neocomuniste. Pentru președinte, cei din Piață reprezentau o forță nedemocratică (de sorginte legionară), iar intervenția minerilor a fost una spontană de partea fragilului stat postcomunist. Ca șef al statului, Iliescu nu a putut face nimic mai mult decât să gestioneze și să tempereze cât mai bine această situație, restabilind ordinea atât în mijlocul Bucureștiului, cât și printre mineri.

Interpretarea pe care Ion Iliescu o oferă acestui eveniment e reluată aproape în fiecare din intervențiile sale pe acest subiect. Această repetiție *ad nauseam*, deși departe de a fi convingătoare, lasă posibilitatea de a înțelege totuși ce s-a întâmplat. În felul său laconic și stereotipic, Ion Iliescu oferă cheia înțelegerii subiectului. Ca proaspăt șef al statului, Iliescu se afla în fața unei contestări în afara cadrului electoral a unui grup eterogen de oameni, care beneficiau în mod vădit de ajutor din partea nou-formatelor partide istorice și care, în acest mod, sperau să abată atenția de la scorul rușinos din alegeri, ce indica, practic, evasitotala lor lipsă de aderență în rândul populației. Dacă recent aleasa conducere a țării ar fi intervenit brutal peste demonstranții din Piață, atunci gestul ar fi apărut într-adevăr similar celui al regimului comunist, de care, teoretic, trebuia să se deosebească net. Pe de altă parte, cu cât se amâna intervenția autorităților pentru evacuarea pieței și reluarea traficului normal, altfel spus, cu cât se prelungea contestarea de stradă a noului regim, cu atât acesta era susceptibil de a părea slab și vulnerabil și de a invita astfel la noi proteste în alte zone din țară până când situația ar fi scăpat de sub orice control. Practic, regimul Iliescu era prins între ciocan și nicovală: dacă acționa în forță, părea prea puternic și brutal; dacă nu acționa, părea lipsit de vlagă.

Calea de mijloc a reprezentat-o, desigur, mobilizarea minerilor. Este evident pentru oricine, în ciuda a ceea ce susține cu obstinație Ion Iliescu, că acțiunea minerilor nu a fost spontană, ci pregătită și facilitată de instituțiile statului. În același timp însă, nu trebuie trecută cu vederea sugestia abia perceptibilă pe care Iliescu o face în anumite intervenții pe acest subiect, conform căreia noua conducere centrală a statului (în urma alegerilor din mai 1990) nu controla în totalitate aparatele statului, cu atât mai puțin pe cele de la nivel local, mai ales în zone delicate precum Valea Jiului, pe care, să nu uităm, inclusiv partidul comunist avea mari dificultăți în a le ține în frâu. Altfel spus, nu trebuie subestimat faptul că la nivel instituțiilor statului existau centri de putere care aveau posibilitatea să acționeze cvasiindepedent la momentul respectiv.

În ultimă instanță, este clar acum, la fel cum era clar și atunci, că aducerea minerilor la București pentru evacuarea Pieței Universității și toate violențele generate au reprezentat totuși un act de forță din partea statului, care a orchestrat o luptă de clasă de sus în jos între reprezentanți ai clasei muncitoare și cei ai tehnocrației și intelectualității. Sigur că oricare ar fi fost strategia statului în acel moment, aceasta a eșuat deoarece ecoul internațional al mineriadei a fost unul dezastruos pentru noul regim, după cum o recunoaște și fostul președinte. Mai mult decât atât, pe termen mediu, statul a conferit putere imensă unor lideri locali precum Miron Cozma, care, ulterior, au căpătat autonomie și au început să-și formuleze propriile cereri politice și sociale.

Imaginea conform căreia muncitorii mineri ar fi fost în buzunarul lui Ion Iliescu, o bâtă la îndemână pentru rezolvarea problemelor sale, este, evident, eronată. Sigur că aceștia au fost manipulați de paternalismul specific regimului Iliescu și au fost angrenați în luptele politice postcomuniste, nu doar în mineriada din iunie '90, ci și după aceea (mai ales în cadrul luptelor intestine din FSN, care au dus la demisia lui Petre Roman din funcția de premier). Însă minerii și liderii lor de sindicat au avut suficientă

autonomie și putere de negociere cu statul postcomunist, pe care alte categorii de muncitori industriali nu le-au avut. Tocmai caracterul special al acestei ramuri de activitate în industria comunistă și apoi postcomunistă, precum și numărul mare de oameni angrenați, a făcut ca minerii să reprezinte un actor colectiv disputat și central atât în timpul comunismului, cât și după.

Mineriada a contribuit din plin la săparea propriei sale gropi istorice. Imaginile cu mineri lovind în plină zi tineri ai incipientei clasei de mijloc bucureștene, folosite apoi ca epitom al brutalității intregii clase muncitoare, au oferit fundalul urii de clasă pe care s-au proiectat apoi toate politicile neoliberale ale tranziției de demantelare a fostei industrii comuniste. Clasa muncitoare a dispărut, parte din ea la capătul unui amplu proces de sărăcire și umilire, fără ca nimănui să-i pese și în lipsa unui semn minimal de solidaritate. Deja de la mijlocul anilor '70, minerii au intrat în conflict cu statul comunist, deoarece acesta, la fel ca alte state europene aflate sub presiunea neoliberalismului, plănuia închiderea minelor, considerate nerentabile. Așa cum am văzut, doar criza sistemică a industrialismului românesc din anii '80 a mai menținut minele funcționale pentru o vreme, dar soarta le era de mult pecetluită: închiderea lor era doar o chestiune de timp. Ca ramură de activitate și clasă socială, minerii era sortiți pieirii, iar acest fapt i-a făcut susceptibili la manipulări venite și din partea puterii politice (atât a celei comuniste, cât și a celei postcomuniste), care le promitea amânarea deznodământului, și din partea unor antreprenori politici locali (de exemplu, Miron Cozma), care au simțit că situația disperată a muncitorilor poate constitui trambulina ascensiunii personale.

Între aceste jocuri politice, drama efectivă a minerilor a rămas ocultată în spațiul public postcomunist[24], cenzura structurală izvorâtă dintr-o politică de clasă ștergând minerii (și clasa

[24] Sunt cu atât mai meritorii eforturile de a spune povestea tranziției din perspectiva minerilor, chiar prin cuvintele lor: vezi piesele *Sub pământ* și *Capete înfierbântate* realizate de David Schwartz și Mihaela Michailov.

muncitoare) din registrul actorilor legitimi ai tranziției. Poate că redeschiderea dosarelor va duce la tragerea la răspundere a unora, poate chiar a lui Ion Iliescu – un fapt așteptat, după câte se pare, de mai toată lumea. Însă cu toate acestea, este mai mult ca sigur că nimeni nu va fi judecat pentru tragedia socială care a dus la dispariția minerilor și a clasei muncitoare comuniste.

Folosind minerii în interes personal, fie și indirect, Ion Iliescu se face vinovat de discreditarea acestora în spațiul public. Din nou, Iliescu a preferat reproducerea puterii sale politice în detrimentul muncitorilor pe care, chipurile, îi reprezenta și a căror interese, teoretic, le apăra. Însă niciun tribunal nu-l va judeca pentru asta. Doar istoria va emite o judecată; în ciuda încercărilor sale obsesive de a oferi o istorie definitivă despre sine însuși, aceasta nu pare a-i fi prea favorabilă.

Pe lângă trădările (în raport cu propriile-i standarde) enunțate mai sus și conivența cu regimul Ceaușescu până în ultimul moment, când practic acesta s-a prăbușit de la sine, există totuși și o parte tragică în (auto)biografia lui Ion Iliescu, ce nu poate fi trecută cu vederea: el a fost considerat o figură onorabilă și o alternativă viabilă doar când Ceaușescu era la putere. Imediat după înlăturarea acestuia, Iliescu a părut și el expirat, mai mult un element al trecutului decât o promisiune pentru viitor. Din speranța unui reformist local, Iliescu a devenit brusc o frână pentru progres. Dacă pe 21 decembrie 1989 Iliescu putea fi o soluție, pe 22 decembrie era deja parte din istoria ce trebuia depășită. Doar abilitatea sa politică și inepția adversarilor săi din zorii tranziției au reușit să-l propulseze la putere și să devină figura marcantă – mai mult la nivel simbolic decât practic – a tranziției. Adversarii săi anticomuniști au spus mereu că neșansa României și cauzele înapoierii sale în perioada postcomunistă a fost tocmai venirea la putere a lui Ion Iliescu. La fel cam ca în toate cazurile, ei se înșală și aici, iar asta deoarece, printre altele, Ion Iliescu nu a contestat cu nimic direcția generală sau logica tranziției. Problema reală a

fost că Ion Iliescu (sau cineva ca el) nu a venit la putere în cadrul partidului comunist *înainte* de 1989. Neșansa României, dacă se poate vorbi în termenii aceștia, nu a fost că el a preluat puterea după 1989, ci că nu a preluat-o înainte, când mai putea fi vorba de o reformă a comunismului și când s-ar fi putut consuma o parte din tensiunile de clasă specifice comunismului. Venind și menținându-se la putere după 1989, Ion Iliescu nu a făcut decât să se afle în fruntea unui sistem care a creat o burghezie locală comparadoare, a împins țara într-o relație colonială cu capitalul european, mai ales cel german, și a transformat fosta clasă muncitoare comunistă în forță de muncă ieftină, precară și migrantă. Să recunoaștem, nu e un bilanț foarte onorabil pentru destinul unui om de stânga. În acest sens, Adrian Năstase și PSD-ul, despre care va fi vorba în continuare, sunt poate cele mai elocvente exemple ale moștenirii politice lăsate de Ion Iliescu.

Adrian Năstase și PSD – istoria unei neînțelegeri istorice

Partidul Social-Democrat (indiferent de denumirile sale anterioare) a fost partidul capitaliștilor autohtoni. Mare parte a deținătorilor locali de capital au fost în PSD sau, în orice caz, au fost apropiați de acesta. Alinierea fost rezultatul mutațiilor produse după 1989, fiind inextricabil legată de modul de venire la putere a fostei birocrații comuniste, discutată mai sus prin prisma biografiei lui Ion Iliescu. Situația aceasta nu a fost specifică doar României, cazuri similare înregistrându-se, de exemplu, în Ungaria sau Ucraina, unde partidele social-democrate postcomuniste au fost și ele apropiate de interesele capitaliștilor băștinași.

PSD ca partid al capitalului local indexat la stânga a fost totuși o dispunere atipică. În vestul Europei, partidele ce reprezintă interesele capitaliștilor autohtoni au fost în general cele plasate la dreapta, putând așadar să mobilizeze sentimentele populare împotriva capitalului global și a elitelor locale care îl reprezintă, condamnând efectele acestora (coruperea națiunii, creșterea imigrației, dispariția slujbelor din industria națională etc.). Pe de altă parte, elitele tehnocrate neoliberale, în general salariate și nedeținând capital, au fost mai degrabă plasate la centru-stânga, în diferite combinații, de la A treia cale la liberalism *à l'americaine*. În plan local românesc, lucrurile nu au stat doar pe dos (ar fi fost prea simplu), ci au fost suprapuse. Asta pentru că PSD-ul a reprezentat în același timp și clasa capitaliștilor indigeni, și

clasa tehnocrată neoliberală, cosmopolită și transnațională (adică burghezia compradoare). Suprapunerea a fost întruchipată în mod exemplar de Adrian Năstase.

Originea îndepărtată a acestei stări de fapt vine din faptul că în Partidul Comunist Român nu a existat o scindare între o veche gardă conservatoare și o facțiune liberal-reformatoare, în folosul căreia să se facă transferul de putere în 1989. Opoziția s-a manifestat doar în legătură cu familia Ceaușescu și colaboratorii apropiați ai acesteia. Adevărata scindare din partidul comunist, chiar dacă, formal, el încetase să mai existe, s-a petrecut odată cu ruperea FSN-ului în 1992, între cele două aripi (Iliescu și Roman) – o scindare ce a structurat în mod fundamental politica românească timp de douăzeci și cinci de ani (rolul partidelor așa-zis „istorice" în conturarea tranziției fiind mai degrabă marginal sau, în orice caz, tranzitoriu). Sciziunea FSN nu s-a făcut aleatoriu, ci pe baza clivajelor de clasă (anterioare lui 1989) amintite deja: pe de o parte nomenclatura de partid, pe de alta tehnocrația. Primii au câștigat în 1992 promițându-le muncitorilor și țăranilor o dezmembrare blândă a economiei comuniste, pe fondul acumulărilor primitive de capital de după 1989. Faptul că această promisiune nu a fost ținută nu schimbă cu nimic datele problemei care ne interesează aici.

Iliescu și aripa sa au revenit la putere în 2000, după o scurtă perioadă de reorganizare politică în opoziție, în care practic partidul a trecut de la un partid postcomunist tipic, organizat în jurul acumulării primitive de capital (perioada 1992-1996), la un partid social-democrat de tip european ce a pregătit aderarea la UE (2000-2004). Desigur, guvernarea dezastruoasă a CDR dintre 1996 și 2000 a făcut această tranziție mult mai simplă decât ar fi putut fi în realitate. Așadar, schimbarea a fost determinată mai puțin de presiuni venite din partea bazei electorale a partidului (muncitorii industriali și țăranii din 1992 nu mai existau în aceeași formă în 2000, fiind transformați, la rândul lor, în diferite forme, de efectele tranziției), cât de presiunile pentru integrarea în sistemul de

producție și acumulare al UE a noilor deținători autohtoni de capital. Contradicția aceasta (între interesele capitaliștilor autohtoni și efectele integrării UE) s-a acumulat însă în interiorul partidului și a fost resimțită cel mai acut în momentul pierderii alegerilor în 2004 de către Adrian Năstase (să ne amintim că atunci partidul a ieșit totuși câștigător la parlamentare), înfrângere suferită pe fundalul unui paradox: măsurile neoliberale luate de guvernul Năstase au dus la crearea segmentelor de clasă care au votat împotriva sa. Altfel spus, guvernarea Năstase a dus la nașterea unui electorat de dreapta (noua clasă muncitoare din multinaționale, emigranții din Spania și Italia, profesioniștii meseriilor liberale etc.), pe care PSD nu-l putea însă mobiliza și capitaliza electoral. Această contradicție a fost exploatată de Traian Băsescu și de Partidul Democrat de atunci (adică de aripa Roman a FSN), care s-a mutat decisiv la dreapta, acolo unde se aflau interesele economice ale unei clase nou-formate (și care, odată ajunsă la putere, a condamnat fără echivoc nu atât comunismul, cât facțiunea lui Ion Iliescu).

Trebuie reamintit cum în campania pentru alegerile din 2004 mai mulți observatori au notat următoarea imagine contrastantă: în timp ce Năstase săruta doamne în vârstă prin diferite sate ale României, Traian Băsescu discuta despre arhivele Securității cu intelectualii de la GDS de pe Calea Victoriei și devenea candidatul *cool* al generației tinere ce ratase momentul 1996. Astfel, în timp ce Năstase și PSD încercau să mobilizeze fostul electorat al lui Ion Iliescu, Băsescu și PD reușeau să mobilizeze un electorat adus la viață chiar de politicile regimului Năstase.

În timpul celor două mandate succesive, Băsescu și PD(L) au urmat traiectoria pe care au intrat în 2004 și și-au asumat în mod explicit o poziție conservatoare, reușind astfel să efectueze o ruptură definitivă cu scindarea fondatoare precedentă, cea a FSN-ului. Momentul a avut loc, evident, în alegerile din 2008 și 2009, când opoziția nu a contat, singurele poziții existente fiind pro- sau anti-Băsescu. La scară mai largă, victoria lui Traian Băsescu a

reprezentat de fapt incapacitatea capitaliștilor locali de a se (re) mobiliza politic, în noul context, în vederea preluării puterii politice asupra statului, acum relativ ostil cu privire la propriile lor interese. Totodată, în timpul conducerii lui Mircea Geoană, PSD a devenit subordonat jocurilor de culise (inevitabil transpartinice) ale capitaliștilor autohtoni și nu a mai fost principalul lor mediator, așa cum fusese cazul în perioadele Iliescu și Năstase. Concomitent, dreapta conservatoare a reușit să-și consolideze pozițiile, mobilizând mai ales noua clasă muncitoare din multinaționale, sensibilă la mesaje atât naționaliste, cât și împotriva statului, segmentul relativ înstărit al agricultorilor și al negustorilor locali, subproletarii migranți, intelectualii anticomuniști conservatori, precum și micii funcționari privați de tipul notarilor sau avocaților.

Această mobilizare s-a făcut printr-un amestec specific de măsuri neoliberale, anticomunism, populism (incluzând aici activarea sentimentelor naționaliste, xenofobe și antiroma), dar mai ales prin exacerbarea retoricii antistat, adică prin declanșarea de sus în jos a luptei de clasă cu cei care primesc diferite forme de venituri de la stat (angajați, pensionari etc).

Prin urmare, PSD a fost partidul în jurul căruia s-au grupat interesele capitaliștilor autohtoni, dar a cărui bază socială și electorală a reprezentat-o fostul proletariat industrial comunist.[1] Primii și-au văzut averile crescând exact în măsura în care cei din urmă erau pauperizați. Ceea ce a unit aceste două grupuri antagonice a fost însă paternalismul lui Ion Iliescu și promisiunea lui de a desfășura gradual tranziția. Paternalismul și gradualismul au fost necesare pentru asigurarea bazei sociale și electorale a partidului, făcând din PSD cel mai mare partid al tranziției. Numai că în contextul local, paternalismul și gradualismul au devenit sinonime cu stânga, ceea ce n-a fost neapărat vina partidului, ci a confuziei ideologice din anii '90, atât cea din plan local, cât și din plan internațional. Să ne

[1] Vezi și Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Iași, Polirom, 2006.

amintim că atunci foștii comuniști se metamorfozaseră în social-democrați (de tip nordic, desigur), în timp ce social-democrația europeană și americană lua A treia cale spre neoliberalism.[2]

S-a ajuns astfel la paradoxul că deși PSD era, chipurile, de stânga și proteja clasa muncitoare, în perioada 2000-2004, sub conducerea lui Adrian Năstase, a luat unele dintre cele mai importante măsuri neoliberale postcomuniste, cele mai multe, desigur, în favoarea capitalului internațional. Adrian Năstase nu doar că nu s-a dezis ulterior de ce s-a întâmplat, dar și-a trecut în lista de realizări privatizările din timpul mandatului său: Petrom, Sidex, Electrica, Distrigaz, companii din industria de armament și hidrocentrale. Alro, RAFO, Rodipet au fost de asemenea pe listă, dar au apărut probleme, deci nu dorința de a le privatiza a lipsit.[3]

Astfel că Năstase a reușit să facă o politică atât împotriva intereselor de clasă ale partidului, cât și împotriva bazei sociale a acestuia. Efectele centrifuge ale politicii lui a făcut ca între 2004 și 2016, deși era cel mai mare partid al țării, PSD să fie la putere mai puțin de patru ani (iar jumătate din această perioadă în alianțe), pierzând sistematic și alegerile prezidențiale. Prin intermediul aparatului de stat, Năstase putea să controleze capitalul autohton, îmbogățindu-se totodată. Desigur, schema aceasta avea foarte puține în comun cu A treia cale de la care se revendica retoric Adrian Năstase (iar mai apoi Mircea Geoană și chiar Victor Ponta), cu tot virajul spre neoliberalism și corupție al acestei direcții sub conducerea lui Tony Blair. Mai degrabă regimul Năstase – prin complicitatea dintre politicieni, capitaliști locali și mari birocrați ai statului, deschiși spre capitalul internațional pentru care jucau rolul de intermediari locali – a fost similar unui regim autoritar și oligarhic de dreapta, așa cum sunt multe în Sudul global sau, mai aproape de noi, în Ucraina din timpul lui Viktor Ianukovici.

[2] Vezi Anthony Giddens, *A treia cale*, Iași, Polirom, 2001.

[3] Inventarul privatizărilor de succes se poate consulta aici: http://www.adrian-nastase.ro/guvernul-nastase.php.

Perioada Adrian Năstase a dat naștere totodată unui nou personaj, omniprezent dar foarte puțin înțeles: baronul local.[4] Numele medieval a fost înșelător și a dus la confuzii. Baronii erau considerați niște reminiscențe ale trecutului comunist, cu vechi legături în partid și Securitate, de care trebuia scăpat în vederea modernizării țării. De fapt, baronii au fost figurile exemplare ale tranziției, ei reprezentând exact momentul de trecere de la centralismul comunist de stat la deschiderea totală spre capitalul global. Baronii au fost capitaliștii locali care au fost nevoiți să asume, simultan, atât funcții politice, cât și de redistribuire socială. Criticii liberali și anticomuniști ai baronilor au pierdut din vedere exact acest aspect, fiind prin urmare incapabili să explice succesul politic și electoral al baronilor. Pe măsură ce erau tot mai huliți de media centrală și acumulau mai multă avere și putere, baronii erau tot mai votați și susținuți în teritoriu. În lipsa analizei corecte, soluția a fost blamarea votanților lor (ușor cumpărabili cu o sticlă de ulei sau prin ajutoare de la stat – refrenele sunt arhicunoscute). Rolul social distinct al baronilor a fost tocmai faptul că și-au asumat nu doar funcții economice și politice la nivel local, ci au și suplinit rolul statului de protecție și redistribuire, pe măsură ce acesta se tot micșora sub politicile de privatizare și mai apoi de austeritate. Baronii au fost soluția de compromis ce oferea o minimă plasă socială (chiar dacă, în mod evident, paternalistă și cointeresată) tocmai pentru ca statul central să poată fi demantelat în acord cu cerințele neoliberale.

Investiți cu o astfel de putere (nu foarte diferită de cea a foștilor secretari județeni de partid de pe vremuri, doar că de această dată acumularea de capital se putea face în voie și era încurajată), baronii locali au menținut pacea socială și au dezamorsat conflictele sociale la nivel local, împiedicând astfel orice formă de solidaritate între muncitori sau între segmente de clasă la nivel național. Politica

[4] Pentru una dintre cele mai bune discuții pe subiect, vezi textul lui Costi Rogozanu, „Baronii, vechile noi ținte ale luptei anticorupție": http://www.criticatac.ro/25333/baronii-noi-inte-iluzorii-ale-anticorupiei/.

și conflictele au devenit locale, țara fiind împărțită între zone de influență și control aflate în competiție una cu alta pentru resursele venite de la centru și pentru influență acolo. Acesta a fost sistemul desăvârșit de Adrian Năstase, prin care a guvernat în perioada 2000-2004. De aici și imaginea contrastantă pe care o genera mereu: pe de o parte, prieten cu Tony Blair, scriitor de cărți și versat în politică externă; pe de alta, dependent de oameni precum Mischie și Oprișan pentru control în teritoriu și acumulare de voturi.

Însă nu era nimic contradictoriu aici: tocmai pentru ca Năstase să poată juca rolul premierului european și intelectual, avea nevoie ca cineva să facă munca de jos a administrației și gestionării resurselor. Autoritatea lui Năstase s-a datorat tocmai faptului că a reușit, în timpul șefiei sale la conducerea PSD, să controleze puterea baronilor și tendințele centrifuge inerente, fapt care i-a atras însă eticheta de corupt, ducând în cele din urmă la pierderea alegerilor prezidențiale din 2004. Cei care i-au succedat lui Năstase la conducerea PSD nu doar că nu au mai reușit acest control, dar au trebuit să facă față unor conflicte deschise cu baronii din teritoriu. Înlocuirea lui Victor Ponta cu Liviu Dragnea la șefia PSD a consființit de fapt mutarea centrului de greutate în partid către baronii locali.

Politicile inițiate de Adrian Năstase au dus la erodarea bazinului electoral al lui Ion Iliescu, pe care se baza inițial partidul, și la formarea unui segment de clasă potrivnic PSD-ului (care a contribuit apoi la victorial dreptei în 2004); mai mult, deschizând economia spre capitalul global, în ciuda intereselor capitaliștilor autohtoni pe care se baza partidul, ele au dus și la subordonarea totală a partidului intereselor și controlului baronilor locali (unul dintre motivele lipsei de cadre din PSD în acest moment fiind și faptul că nu mai există politică de partid la nivel central, afirmarea fiind strict dependentă de un lider sau de un fief local). În același timp, Adrian Năstase a trecut prin pușcărie, după momentul stânjenitor al sinuciderii ratate, a fost scos din politică și, dintre toate funcțiile care îi decorau cartea de vizită, a mai rămas doar cu cea de blogger ocazional.

Dacă Ion Iliescu și-a asigurat supraviețuirea politică în postcomunism sacrificând clasa muncitoare pe care se angajase s-o reprezinte, Adrian Năstase (ca figură emblematică a eșaloanelor secundare din partidul comunist blocate în funcții periferice înainte de 1989) a sacrificat enorma putere politică pe care o deținea la un moment dat în vederea celei financiare. Era de fapt ceea ce reproșa și Iliescu la momentul respectiv: faptul că Năstase și cei din jurul său sunt gata să riște păstrarea puterii politice câștigului financiar. Dar nu e vorba aici de lăcomie sau de așa-zisul capitalism de cumetrie (adică de relațiile complexe de acumulare stabilite între baronii locali), ci tot de o logică de clasă. Spre deosebire de vechii comuniști, pentru care deținerea puterii politice era totul, pentru liderii postcomuniști de felul lui Năstase deținerea puterii politice era irelevantă în absența generării de capital. Altfel spus, scopul obținerii puterii politice era tocmai acela de a fi plasat într-o situație privilegiată atât în raport cu capitalul local, cât și cu cel global. Puterea politică era, așadar, necesară în vederea transformării unei elite politice tinere (așa cum era Năstase la momentul 1989) într-o burghezie comparadoare (așa cum era la momentul său de vârf, în campania pentru prezidențialele din 2004). Ceea ce a scăpat însă din vedere Adrian Năstase a fost faptul că poziția de burghezie națională intermediară în raport cu capitalul global nu poate fi decât una temporară: cu cât prezența capitalului global este mai mare, cu atât utilitatea burgheziei compradoare devine mai mică, pentru ca în final să ajungă o piedică.[5] Erodarea este și mai rapidă atunci când puterea politică asupra statului pe care o exercită această burghezie este contestată de un grup concurent tot în numele capitalului global. Pentru Adrian Năstase, dar și pentru politica românească în general, această contestare a purtat un singur nume.

[5] În câteva postări pe blogul personal, după revenirea din arest, Adrian Năstase pare că a descoperit această lipsă de loialitate a capitalului global pentru foștii săi aliați din teritoriu. Cu ocazia lansării scutului de la Deveselu, unde nu a fost invitat fostul președinte Băsescu, unul dintre artizanii săi, Năstase a observat că „americanii nu au decât prieteni actuali".

Traian Băsescu – adversarul capitaliștilor autohtoni

Traian Băsescu a dat numele unei epoci în tranziția românească.[1] Nu neapărat personajul politic ca atare este cel care a realizat această performanță, deși câteva dintre caracteristicile personale au contribuit la acest lucru, ci faptul el a reușit sintetizarea și întruchiparea câtorva traiectorii politice și de clasă ale postcomunismului cu rădăcini în trecutul comunist.[2] În timpul mandatului său, tranziția românească a suferit o turnură care chiar dacă nu a fost echivalentă unei rupturi, a accelerat solidificarea unor manifestări ce altminteri ar fi rămas incipiente sau disparate. Cea mai importantă a fost destructurarea și delegitimarea clasei politice apărute după 1989, concomitent cu întărirea instituțiilor cu rol represiv ale statului. Pe acest fundal, o trăsătură proprie tranziției – accentuarea inegalităților și acumularea de capital în mâinile unei mici elite – a fost exacerbată și dusă la paroxism. La finalul epocii Băsescu nu doar că polarizarea socială a fost imensă, dar aceasta a căpătat justificare ideologică, fiind astfel normalizată. Totodată, Traian Băsescu a fost principalul *nemesis* al PSD-ului și al liderilor acestuia, reușind ca până la finalul celui de-al doilea mandat să consacre victoria pe teremen lung a facțiunii de dreapta desprinsă din FSN sub conducerea lui Petre Roman (între timp, la rându-i, devenit un inamic al

[1] Vezi Florin Poenaru și Costi Rogozanu (coord.), *Epoca Traian Băsescu. România în 2004-2014*, Cluj, Tact, 2014.

[2] Vezi Florin Poenaru, „Semnificația lui Traian Băsescu. Două mandate, două suspendări, o istorie politică de clasă", în Florin Poenaru și Costi Rogozanu (coord.), *Epoca Traian Băsescu*.

lui Traian Băsescu). PSD și mai ales capitaliștii autohtoni apropiați acestuia au fost principalele ținte – chiar dacă nu în totalitate și victime – ale epocii Băsescu.

Numai că spre finalul mandatului său și mai ales după aceea, Traian Băsescu s-a întors împotriva propriei sale moșteniri. Inițial, această răzvrătire a luat forma luptei cu presupusele abuzuri ale campaniei anticorupție, din care își făcuse un crez în timpul mandatului – adică exact cu instituțiile represive și scoase (parțial chiar de el) în afara controlului democratic al statului –, iar mai apoi cu orientarea pro-business și în favoarea capitalului internațional caracteristică propriei sale politici, care i-a oferit punctul de sprijin în lupta cu adversarii politici. Această reorientare *post factum* a lui Băsescu a fost determinată atât de situația dificilă a foștilor săi colaboratori, anchetați pentru fapte de corupție (cazul Elenei Udrea), cât și de nevoia de a găsi o nouă platformă politică pentru revigorarea propriei cariere la final de mandat. În ciuda faptului că partidul său a reușit trecerea pragului electoral la alegerile parlamentare din 2016, Traian Băsescu apare drept un personaj politic deopotrivă discret și în mare parte epuizat, unul care face parte mai degrabă din folclorul politic decât din prezentul politic.

Dacă viitorul politic al lui Traian Băsescu nu pare a fi însă epuizat și rămâne incert, încheierea epocii Băsescu ne oferă posibilitatea de a reanaliza traiectoria acestui personaj dintr-o perspectivă mai puțin discutată: înțelesul pe care l-a dat capitalismului de-a lungul carierei sale politice. Subiectul este important tocmai pentru că Traian Băsescu a fost întruchiparea tehnocratului comunist care s-a desprins de acest regim în virtutea seducției exercitate de capitalismul vestic chiar înainte de 1989. După 1989, implementarea unui capitalism ca în Vest, nu doar ca deziderat în sine, ci mai ales ca armă politică împotriva politicienilor neocomuniști și a aliaților lor – capitaliștii autohtoni și burghezia compradoare – a fost principalul scop politic. Numai că, așa cum a fost cazul și cu personajele discutate mai sus, ceea ce părea principala sursă a puterii lor a produs pe termen lung o serie de efecte neașteptate.

DESPĂRȚIREA DE SOCIAL-DEMOCRAȚIE

În 2005, imediat după începerea primului mandat, Băsescu a făcut următoarea declarație: „Dacă vrem să continue să ne susțină statul, nu știu dacă vom avea cele mai fericite soluții, chiar pentru evoluția noastră ca națiune. Eu sunt un adept al creării condițiilor pentru ca oamenii să trăiască bine, dar în niciun caz nu sunt un adept al soluțiilor de asumare a responsabilității statului pentru viața de zi cu zi a fiecăruia dintre noi. Statul trebuie să creeze condiții, trebuie să garanteze servicii publice, de gen sănătate, educație, mediu, sunt multe pe care statul trebuie să le garanteze. Dar, din punct de vedere al veniturilor, eu cred că este o zbatere a noastra, a fiecăruia. Suntem mulțumiți cu cât câștigăm dintr-un serviciu, foarte bine. Avem nevoi mai mari, ne mai luăm ceva de muncă, pentru că locuri de muncă sunt, slava domnului"[3]. Observăm aici un Traian Băsescu extrem de apropiat de social-democrația celei de-a trei căi elaborată de Partidul Laburist britanic sub conducerea lui Blair, foarte la modă în Europa și SUA la începutul anilor 2000: un capitalism cu față umană, în care elementele de bază ale neoliberalismului rămân intacte, însă sunt compensate de o intervenție foarte calculată și țintită a statului. Statul rămâne un actor important în educație și sănătate, dar în rest fiecare trebuie să se descurce. Deja observăm primele încercări de naturalizare a ideilor de merit și de concurență ca valori în sine. După acest moment incipient al mandatului său de președinte, ce mai păstra încă amintirea vremurilor social-democrate ale PD-ului, Traian Băsescu va păși treptat dar viguros pe drumul spre neoliberalismul clar asumat.

[3] Citatele care urmează provin de pe site-ul oficial al președenției. Îi mulțumesc lui Alex Cistelecan atât pentru munca depusă în identificarea și extragerea lor, cât și pentru generozitatea de a le pune la dispoziție și altora.

ÎMBRĂȚIȘAREA CAPITALULUI GLOBAL

DRUMUL SĂU în această direcție a fost accelerat de contextul politic și economic românesc, în care principalii inamici politici și de clasă ai lui Băsescu au fost capitaliștii locali. Ideea unui capitalism local cu trăsături proprii nu era deloc originală: de la Ion Iliescu, cel care a denunțat „capitalismul de cumetrie", la o sumedenie de studii academice care discutau despre capitalismul imperfect al tranziției postcomuniste, capitaliștii postcomuniști ai României erau considerați principalii vinovați pentru starea proastă a lucrurilor.

Împotriva acestora și-a organizat Traian Băsescu campaniile electorale din 2004 și în 2009. Angajarea în lupta anticorupție și de reformare a statului era singura formă prin care putea contracara influența capitaliștilor locali și destructura relația simbiotică dintre capitalul local și stat, cheia influenței capitaliștilor locali atât în economie, cât și în politică. Acest fapt l-a plasat inevitabil pe Băsescu de partea capitalului global, fiind elementul definitoriu al mandatelor sale.

Totuși, trebuie observată o nuanță importantă. Deși convins de superioritatea intrinsecă a capitalului global și de importanța strategică a alianței cu acesta, Băsescu a înțeles că îmbrățișarea capitalului global trebuie subordonată unui scop politic foarte clar. Să ne amintim că în campania din 2004 Băsescu l-a atacat pe premierul francez de atunci, Jean-Pierre Raffarin, pentru că „a venit și și-a luat tainul": altfel spus, că a negociat facilități pentru companiile franceze în schimbul susținerii politice a României (și implicit a guvernului Năstase) în drumul spre UE. Pentru Băsescu era astfel clar că intrarea capitalului global pe piața din România poate avea efecte corozive împotriva capitaliștilor locali doar dacă aceștia nu aveau liberatea de a da ceva la schimb și astfel de a obține privilegii proprii (adică rețeta Năstaste în perioada 2000-2004). De aceea, pe durata celor două mandate ale sale, Băsescu nu s-a sfiit să atace influența capitalului global în România atunci

când funcționarea acestuia părea că aduce beneficii unor figuri sau interese locale (criticarea Petrom în 2005, sau a Lukoil în 2014).

Astfel, pentru Băsescu, capitalul global a fost bun doar dacă s-a pliat unor interese politice clare. Între 2004 și 2009 capitalul global a fost preferabil în măsura în care a susținut efortul de contracarare politică și economică a capitaliștilor locali. În ultimul an de mandat însă, pe fundalul crizei din Ucraina, capitalul global a fost bun doar în măsura în care se plia pe interesele de securitate ale României (așa cum au fost ele definite de logica prezidențială). De aceea s-a accelerat deschiderea către capitalul american, concomitent cu intensificarea propagandei privind nevoia de independență energetică față de Rusia. Exxon, Chevron și alte companii americane (în special cele din energie și industria apărării) au fost mereu pe buzele președintelui.

Pentru Băsescu, bunăstarea economică a fost inevitabil legată de siguranța statului. De aceea, în al doilea mandat al său, anticorupția (tema primului mandat) a devenit element de bază al siguranței naționale: lupta împotriva corupției și securitatea geopolitică au devenit îngemănate, exemplul prin excelență fiind Ucraina, o țară care, în viziunea lui Băsescu, era săracă și a putut fi destabilizată politic tocmai datorită corupției oligarhilor locali. Bunăstarea și securitatea se pot obține doar la pachet, stârpind corupția de acasă, dar, totodată, subordonând țara capitalismului global bun.

În acest context social și geopolitic, spre finalul carierei de președinte, Traian Băsescu a putut introduce tema renaționalizărilor: statul poate interveni în acele momente în care capitalismul (fie local, fie global) constituie o formă de amenințare la adresa securității statului, a intereselor sale (geo)politice și strategice. În felul acesta economia trebuie subordonată suveranității naționale, suveranitate ce poate fi parțial cedată doar în măsura în care astfel se câștigă securitate – adică exact natura relației strategice actuale dintre România și SUA (sau, mai simplu spus, „teoria marelui licurici", una dintre puținele contribuții ale lui Traian Băsescu la teoria politică).

Se mai conturează astfel o opoziție: după cea dintre capitalismul sălbatic și cel vestic, autentic, observăm acum o contradicție între capitalismul global bun și cel (la fel de global) rău. În ambele opoziții însă, paradoxal, rolul statului este extrem de important: în primul caz, să lupte cu corupția și astfel să faciliteze calea capitalului vestic, autentic; în cel de al doilea caz, să țină la distanță (prin naționalizări sau intervenții directe) capitalul global rău, destabilizator pentru securitate. Iată cum se poate observa dubla măsură cu privire la rolul statului în gândirea Băsescu: destructurare în zona socială, consolidare în zona apărării și a serviciilor de informații. Statul este chemat să joace un rol activ în raport cu capitalul atunci când interesele statului (nu doar ale capitalului) sunt în joc.

CRIZA

La o privire atentă asupra modului în care Traian Băsescu s-a raportat criza din 2009, a felului în care a încercat să-i înțeleagă și să-i explice cauzele, se relevă faptul că acesta a fost cu adevărat un moment de încercare pentru maniera în care a regândit înțelegerea capitalismului. Conversația interioară începută atunci pare încă neîncheiată.

Până la criza din 2009, așa cum am văzut, Băsescu era ferm plasat pe o traiectorie ce avea să-l ducă de la social-democrație la neoliberalism. Îmbrățișarea taxei unice de 16% în campania din 2004 a fost o bornă importantă pe acest traseu. Prin aceasta, mai precis prin polarizarea socială pe care această taxă o presupune, Băsescu a încercat constituirea unei clase de mijloc locale destul de puternice, care urma să constituie baza socială a proiectului său politic împotriva capitaliștilor locali. Pe fundalul boomului economic speculativ de dinainte de criză (perioada 2004-2008), acest lucru a fost în mare parte reușit.

Declanșarea crizei a condus la catalizarea unei opțiuni neoliberale totale. Băsescu (împreună cu guvernul Boc) a folosit criza

ca pretext pentru demantelarea brutală a statului, în special a zonei sale sociale (educație, sănătate etc.). Atunci s-a acutizat războiul social împotriva săracilor, largi categorii de populație fiind complet vulnerabilizate și chiar excluse de la statutul de cetățeni legitimi față de care statul are obligații. Întreaga orientare a statului și a politicii a mers înspre nevoile și interesele clasei de mijloc (chiar dacă și aceasta a fost grav afectată de criză). În nenumărate rânduri Băsescu a prezentat opțiunea măsurilor de austeritate (să nu uităm, la fel ca Ceaușescu în anii '80, mai dure chiar decât ceea ce ceruse FMI) drept un sacrificiu colectiv necesar, dar și o politică rațională, un model de bună practică, anticipând astfel măsurile similare luate de țările europene vestice ulterior.

Pe de altă parte însă, lui Băsescu nu i-au scăpat cauzele globale ale crizei. Iată o declarație pe care a făcut-o în 2009: „Eu cred că lumea va fi altfel după această criză și nu va mai fi posibil să pleci cu o mie de dolari de la New York până la Singapore și în treizeci de minute la Singapore în loc de o mie să fie o sută de mii de dolari, să ai mai mulți după altă jumătate de oră la Hong Kong și să fie un milion de dolari, pe care să îi aduci înapoi la New York după trei ore de plimbat prin calculatoare și să spui dintr-o mie am făcut zece milioane de dolari în șase ore. Așa ceva nu va mai funcționa, iar activele toxice nu vor mai putea fi bază de creștere economică artificială. Deci cred că lumea se va schimba, precum și viața economică și abordarea noastră despre piață. Piața nu va mai putea să facă dintr-un creion care costă 1 leu, un creion care costă zece mii de lei doar pentru că așa dictează economia de piață. Și asta v-o spun pentru că știu, la nivelul șefilor de stat și de guvern, deciziile luate de punere sub control, de reglementare a sistemului bancar, a sistemelor financiare". Astfel, putem înregistra o adevărată contradicție între teoria și practica Băsescu. La nivel teoretic, rațional, Băsescu pare că înțelesese cauzele structurale ale crizei capitaliste: speculațiile financiare ale capitalismului global scăpate de sub controlul statului. La nivel practic, cel al politicilor locale, această

cunoaștere teoretică s-a pierdut, iar criza a fost pusă în contul statului risipitor. Rezolvarea crizei se reducea astfel la măsuri de tăiere și austeritate. Deci chiar dacă la nivel global piața este de vină (cum îi spune Băsescu, de unde se vede că nici președinții cu veleități economice nu sunt scutiți de confuzia dintre piață și capitalism), nota de plată trebuia suportată de oameni în mod individual.

Totuși, în 2011 Băsescu a mai introdus o nuanță în această ecuație, dovadă că gândirea sa a tot încercat raționalizarea acestei stări de fapt: acum politicienii erau și ei de vină (mai mult chiar decât piața), deoarece au supraîndatorat statele pentru a putea duce politici populiste în folos propriu. Venise timpul pentru un nou pact între politicieni și piață, astfel încât piața să poată continua să funcționeze, iar statele să nu mai sufere.

Băsescu a oscilat astfel între trei explicații ale crizei, reciproc contradictorii: (1) piața/capitalismul este de vină pentru speculațiile pe care le-a creat; (2) politicienii sunt de vină, deoarece că au supraîndatorat statele pentru a duce politici populiste; (3) oamenii sunt de vină, întrucât nu muncesc destul și așteaptă totul de la stat. În practică însă, la nivelul de politici efective, Băsescu nu poate atinge decât nivelele (2) și (3): evacuarea politicii și transformarea sa în administrație eficientă (scopul clar al ambelor mandate Băsescu, vizibil prin planurile de reducere a numărului de parlamentari și a funcționarilor de stat), precum și măsuri de privatizare a statului menite să decupleze oamenii de instituțiile acestuia. Practic, deși la nivel global piața era considerată responsabilă pentru declanșarea crizei, tot aceasta era chemată, la nivel local, să-i rezolve efectele. O contradicție totală din care Traian Băsescu nu a putut ieși, asta și pentru că, în ultimă instanță, statul era incapabil să acționeze în vreun fel la nivelul global, acolo unde se aflau cauzele adevărate ale crizei, identificate chiar de președinte. Prin urmare, în ciuda intențiilor lui Băsescu de a păstra un rol activ pentru stat în raport cu capitalul, criza din 2009 i-a dovedit că acest lucru este iluzoriu. Capitalismul va triumfa. Astfel încât aliatul lui de bază (capitalul global), prin

criza pe care a declanșat-o și prin măsurile de austeritate pe care le-a presupus (pentru a se putea realiza acel *bail-out* masiv al băncilor de către state), a fost și cel care i-a distrus cariera politică acasă. Putea Traian Băsescu reacționa diferit la criză? Probabil că da, doar în sensul diminuării severității măsurilor de austeritate, care însă s-au pliat pe proiectele sale politice anterioare de demantelare a statului. Altfel, la fel ca restul lumii, cel puțin în Uniunea Europeană, România sub conducerea lui Băsescu nu a putut decât să urmeze forțele politice mai ample ce impuneau austeritatea.

FINAL DE MANDAT

La FINAL de mandat, Traian Băsescu pare să fi devenit adeptul intervenției semnificative a statului în economie, pentru a proteja siguranța națională, pentru a redistribui măcar parțial din bunăstare, pentru a răscumpăra (renaționaliza) unități de producție strategice sau pentru a face investiții în infrastructură (de la buget sau prin atragerea fondurilor europene). Sintetizând, în relația cu capitalismul fostul președinte a trecut prin mai multe etape în cele două mandate ale sale: social-democrație destul de vagă în primii doi ani de mandat, un neoliberalism clar (cu accente chiar libertariene prin 2012, când în timpul protestelor Băsescu considera că nu doar serviciile medicale de urgență, dar poate că și forțele de poliție ar trebui privatizate), dublat din 2009 de măsuri de austeritate punitive pentru populație, iar, spre final, o dată și cu venirea la putere a PSD-ului, descoperirea unui keynesianism *soft* și întârziat.

În fine, la un nivel mai general, trebuie observat că aceste idei protecționiste reapar cu o frecvență de aproximativ patruzeci de ani în lumea românească, de regulă ca urmare a unor crize severe ale capitalismului global. Deci nimic nou, doar reacția obișnuită a periferiei la turbulențele globale. Ideile protecționiste recente vin ca răspuns la anii de criză de după 2008 și ca urmare a eșecului soluțiilor propuse. După criza petrolului din 1979, guvernul

comunist de atunci a propus exact aceeași soluție: austeritate, urmată de închidere și protecționism. Criza din 1929-1933 a fost urmată de măsurile corporatiste ale carlismului, la fel cum „lunga depresie" din 1873-1896 a primit drept răspuns articularea doctrinei liberale „prin noi înșine". Toate au fost replieri locale la crize structurale, toate au fost măsuri de dreapta, fiind însoțite în plan politic și ideologic de naționalism, xenofobie și populism. Astăzi suntem doar martorii unui nou ciclu.

În 2014 și 2015 părea că Traian Băsescu va fi vectorul unei noi orientări în politica românească, o direcție protecționistă cu inevitabilele ornamente ideologice naționaliste, populiste, anti-UE și xenofobe. Băsescu a flirtat pentru o vreme cu această orientare, cu atât mai mult cu cât dinamicile din alte țări europene, mai ales în Ungaria și Polonia, păreau că răsplătesc electoral replierea pe un program politic naționalist. Fie din considerente personale, fie din uzură, Traian Băsescu nu a fost însă deloc convingător în acest nou rol, mai ales după ce ani de zile a susținut contrariul. Însă direcția a devenit tentantă pentru alți actori politici aflați în căutarea unei revigorări a carierei politice. Adrian Năstase recomanda această reorientare pentru PSD pentru alegerile din 2016[4], iar Victor Ponta, după ce a devenit irelevant pentru jocul politic românesc odată cu pierderea alegerilor prezidențiale din 2014, pare că-și pregătește renașterea politică prin mobilizarea discursului naționalist – ambiguitatea cu privire la relația sa cu partidul lui Bogdan Diaconu în preajma alegerilor din 2016 a fost sugestivă în acest sens.

[4] Vezi Adrian Năstase, „Nevoia unor noi mesaje ale stângii": http://www.adrianastase.ro/2016/03/01/nevoia-unor-noi-mesaje-ale-stangii/.

Victor Ponta – exponentul parvenitismului postcomunist

Victor Ponta a fost desemnat candidatul PSD la președinție pentru alegerile din 2014 într-un mod caracteristic: fiind singurul candidat la scrutinul intern, a câștigat cu zdrobitorul scor de 414.667 voturi. Au existat totuși 68 de voturi împotrivă și 182 de abțineri. Desigur, nu era nevoie de toată această șaradă a democrației interne. Doar Ponta are nevoie să colecționeze tipul acesta de onoruri, aplauze și victorii, chiar și atunci când sunt ridicole.

Cu toate criticile aduse lui Victor Ponta, se pare că în general i-a fost trecută cu vederea o calitate deosebită: el reprezintă întruchiparea perfectă a tranziției românești. Victor Ponta este de fapt numele oportunismului, parvenitismul și carierismului care definesc societatea românească postcomunistă. Produs și exponent al acesteia, ar fi fost natural ca Ponta să devină președintele României în 2014. În acest fel, toate idealurile Revoluției din 1989 și ale tranziției ar fi fost cu adevărat împlinite. Însă deși a reușit un scor foarte bun, până la urmă a fost înfrânt de o mobilizare fără precedent nu în favoarea adversarului său, ci împotriva sa. Ascensiunea și căderea lui Ponta au reprezentat momentul simultan de afirmare și ură de sine al unei generații.

Victor Ponta face parte din „ultima generație comunistă", generația „decreteilor" cum i se mai spune în România, pe care 1989 i-a prins undeva între începutul liceului și finalul facultății. Această generație a fost foarte puțin – sau chiar deloc –

ideologizată de comunism. De fapt, pe fundalul crizei terminale de la mijlocul anilor '80, ea a dezvoltat aproape în mod spontan o ideologie anticomunistă și un dispreț total față de partidul-stat. Dacă pentru părinții lor comunismul fusese o formă de mobilitate ascendentă și garantul unei ordini sociale cât de cât prospere și predictibile, pentru „decreței" comunismul – sau, mai exact, forma politică a partidului-stat cu o familie osificată la vârf – a constituit un impediment în calea realizării personale. Fiind prea tineri pentru o coagulare politică proprie, aceștia nu au putut decât să participe pasiv la dedublarea și cinismul părinților lor cu privire la sistem și să participe activ la schimburile informale de obiecte culturale occidentale, Vestul materializându-se și fiind consumat înainte de 1989 sub formă de obiecte-fetiș, prelungindu-se apoi după 1989 într-o relație de fetișism cu toate obiectele de status.

La fel ca restul societății, membrii acestei generații au avut acces, după Revoluție, la zone sociale și instituții care erau disponibile până atunci doar unui cerc restrâns – de exemplu, politica. Dar totodată, spre deosebire de restul societății, reprezentanții acestei generații au beneficiat de biopolitica tranziției, care vedea în tinerii nepătați de comunism salvatorii. Ascensiunea lui Victor Ponta și a altora ca el a fost și o consecință a acestui program al tranziției de a facilita accesul și ascensiunea „decreteilor", nu neapărat în baza competențelor, ci în baza vârstei.

Însă acestei traiectorii de generație trebuie să-i suprapunem o traiectorie de clasă, conjuncția fiind determinantă pentru existența lui Victor Ponta. Tranziția, cel puțin până la criza din 2009, a reprezentat parvenirea micii burghezii comuniste, ascensiunea ei economică și politică. Eliberată de chingile regimului comunist, care formal favoriza clasa muncitoare și tehnocrația, mica burghezie comunistă s-a simțit în largul ei în postcomunism. Ea își dezvoltase aptitudinile antreprenoriale chiar în timpul comunismului, când, fiind mai slab plătită decât muncitorii și membrii tehnocrației, fusese nevoită să folosească la maximum beneficiile oferite de piața

informală, în vederea acumulării. Aceste deprinderi s-au dovedit apoi de mare folos în timpul tranziției, când acumularea a devenit scopul suprem. Așadar, tranziția a fost momentul, cel mai probabil irepetabil, în care un funcționar de primărie a putut deveni avocat, un polițist patronul unei firme de turism, o croitoreasă proprietara unui magazin de haine – toți reușind să acceadă la un nivel de trai la care nici nu puteau spera înainte de 1989. Dacă pentru clasa muncitoare comunistă tranziția a fost un dezastru, pentru mica burghezie comunistă aceasta a oferit o nesperată formă de ascensiune socială și integrare în rândurile clasei de mijloc. Mai mult decât orice, tranziția românească a fost momentul de glorie al micii burghezii în marșul ei triumfal spre împlinirea de clasă. Victor Ponta este produsul tipic al acestei dinamici și de aceea ascensiunea sa la vârful politicii românești nu este deloc întâmplătoare, dincolo de abilitățile sale personale.

Asta și datorită faptului că pentru tinerii mic-burghezi precum Victor Ponta ascensiunea s-a petrecut nu în mediul economic, ci în cel politic. Sebastian Ghiță, colegul de generație, de mediu social și de partid al lui Ponta, care a reușit să acumuleze o avere impresionantă prin intermediul afacerilor, reprezintă mai degrabă o excepție; în orice caz, nici această parvenire nu a fost lipsită de relații foarte strânse cu politicul. Doar pe terenul politic abilitățile lor puteau da rezultate maxime. Lipsit de capital economic și intelectual, acumularea de capital politic a fost esențială pentru Ponta. Este semnificativ în acest sens un moment biografic: la 18 ani, Victor Ponta plecă la Paris și încearcă să câștige bani, să-și facă un rost acolo, însă eșuează și revine acasă, unde începe să acumuleze relații care îl propulează ulterior în viața politică.

Participarea la viața de partid îi deschide calea spre ocuparea de funcții în stat. În cariera sa, Ponta a deținut un număr semnificativ mai mare de poziții politice decât profesionale, academice sau tehnice. Conform declarației sale de avere, cea mare parte din venituri au fost realizate prin cumularea retribuțiilor pentru funcțiile

politice deținute. Acumularea de capital financiar și intelectual a fost subordonată astfel în întregime dimensiunii politice.

Așadar, pentru cineva ca Victor Ponta, mediul politic a fost esențial, singurul teren pe care putea evolua. Ieșirea din acest mediu ar fi dus la irelevanță socială completă, la o totală pierdere de statut. Dorința de a obține cât mai multă putere politică este logică în acest caz, deoarece este singura formă de acumulare posibilă și relevantă. Dar cum capitalul politic este mai volatil decât cel financiar, pierderea sa duce direct la ieșirea din politică. E semnificativă în acest sens traiectoria lui Ponta de după pierderea alegerilor din 2014: de la șeful guvernului și al principalului partid din România la șeful comentariatului pe Facebook, iar mai apoi la o figură tristă ce colportează teorii ale conspirației. Asta și pentru că, spre deosebire de Adrian Năstase sau Mircea Geoană – ceilalți candidați PSD învinși în alegerile prezidențiale –, Victor Ponta nu are o profesie sau o competență tehnică la care să se poate întoarce. Pentru Ponta, competențele profesionale au fost doar pretextul ascensiunii sale politice, sau, altfel spus, singurele sale competențe sunt în acest mediu. Absolvent de drept – facultatea predilectă a parvenirii sociale din secolul al XIX-lea încoace –, Ponta nu a vizat de fapt o carieră în domeniu, ci doar a seziat abil proximitatea acestui spațiu cu elita politică. Nu e de mirare că din această zonă a fost recrutat de Adrian Năstase. Aventura doctoratului plagiat trebuie circumscrisă acestei perspective: pentru Ponta și cei ca el, acumularea de diplome nu se face ca o acumulare de competențe, ci de statut și relații. Discuția despre plagiat este inutilă, deoarece doctoratul lui Ponta nu a avut un scop științific, ci unul politic.

Lipsa pregătirii profesionale, tehnice și academice nu presupune dezinteres. Din contră, Victor Ponta este fascinat de profesionalism, căutând, asemeni oricărui mic-burghez, să acopere această lipsă printr-o serie de diplome și certificate menite a-i stabili o competență. Plagiatul din doctorat exprimă clar faptul că doar finalitatea titlului contează, la fel și masteratele fictive

înșirate prin versiunile mai vechi ale CV-ului său. În definitiv, până acum câțiva ani, Victor Ponta trecea în CV faptul că a fost campion național la baschet în liceu. Trebuie să fim siguri că dacă ar fi luat coroniță în clasa întâi, ar fi apărut și această informație acolo, deoarece parvenitismul presupune tendința de a colecționa fără discernământ titluri și palmarese, denotând o nevoie permanentă de recunoaștere și validare – dovadă și mascarada votului intern din PSD, menționat mai sus.

De asemenea, apropierea sa de social-democrație sau de stânga nu a fost una ideologică sau intelectuală, ci strict oportunistă. Asta fiindcă PSD a fost partidul perfect pentru oamenii ambițioși, singurul partid în care a existat o mobilitate internă semnificativă, cel puțin în primele două decenii ale tranziției. După 1989, partidele istorice de dreapta s-au coagulat și au fost definite de figuri seniorale, finanțate de oameni cu mari averi și dominate de intelectuali cu capital simbolic semnificativ. Ascensiunea într-un asemenea partid ar fi fost aproape imposibilă pentru un tânăr micburghez ca Victor Ponta, lipsit de orice fel de capital. Așadar, chiar dacă la începutul anilor 1990 Ponta a rezonat cu idealurile anticomuniste ale Pieței Universității, fiind înscris o perioadă în PNL, cariera sa va lua avânt abia odată ce ajunge în PSD.

Fiind un partid mare, cu diverse facțiuni, grupuri și interese, PSD a avut totuși suficientă elasticitate astfel încât să permită acestor grupuri să vină în conflict, fără să se rupă atunci când un grup sau altul era înfrânt. Această caracteristică a partidului a făcut posibilă ascensiunea rapidă și decăderea ulterioară a diverselor grupuri și persoane (mai ales în epoca post-Năstase, când monopolul centrului s-a diluat), dar totodată a oferit oportunitatea deprinderii unor competențe politice veritabile. Practic, simpla supraviețuire în PSD presupune însușirea unor abilități politice importante. În acest context – și în siajul unei istorii interne de două decenii și jumătate – PSD a fost mediul propice pentru afirmarea generației lui Victor Ponta de lideri social-democrați. Ponta, Bănicioiu, Șova,

Corlățean s-au putut afirma în PSD tocmai pentru că partidul a valorizat și a răsplătit calitățile și dispozițiile de clasă ale acestora: obediență față de lideri, versatilitate, ambiție, pragmatism, oportunism, disciplină și o dependență totală de afirmarea în mediul politic. Totodată, aceștia au avut avantajul de a face parte din aceeași generație, una pentru care nu există decât o singură logică: cea a acumulării de orice fel, dar în special a acumulării de putere și status personal. Prin urmare, raportul lor cu social-democrația sau cu orice altă ideologie este absolut neglijabil și secundar. Interesul de moment și logica oportunismului, nimic altceva, determină adeziunea la o idee sau alta. Ponta a trecut de la tricoul cu Che Guevara la cămașa celui mai business premier din Europa mai repede decât un tren de mare viteză chinezesc.[1]

Tot din PSD Victor Ponta a învățat că obedienta maximă față de lider este înlocuită cu aroganța maximă atunci când rolurile se inversează. De exemplu, l-am văzut pe Victor Ponta o singură dată, cândva prin 2005, la o petrecere a tineretului PSD la care fusesem invitat. Și l-am găsit pe Ponta, președintele TSD, nu la intrare, ci în mijlocul străzii, așteptând cu emoție sosirea lui Mircea Geoană, proaspăt ales președinte al partidului. Știm cum a evoluat apoi relația dintre cei doi, mai ales după ce Geoană a pierdut alegerile în 2009. Astfel, aroganța de care este acuzat Ponta, la fel ca și Năstase în trecut, nu e neapărat o trăsătură de caracter personală, ci un efect social inevitabil al parvenitismului.

Dependența lui Ponta față de zona politică e cu atât mai mare cu cât aceasta, practic, se suprapune cu familia, o situație asemănătoare fiind de găsit anterior și la Adrian Năstase. Căsătoria sa cu Daciana Sârbu a avut rolul de a cimenta o legătură politică, adică a avut un rol strategic și a apărut deci ca o oportunitate. Pur și simplu,

[1] Tâlcul comparației este dat de faptul că în campania pentru alegerile prezidențiale Victor Ponta se lăuda că a început tratative cu un consorțiu chinez pentru construirea unei linii de mare viteză în România, în timp ce adversarii politici îl acuzau că prin astfel de negocieri pune în pericol adeziunea țării la pactul nord-atlantic.

în cadrul unor asemenea traiectorii, predispoziția și interesele de clasă se imprimă și asupra a ceea ce s-ar numi domeniul intim al unei persoane. În fapt, întreaga biografie este de fapt subordonată proiectului de ascensiune și mărire, ghidând astfel alegerea prietenilor, a partenerilor, a nașilor și așa mai departe.

Este desigur tentant (și nu neadevărat) să observăm în cazul lui Ponta un fenomen mai amplu al politicii românești, anume colonizarea acesteia de către câteva familii înrudite prin diverse relații. În definitiv, Victor Ponta e finul fostului șef al SRI (după ce a încercat să și-l facă naș pe Traian Băsescu), ginerele lui Ilie Sârbu, nașul Larisei Mocioalcă, iar Gabriel Oprea este nașul fiului lui Ponta. Familia joacă un rol central în viața micii burghezii, în jurul acesteia organizându-se relațiile de rudenie, dependență, sprijin și acumulare. Familia nucleară este doar unitatea de bază în jurul căreia se dezvoltă apoi un lung șir de relații și înrudiri, cu propriile lor ierarhii, reguli și obligații de reciprocitate. Din acest punct de vedere, modul în care este organizată familia lărgită din care face Victor Ponta reproduce fidel relațiile de familie prin care se organizau acumularea și schimbul în timpul regimului Ceaușescu, singura diferență fiind că ceea ce circulă acum prin aceste rețele nu mai sunt mărfuri, ci putere politică și control asupra instituțiilor statului. Familia lărgită, forma de organizare ce a erodat în mod decisiv comunismul, a fost totodată instituția esențială pentru traiectoria ascendentă a micii burghezii românești și cea care a făcut posibilă implementarea neoliberalismului postcomunist. Un mic-burghez de succes poate fi recunoscut după numărul mare de relații active de rudenie și cumetrie pe care le are dincolo de familia nucleară. Acest tip de familii extinse sunt dominante în societatea românească de azi, îndeplinind diferite roluri și funcții care mai de care mai importante.

Victor Ponta reprezintă oportunismul și parvenitismul tranziției, a lipsei de credințe și idei ferme, a capacității adaptării permanente, contextuale, fiind totodată maestrul „oportunităților" și al pragmatismului. Este exact cum trebuia să arate omul nou al tranziției,

îndeplinirea cu succes a acestui ideal. Până la urmă, Ponta nu este reprezentativ doar pentru o generație sau o clasă, ci pentru o întreagă epocă – sfertul de veac al tranziției postcomuniste. Însă, așa cum vom vedea mai jos în cazul președintelui Iohannis, acest model a avut un concurent foarte serios: mica burghezie de provincie, cu multe trăsături comune, dar și cu importante diferențe.

Până atunci însă, pierderea alegerilor prezidențiale în 2014 de către Ponta a suscitat discuții despre identitatea și viitorul partidului (unele, așa cum am văzut mai sus, avându-l în prim-plan pe Ion Iliescu), despre ideologia acestuia și despre votanții PSD (deja subiect de campanie prin demonizarea lor de către susținătorii Monicăi Macovei, în primul tur, și ai lui Klaus Iohannis, în turul al doilea). Bogdan Teodorescu și Dan Sultănescu au analizat cu date cantitative profilul votantului tipic al PSD.[2] Cei doi autori au plecat de la observația că fiecare pierdere a alegerilor de către PSD a dus imediat la două tipuri de reacții: pe de o parte nevoia de a înlocui o garnitură de lideri cu alta (de regulă mai tânără), pe de alta nevoia de rearticulare a mesajului partidului. Cei doi autori consideră că până în 2010 presiunea a fost pentru mutarea partidului de la stânga mai spre centru, iar după 2010 cerința a fost în sensul opus, anume de a da o nouă articulare de stânga partidului. E ciudat cum, făcând această ultimă observație, Teodorescu și Sultănescu au uitat reacțiile de după înfrângerea lui Victor Ponta în 2014: inclusiv pentru voci importante din PSD, Ion Iliescu și moștenirea comunistă a partidului ar fi fost de vină pentru înfrângere, partidul fiind în continuare mult prea la stânga. Unul dintre primele gesturi ale lui Liviu Dragnea în drumul spre șefia PSD a fost să îmbrățișeze anticomunismul. Așadar, mai corect ar fi să spunem: atunci când în PSD se vorbește de nevoia de rearticulare a stângii, e clar că urmează încă un pas la dreapta, așa cum o dovedește și programul de guvernare pentru alegerile din 2016.

[2] Vezi Bogdan Teodorescu și Dan Sultănescu, „Stânga românească – începutul sfârșitului sau un nou început?", *Polis*, vol. 4, nr. 1, 2016.

Câteva dintre datele celor doi autori sunt cel puțin interesante. Aceștia constată o creștere a numărului de votanți PSD între 2009 și 2014, „atât în cifre absolute (jumătate de milion de voturi mai mult în 2014 față de 2009), dar și în procente (de la 31% la 38%)". În aceeași perioadă de timp, voturile dreptei au scăzut cu jumătate de milion. Mai mult, între 2009 și 2014 PSD a crescut în rândul votanților din mediul urban cu 9%, atingând aceleași valori precum dreapta. Pe scurt, PSD nu mai este un partid cu precădere rural. În continuare însă, el este partidul votanților în vârstă. Cei de peste 60 de ani continuă să voteze preponderent PSD, la fel cum cei sub 45 votează preponderent cu dreapta. Între 2009 și 2014, PSD a câștigat peste două sute de mii de votanți în categoria 65+ și a înregistrat scăderi la restul categoriilor. 40% dintre votanții PSD în 2014 erau trecuți de 60 de ani. Practic, îmbătrânirea constantă a populației va face ca PSD să supraviețuiască, existând o corelație clară între îmbătrânire și votul pentru acest partid. În fine, deși a înregistrat o ușoară creștere în rândul votanților cu studii superioare în 2014, PSD continuă să fie partidul votat cu precădere de cei cu studii medii și primare.

Concluzia autorilor este optimistă: electoratul PSD este în creștere și cunoaște o oarecare diversificare (mai ales prin expansiunea din mediul urban) și în rândul celor cu studii superioare. Pentru autori, viitorul Partidului Social-Democrat înseamnă recunoașterea și fidelizarea acestui electorat: „[viitorul] PSD ţine de măsura în care acest partid va păstra și va consolida relaţia sa cu publicul său tradiţional, definit în acest articol ca fiind un public preponderent rural, îmbătrânit, cu nivel mediu și redus de educaţie, mai puţin cosmopolit și mai preocupat de valori naţionale sau de supravieţuire. Relaţia cu acest electorat poate face ca PSD să rămână un partid care să conteze în viitorul politicii românești (așa cum a făcut-o aproape de fiecare dată după o înfrângere, revenind și câștigând alegeri în 2000 sau 2012, de exemplu) sau să redevină un partid care, similar cu perioada în care a fost condus de Mircea

Geoană, să piardă pe rând toate confruntările electorale în care se implică". Autorii recunosc totuși existența unui public cu vederi de stânga ce nu este reprezentat de PSD: „Publicul de stânga de tip european (tineri, educați, din mediul urban, pro-europeni, foarte toleranți, dornici de deschidere și integrare) este relativ departe de publicul stângii românești și are, în prezent, o problemă majoră de reprezentare, câtă vreme respinge discursul stângii politice românești și nu se regăsește în abordările dreptei românești". Concluzia implicită e clară: pentru a avea succes, PSD trebuie să continue ca până acum: să numească stânga politicile paternaliste față de pensionari și față de segmentele mai vulnerabile, în timp ce menține cota unică și subvențiile pentru capital. Rearticularea PSD înseamnă să nu se schimbe nimic.

Sigur că o astfel de observație venită din partea lui Bogdan Teodorescu, strategul campaniei lui Ponta, nu este deloc întâmplătoare, căci trebuie să-și justifice opțiunile din timpul campaniei electorale prezidențiale din 2014. Arătând că mesajul lui Victor Ponta a fost consonant bazei sociale a partidului, el poate fi exonerat de costul înfrângerii. Numai că o înfrângere e tot o înfrângere, iar la acest capitol palmaresul lui Bogdan Teodorescu este la fel de impresionant precum cel al lui Mircea Geoană.

După 27 de ani, PSD este în continuare scindat între identitatea sa de clasă și baza sa electorală. În lipsa paternalismului oferit de Ion Iliescu (ieșit din scenă), naționalismul și patriotismul local joacă rolul liantului, așa cum s-a întâmplat deja în ultimele cicluri electorale. Din acest punct de vedere, Liviu Dragnea este președintele de partid ideal. El face joncțiunea dintre clasa capitalistă autohtonă și de provincie și votantul PSD tipic descris mai sus. Departe de a exista o contradicție, e o continuare firească. Tot ceea ce încurcă este eticheta de stânga a partidului, de care nici nu poate scăpa, dar pe care nici n-o poate onora.

În campania pentru alegerile parlamentare din 2016, Victor Ponta a fost, din interiorul PSD, un vector de imagine pentru PRU.

Ponta a devenit astfel exponentul unui naționalism agresiv, al unei politici economice protecționiste și releul teoriilor conspirației care pun tot răul României pe seama unei cabale internaționale. Totodată, a devenit foarte religios (într-o postare pe Facebook își exprima chiar regretul că nu a putut ajunge la hramul Sfintei Paraschieva) și antiamerican. Explicația scenei politice românești e una foarte simplă în viziunea lui Victor Ponta: președintele Iohannis caută să conducă prin tehnocrați, însă cei care fac cu adevărat jocurile sunt serviciile secrete cu sprijin de afară. Pentru Ponta aproape orice politician de azi e o marionetă, de regulă cu sentimente antinaționale.

În încercarea de a-și regăsi o formă de relevanță politică după pierderea puterii în partid și în stat, Victor Ponta reprezintă astăzi membrana fină dintre PSD și PRU. Faptul că încearcă acest lucru prin mobilizarea sentimentelor naționaliste, de extremă dreapta și reacționare, nu-i ridică nicio problemă, fie de natură politică, fie de etică. Este doar o nouă formă de oportunism și o specie clasică de populism. Dacă asta va însemna relansarea carierei politice a lui Ponta sau doar va consfinți finalul ei rămâne de văzut. Deocamdată, marea realizarea politică a lui Victor Ponta nu a fost aceea că a pierdut alegerile prezidențiale din 2014 din postura de mare favorit, ci că a făcut acest lucru reușind un lucru inedit în politica românească: o mobilizare istorică fără precent împotriva sa. Beneficiarul acestei performanțe unice a fost necunoscutul primar al Sibiului, Klaus Iohannis.

Klaus Iohannis – triumful voinței de provincie

Votul PRIN care Klaus Iohannis a fost ales președinte nu a fost unul politic, ci cultural. Nu s-a votat un program, nici măcar un candidat. Mobilizarea istorică de la vot a fost una negativă, anti-PSD și anti-Ponta. În ultimă instanță, a fost un vot antipolitic. Nu a fost votată o viziune despre politică, ci exact negarea acesteia. Klaus Iohannis a fost votat nu pentru vreun program anume sau pentru vreo idee politică, ci pentru promisiunea că nu va face politică, ci doar administrație, că va fi un „bun gospodar" pentru țară, așa cum a fost pentru Sibiu. Fără partide, fără agendă, fără negocieri – imaginea perfectă a tehnocrației administrative.

Mobilizarea pentru alegerea lui Klaus Iohannis a avut două axe: demonizarea săracilor și a bătrânilor și demonizarea stângii. S-a construit practic o fractură tipică de război civil, în care doar cei aflați de partea corectă a (bio)politicii au primit legitimația de cetățeni cu drepturi depline. Restul oamenilor au fost reduși la niște zombi din Teleorman și Olt, care nu ar trebui să aibă voce sau reprezentare politică tocmai datorită faptului că sunt săraci. Mai pe scurt, a fost o fractură între învinșii și învingătorii tranziției. Marginalizarea, excluderea și chiar represiunea sunt tocmai mecanismele prin care se construiește „normalitatea" atât de mult clamată. Aceasta este de fapt esența sa. Ce este și mai cinic în această ecuație e că felul în care sunt tratate categoriile vulnerabile și sărace în Romania oglindește foarte bine modul în

care sunt tratați în Occidentul civilizat românii plecați acolo. Din acest punct de vedere suntem deja perfect europeni.

Construcția PSD = stânga = comunism are deja o istorie de un sfert de secol. Ea structurează pe deplin modul de înțelegere a politicii postcomuniste pentru o bună parte dintre votanții de dreapta din clasa de mijloc. Dacă adăugăm antiiliescianismul și antirusismul, avem lanțul de echivalențe complet. Însă faptul că scandările „Jos comunismul!" și împotriva stângii care s-au auzit din partea susținătorilor lui Iohannis în zilele premergătoare turului doi al alegerilor prezidențiale din 2014 au fost doar aparent tributare acestei relații istorice, acestei suprapuneri nefundamentate între PSD și stânga. Scandările au reflectat de fapt o altă dispoziție: refuzul clar al oricărei politici de redistribuire din partea statului, mai ales spre zonele sărace și vulnerabile ale societății. În această logică, politicile sociale sunt inerent de stânga și comuniste, deci trebuie oprite din fașă. De aceea este inacceptabilă susținerea pentru Iohannis a celor care se pretind a fi de stânga. A fost practic legitimarea unei politici de demonizare a celor mai vulnerabili.

Alegerea lui Klaus Iohannis (și mai ales campania pentru acesta), a(u) consfințit triumful antipoliticii, al candidatului providențial, biopolitic diferit de masa societății, precum și al dreptei neoliberale, dar a însemnat totodată și finalul mișcărilor civice din 2012-2013. S-a văzut că ceea ce părea o mișcare antisistemică, reformistă și progresistă s-a lipit fără nicio problemă de un segment al clasei politice, hulită în bloc până atunci. Aceste mișcări au reluat o practică mai veche a societății civile postcomuniste: angajarea politică partizană sub pretenția îndeplinirii unei îndatoriri civice, morale și dezinteresate. Multe dintre figurile centrale ale mișcării Uniți Salvăm, de exemplu, atât din București cât și din Cluj, au ieșit complet discreditate din alegerile din 2014. Nu întâmplător, acestea s-au regăsit apoi pe listele USR pentru alegerile parlamentare din 2016.

Într-o competiție informală a erorilor, liderii societății civile au fost întrecuți doar de Victor Ponta, care a reușit un lucru pe care nici

Traian Băsescu nu l-a realizat, deși acesta a girat un set de măsuri de austeritate extrem de dure: să mobilizeze un număr suficient de oameni la vot împotriva sa. Alegerile din 2014 au fost practic un referendum împotriva lui Ponta, pe care acesta l-a pierdut la scor.

Una dintre regulile de bază ale tranziției românești a fost aceea că la alegerile prezidențiale, mai ales în turul doi, s-a votat cu candidatul considerat antisistem, cu șansele cele mai mici. Diferența a fost doar în campania din 2000, când s-a procedat invers, votul mergând în direcția candidatului oficial, Ion Iliescu, și împotriva contracandidatului acestuia, Vadim Tudor, considerat un pericol pentru democrație. Desigur, retrospectiv, putem concluziona că motivul pentru care Vadim a pierdut alegerile respective printr-o mobilizare fără precent pentru Iliescu a fost simpul fapt că nu era candidatul antisistem sau cel cu șanse mai mici. Vadim era de fapt un reprezentant al sistemului cu un rol foarte precis. Altfel, în celelalte scrutine, președintele a fost ales ca reprezentant al poporului împotriva clasei politice, a sistemului de partide și chiar împotriva statului. Emil Constantinescu a fost primul dintre cei votați care a avut un astfel de rol, iar apoi Traian Băsescu a interpretat partitura în manieră proprie. Ponta nu avea nicio șansă să se prezinte ca îndeplinind un astfel de rol, mai ales în fața lui Klaus Iohannis, un *outsider* al vieții politice până la momentul candidaturii. Ponta a fost în acest context o victimă sigură; pentru observatorii atenți, era clar că o să piardă încă de la momentul anunțării candidaturilor.

Desigur, este complet contraproductiv ca funcția cu cea mai mare legitimitate populară din stat să fie investită cu așteptări antipolitice, în condițiile în care constituția îi oferă președintelui o serie de funcții foarte politice, cu precădere numirea guvernului, deci asumarea unei viziuni politice a guvernării, care la rându-i trebuie să se bazeze pe parlament și pe partide. Contradicția este clară, iar tensiunile dintre președinte și premier sunt inerente. Se impune deci o regândire a rolului prezidențial, fie prin mărirea atribuțiilor executive

ale acestuia (devenind *de facto* primul ministru), fie prin eliminarea acestora. Tensiune s-a văzut și în campania din 2014, când pe de o parte candidații au fost chemați să expună programe de prim-miniștri (adică o viziune ideologică și partizană), iar pe de alta au fost separați de capacitatea lor de a reprezenta întregul popor, indiferent de clivajele lui inerente. E inevitabil în aceste condiții ca funcția de președinte să fie câștigată de cel mai populist candidat. Astfel că, invers față de ceea ce se spune, Ponta a pierdut, printre altele, tocmai pentru că nu a fost suficient de populist în această privință.

Cum a reușit totuși să câștige Klaus Iohannis alegerile din 2014, având în vedere că el nu beneficia totuși de susținători numeroși, aceștia nedepășind cercul circumscripției de la Sibiu unde era primar, la care se mai adăugau câțiva lideri din PNL sau intelectuali de dreapta? Pe de o parte, așa cum am văzut, votul pentru Iohannis a fost de fapt un vot împotriva lui Ponta, a corupției și aroganței pe care acesta le întruchipa și le exhiba. Pe de altă parte însă, Iohannis a întruchipat o fantezie diferită: în relație cu el românii au putut să-și proiecteze propriile sentimente de autodepreciere sau chiar ură de sine. Acestea au fost constitutive modernității românești și au creat acea senzație de inferioritate ce necesita mereu căutarea idealului civilizării, niciodată atins. Iohannis era neamțul bun, muncitor, civilizat, care făcea administrație, nu politică, și în plus necorupt – adică exact tot ceea ce politicienii români, ba chiar și românii în general, nu sunt. Iohannis apărea drept alteritatea propriu-zisă, Celălalt care este mai bun, mai civilizat, mai european și care, în consecință, ar fi capabil să-i tragă și pe ceilalți după el în direcția corectă. Ca un Carol I contemporan, cu care împărtășea originile germane, Iohannis era portretizat drept garantul modernizării rapide a țării, emanație a originilor sale nobile și a poziției sale morale superioare. Această întreagă istorie a autocolonializării și autoorientalizării românești a fost resuscitată în timpul campaniei din 2014. Împotriva naționalismului de modă veche propus de campania lui Victor Ponta, cu al său slogan nefericit „Mândru că sunt român",

campania lui Iohannis a fost tot de factură naționalistă, dar într-o formă răsturnată, de ură de sine: nu mândria de a fi român a fost subliniată, ci rușinea. Rușinea că românii sunt inferiori, necivilizați, trebuind astfel să prindă din urmă civilizația europeană.

Imediat ce competiția electorală din 2014 a fost încadrată astfel, a urmat în mod necesar concluzia că toți votanții lui Ponta nu pot fi decât niște înapoiați, niște rudimentari și niște barbari. Că ei erau în cea mai mare parte săracii, bătrânii și pierzătorii tranziției din zona rurală sau din orașele mici, pentru care PSD-ul, cu toate problemele sale, mai oferea totuși un minimum de redistribuire și o plasă socială, era de asemenea inevitabil, având în vedere structura de clasă a acestei opoziții. În contrast, votanții lui Iohannis nu puteau fi decât luminați, civilizați și progresiști, oameni destupați și muncitori, care nu mai doreau să țină în spate restul populației. Clasa de mijloc din marile orașe, adusă la maturitate politică de regimul Băsescu prin politicile sale (deși aceasta ar trebui mai degrabă considerată o clasă muncitoare corporatistă, a cărei salarizare peste salariul mediu o orbește ideologic cu privire la propria poziție socială), avea acum suficientă forță (politică, mediatică și ideologică) nu doar să încadreze conflictul social conform propriilor ei interese, dar și să legitimieze această încadrare drept una normală.

În mod paradoxal, campania din jurul lui Iohannis a mobilizat două sentimente diferite. Sentimentele de ură de sine au fost urmate de afirmarea aspirațională a civilizației, distincției și civismului. Asta deoarece ura de sine nu e un act atât de violent cum pare la prima vedere. Este de fapt primul pas spre afirmarea civilizării de care dă dovadă subiectul care exprimă această ură de sine. Ura de sine, deplângerea lipsei de civilizare la ceilalți, este un fapt de distincție ce implică nivelul de civilizare al celui care se lamentează. Când cineva spune că „românii sunt necivilizați" sau că „românii sunt înapoiați", spune totodată că el/ea este de fapt diferit/ă. Nu-i de mirare atunci că afirmarea europenității, a civilizării e inextricabil legată de nevoia de distanțare totală față de realitățile locale.

Următoarea întrebare care se naște însă este de ce tocmai Klaus Iohannis – și nu altcineva – a fost cel în jurul căruia s-a putut articula și mobiliza această fantezie istorică?

Rolul relațiilor de clasă este și aici crucial. Iohannis reprezintă segmentul parvenit al micii burghezii provinciale postcomuniste: profesori de liceu, notari, ingineri cu calificări specializate, doctori, mici antreprenori și negustori, fermieri sau avocați. Înainte de 1989, toți aceștia erau subordonați atât birocrației partidului comunist, cât și tehnocrației comuniste, iar conflictul dintre cele două categorii (înainte și după 1989) a fost motorul transformărilor sociale, lăsând mica burghezie provincială să se descurce cum poate. Aceasta era lipsită de un capital politic, economic și cultural semnificativ. O parte din membrii mici burghezii provinciale (de exemplu, doctorii de țară, învățătorii, inginerii agricoli, tehnicienii) au împărtășit soarta clasei muncitoare și au devenit învinși ai tranziției, fiind nevoiți să emigreze în străinătate (dacă mai aveau vârsta la care puteau munci) sau să trăiască o viață la limita mizeriei în țară. Alți membri ai acestei clase au reușit totuși să răzbească în mod nesperat și să-și asigure un standard de viață și o avere care nu doar că erau de neimaginat înainte de 1989, dar i-au luat prin surprindere chiar pe beneficiari. Ca profesori de liceu, familia Iohannis a reușit performanța unică de a achiziționa șase case – „căsuțe", cum le-a spus cu afecțiune președintele Iohannis, și e corect, deoarece nu pot rivaliza cu casele impunătoare și mult mai confortabile ale burgheziei din marile orașe sau cu cele ale capitaliștilor autohtoni.

Întrebat într-un interviu, de acum celebru, ce le-ar spune colegilor săi profesori care nu au reușit această performanță imobiliară și care, din contră, se zbat de la un salariu la altul, Iohannis a dat răspunsul devenit folclor: *ghinion*. Departe de a fi doar o simplă scăpare nefericită sau, și mai rău, doar o probă de cinism fără margini, răspunsul acesta are valoarea unui diagnostic politic. Într-adevăr, pentru mulți membri ai micii burghezii locale, distanța dintre succesul economic și mizerie a fost de multe ori dictată de noroc sau de

lipsa acestuia – în sensul în care contingența a jucat un rol extrem de important în traiectoria postcomunistă a acestei clase.

Însă exemplul Iohannis este perfect pentru cum acest noroc se face, fiindcă nu vine pur și simplu de la sine. Mana cerească pentru Iohannis luat forma foarte prozaică a unor documente false, pe baza cărora a reușit să devină proprietarul unei case în centrul Sibiului. După cum se știe, o hotărâre judecătorească impune acum returnarea acestei case, recunoscându-se că documentele inițiale au fost ilegale. Orice cetățean prins în așa daraveră ar fi fost de mult anchetat și trimis la închisoare, dar fiind vorba de președintele țării, și nu doar al țării, ci și de un campion al luptei anticorupție, nu există încă mandat pe numele său și probabil că nici nu va exista.

Această decizie a tocit totuși puțin din aura sa de susținător al luptei anticorupție, deși ar fi exagerat să spunem că a fost o surpriză. Este până la urmă o poveste tipică despre cum mica burghezie locală și-a făcut averea după 1989: mai ciupind de ici, de colo, mai fentând o taxă sau mai multe, folosindu-se de o mică pilă sau de o relație strategică, o șpagă mai mică sau mai mare cui trebuie, o încălcare de lege aici, o mică evaziune dincolo. Nimic comparabil cu marile privatizări, nimic similar marilor devalizări de bănci și întreprinderi, doar complicități locale și de clan mai mici sau mai mari.[1]

Însă ceea ce i-a asigurat, până la urmă, succesul electoral, dincolo de votul anti-Ponta și de mobilizarea conjuncturală din turul al doilea, a fost alianța dintre clasa de mijloc postcomunistă (inclusiv birocrația centrală a statului, care a reprezentat un susținător important al Iohannis tocmai datorită faptului că acesta a promis că nu va interfera cu munca lor, oferindu-le astfel mult dorita autonomie față de politic) și segmentul parvenit al mici burghezii provinciale. Clasa de mijloc a acceptat să împartă puterea politică

[1] Cu o mai mare sensibilitate față de aceste aspecte (adică cu mai mult realism) și cu mai puțină emfază anticorupție, filmul lui Cristian Mungiu *Bacalaureat* (2016) ar fi reușit să surprindă foarte bine devenirea de sine a acestei clase provinciale, în general neglijate și neînțelese.

cu mica burghezie provincială prin susținerea lui Iohannis tocmai pentru a exclude de la reprezentare politică clasele populare, pe care o victorie a lui Ponta părea (în mod nefondat, desigur) să le ofere relief. Mai mult, această alianță a avut ca fundament dorința de a eroda în continuare puterea politicienilor de tip vechi și a partidelor clasice, iar numirea de către președintele Iohannis a unui premier tehnocrat în 2015 a răsplătit această dorință.

Sigur că, pe termen scurt chiar, Iohannis urma să eșueze în raport cu fantezia creată de susținătorii lui. El nu putea fi un nou Carol I, această idee e pur și simplu absurdă. Numai că, deja la peste doi ani de mandat, Iohannis a eșuat în raport cu cele mai minimale standarde, inclusiv cu acela de a fi „german": adică civilizat, harnic, iscusit. Ceea ce părea tăcere inteligentă s-a dovedit a fi lipsă de habar. Strategia inițială de a nu fi foarte vocal și de a comunica în mare parte pe Facebook a fost binevenită pentru o perioadă, ca o schimbare potrivită față de stilul Băsescu. Mai apoi s-a dovedit a fi de fapt lipsă de interes. Renumele de administrator muncitor și dedicat a fost rapid înlocuit de imaginea unui președinte mereu în vacanțe exotice și în costisitoare vizite exerne. Și toate astea fără a mai pune la socoteală greșelile politice evidente, atât de numeroase încât i-au determinat pe cei de la *Der Spiegel* să-l numească „diletantul".[2] De la imaginea unui președinte serios și de încredere, Iohannis a fost redus la câteva imagini hilare pe Facebook, care luau în tărbacă declarațiile sale publice.

Ceea ce explică subita sa pierdere de popularitate, după o ascensiune la fel de rapidă, este tot o relație de clasă. Dacă în timpul campaniei electorale, mai ales în comparație cu Victor Ponta – parvenitul arogant –, profilul de clasă a lui Klaus Iohannis era un avantaj și un atu, după câștigarea alegerilor acesta a devenit o sursă de stânjeneală. Marginalitatea sa în raport cu și dezinteresul său pentru politica de la centru era un bonus în campanie, însă apoi a

[2] Articolul original poate fi consultat aici: http://www.spiegel.de/politik/ausland/rumaenien-praesident-klaus-johannis-der-dilettant-a-1081850.html.

apărut doar sub formă de interes pentru micile avantaje ale funcției: vizite de stat, un nou Mercedes scump, lucruri gratis și mult timp liber. Incapabil să-și depășească condiția de mic-burghez parvenit din provincie, Iohannis a pierdut susținerea clasei de mijloc, mai ales a celei din orașele mari. El este acum o victimă a fanteziilor oamenilor care l-au votat în baza fantasmelor proprii, dar și a limitărilor impuse de clasa din care provine, a convingerilor, gusturilor și presupozițiilor sale.[3]

Deși s-a plasat în campanie în opoziție cu modul de a face politică al lui Traian Băsescu, încă de la bun început președintele Klaus Iohannis a fost continuatorul politicilor acestuia (inclusiv al desconsiderării săracilor și al achiesării fără rezerve la măsurile populist-rasiste care circulă frecvent prin UE). Stilul poate că este diferit, esența politicilor însă este o continuare și chiar o radicalizare a liniei deschise de Băsescu. Iohannis a continuat nu doar interpretarea prezidențialistă a rolului de șef al statului și fixația pe anticorupție, dar primul său gest în calitate de șef al statului a fost să propună și să obțină mărirea cotei din PIB pentru armată. Mai mult, strategia de securitate elaborată la Cotroceni a fost și mai inclusivă decât politica Băsescu: de la corupție la cultură, totul a fost considerat vulnerabilitate, risc, pericol. Menționarea explicită a Rusiei ca principală amenințare la adresa României nu a fost doar gratuită, ci și în spiritul beligerant al instituțiilor represive.

Dacă Băsescu își imagina că trebuie să conducă țara cu mână forte, așa cum a condus nava, România lui Iohannis pare din ce

[3] Recentele proteste împotriva OUG 13 adoptate de noul guvern PSD-ALDE au reprezentat un moment de galvanizare a politicii prezidențiale și de redescoperire a unui sprijin popular care părea în continuă scădere. Rămâne de văzut însă dacă această transformare a fost una circumstanțială sau de lungă durată. Mai mult, reafirmarea publică a președintelui s-a făcut într-un singur fel: acesta a dat glas, contra guvernului, instituțiilor-cheie ale campaniei anticorupție. Astfel că președintele vorbește doar atunci când trebuie să afirme anticorupția (și bugetul instituțiilor angrenate în această luptă), fiind mereu tăcut cu privire la orice alt subiect.

în ce mai mult o cazarmă militară. Fără politică, doar cu ordine și disciplină, viața este permanent o stare de urgență, unde pericolele și inamicii sunt peste tot. Crearea de baze militare, amplasarea de noi și noi arme, exhibarea publică a acestora – toate sunt deja parte din firescul cotidian, nu elemente excepționale.

Problema nu e doar că s-a ajuns aici, ci că s-a ajuns datorită lipsei unei opoziții civice – cu excepția câtorva voci critice care sunt mai mereu izolate prin acuzele de a fi plătite de ruși. Din contră, în proporții covârșitorare, societatea civilă are un discurs mai belicos chiar decât al politicienilor. Intelectuali și formatori de opinie cheamă la arme, justifică războiul, gândesc în alb și negru, exagerează riscurile și escaladează starea de panică. ONG-uri stipendiate de stat oferă așa-zisă expertiză, justificând exact politicile și interesele aparatului represiv și de control al statului. O nouă specie de analiști de securitate ne reamintesc cât de mult suntem în pericol, mulți lăsând de înțeles că ar fi conectați la zona serviciilor secrete, fără ca asta să le diminueze (ba din contră!) credibilitatea. Totodată, în ultimii ani, într-o tăcere deplină a mediului intelectual și academic, a căpătat legitimitate un nou câmp profesional: analiza de *intelligence*, ancorată în mai vechea geopolitică, dar cu un accent mult mai apăsat pe securitate, apărare, servicii secrete. În timp ce anticomuniștii români încă se mai luptă cu securiștii comuniști de prin arhive, cei foarte vii de azi și aproape omniprezenți nu par să deranjeze pe nimeni. Fără control parlamentar, fără presiune din partea opiniei publice și cu ajutor internațional era firesc ca aparatele represive și de control ale statului să se întărească constant.

Deficitul de democrație de acum și creșterea vizibilă a autoritarismului în societatea românească este și o consecință firească a tranziției. Contrar discursului oficial, tranziția nu a fost despre democratizare, chiar dacă s-au creat unele instituții de bază într-o democrație. Tranziția nu a fost un proces deliberativ, nu a presupus alegerea dintre mai multe opțiuni, nu s-a votat asupra direcției și finalității sale. A fost un proces impus de sus în jos, care a avut ca

scop diferențierea socială și ca efect polarizarea între învingători și învinși. Tranziția a fost, așadar, momentul în care a triumfat mâna forte, autoritarismul, cei puternici și fără scrupule. Tot în tranziție s-a creat și s-a răspândit ura față de săraci, față de cei mai slabi, pierzându-se astfel orice idee de solidaritate și egalitate. Primele cereri de ordine și disciplină au venit tocmai cu scopul de a-i ține la locul lor pe săraci, pe romi, pe cei de la marginea societății – pe „ghinioniști", cum ar veni.

Momentul cel mai important de până acum al carierei de președinte al lui Klaus Iohannis s-a petrecut în noiembrie 2015, când, în urma tragediei din clubul Colectiv, a reușit îndepărtarea unui guvern ales și înlocuirea lui cu unul de tehnocrați în frunte cu Dacian Cioloș, care, deși a primit susținerea parlamentară, nu era rezultatul unui vot politic. Iohannis a reușit astfel ceea ce nici Traian Băsescu nu a putut: impunerea unui guvern prin simplă voință prezidențială și interpretarea maximalistă a prevederii constituționale conform căreia președintele poate numi viitorul prim-ministru. Numirea lui Cioloș s-a făcut ca urmare a invocării stării de excepție de după Colectiv, ce necesita, în optica prezidențială, un guvern temporar, aflat în afara jocului politic al partidelor și alegerilor. Felul în care a gestionat numirea premierului după alegerile parlamentare din 2016 câștigate de PSD a fost de asemenea simptomatic pentru prezidențialismul maximalist interpretat de Iohannis. Însă ceea ce i-a oferit lui Iohannis posibilitatea în 2015 să invoce starea de excepție a fost tema corupției. „Corupția ucide" a fost interpretarea dată de președinte imediat după Colectiv. Corupția (și mai ales lupta împotriva acesteia) a(u) fost pretextul prin care nu doar că s-au anchetat politicieni suspectați de asemenea fapte, dar a reprezentat un argument suficient de tare pentru nevoia de a suspenda politica însăși. Klaus Iohannis doar a pus în practică ceea ce lupta anticorupție presupunea deja de ceva vreme.

Lupta anticorupție

De la uitarea capitalismului la suspendarea politicului

Lupta anticorupție, reprezentând mereu un deziderat al tranziției postcomuniste, nu a fost nici imparțială, nici egal distribuită. Aparatul birocratic al efectuării actului de justiție nu a fost deloc exterior unei agende politice, chiar dacă era teoretic îndreptat împotriva clasei politice *tout court*. Departe de a fi o cruciadă pentru înfăptuirea imparțială a dreptății, pentru asanarea morală a societății (cum se mai spune uneori), lupta anticorupție a fost de fapt un instrument politic foarte important în interiorul luptei politice: al unei facțiuni a clasei dominante împotriva alteia, prin intermediul unui segment al birocrației de stat.

Cei zece ani de mandat ai președintelui Băsescu, un deceniu construit pe tema anticorupției, au însemnat de fapt reconfigurarea antagonismului politic: nu între partide și politicieni de diferite orientări, ci între politicieni (evident corupți) și stat (sau, în varianta populistă, popor).[1] Întărirea statului împotriva politicienilor și mai ales delegitimarea totală a acestora au fost elemente de bază ale regimului Băsescu. Treptat, Băsescu s-a desprins nu doar de propriul partid și de foștii colegi politicieni, dar și (mai ales) de parlament și de sistemul de partide, după cum a arătat Ciprian Șiulea[2].

[1] Vezi Florin Poenaru, „Alegeri 2009. O comedie a terorilor", *Cultura*, nr. 278, 2010.

[2] Vezi Ciprian Șiulea, „Împotriva sistemului de partide, în favoarea puterii personale", în Florin Poenaru și Costi Rogozanu (coord.), *Epoca Traian Băsescu*.

Regimul Băsescu a reprezentat de fapt triumful birocrației de stat, chemată să înlocuiască politicul, considerat greoi, corupt, ineficient și cheltuitor de taxe și impozite. Acest proiect a beneficiat, parțial, și de sprijin popular, dovadă atât cerința frecventă de reducere a numărului de parlamentari și în general de limitare a rolului Parlamentului, cât și discreditarea în ochii publicului a sistemului de partide. Acest tip de politică a fost continuat și consfințit de alegerea lui Klaus Iohannis ca președinte în 2014 și de numirea guvernului tehnocrat condus de Dacian Cioloș în 2015.

Locul lăsat liber de politicieni (mulți plecând, treptat, la pușcărie sau la pensie) a fost ocupat de birocrația unor instituții ale statului, multe dintre acestea cu rol de control, disciplinare, anchetă și represiune: de la serviciile secrete (numeroase și costistoare, căci înghit majoritatea bugetului de salarii al statului) la armată, poliție, jandarmerie, până la cele de urmărire penală, cum sunt DNA și DIICOT. Acestea au fost treptat scoase de sub control politic, întrucât mare parte din misiunea lor era tocmai de a supraveghea și pedepsi acțiunea oamenilor politici. Autonomizarea acestor instituții față de mecanismul politic a fost garantată și încurajată nu doar de instituția prezidențială și de agenda sa antipolitică, ci și de o serie de instituții internaționale cu care instituțiile locale se puteau racorda în mod direct, fără medierea politicienilor: de exemplu, legătura dintre serviciile secrete locale și cele americane sau NATO, România fiind implicată în diferite operațiuni militare – vezi scandalul închisorilor secrete ale CIA –, sau relația instituțiilor judiciare cu ambasada SUA. În plus, criteriile de acces, selecție și promovare în aceste instituții au fost complet decuplate de controlul public și politic, respectiv de posibilitatea verificării și pedepsirii abuzurilor.

Cazul notoriu al Elenei Udrea a fost relevant în acest sens, în mod indirect însă. Acuzațiile ei la adresa directorului adjunct al SRI cu privire la presupuse abuzuri au determinat chemarea acestuia la comisia de control parlamentară, iar audierea s-a transformat

într-o farsă instituțională: nu numai că nu mai exista niciun control politic real asupra serviciilor, dar nici măcar nu a mai existat o minimă aparență cum că ar exista așa ceva. S-a arătat astfel că serviciile secrete sunt mult peste puterea de control a parlamentului. În timp ce parlamentarul Elena Udrea a fost trimis de propriii colegi în arestul poliției, aceiași politicieni l-au exonerat într-o ședință fulger pe directorul SRI, confirmându-i nevinovăția.[3] Să ne imaginăm că parlamentarii ar fi procedat la fel și în cazul Udrea: o comisie parlamentară, în urma unei audieri superficiale, ar fi luat decizia că Udrea e nevinovată, închizând astfel cazul.

Modul diferit de tratament al celor doi ne arată foarte clar faptul că în România de azi birocrația de stat este extrem de puternică și scoasă în afara controlului politic și democratic. Acest fapt nu este chiar nou: o serie de instituții, direcții și departamente ale statului au avut de-a lungul tranziției un statut special, fiind închise într-un univers paralel de funcționare și privilegii: Banca Națională este exemplul clasic în acest sens, iar scandalul salariului uriaș, deși suma nu e cunoscută în mod clar, pe care îl încasează guvernatorul Isărescu este de asemenea elocvent. Rentele salariale de la stat au mers mână în mână cu discursul neoliberal împotriva statului din perioada tranziției. Dar ce este caracteristic acestui moment istoric e faptul că birocrația de stat – mai ales cea din segmentele represive și de supraveghere – a monopolizat funcționarea statului și s-a substituit jocului politic. Lupta anticorupție a însemnat de fapt înlocuirea unei burghezii naționale postcomuniste (acel amestec eclectic de politicieni și oameni de afaceri, mai precis a legăturilor dintre aceștia, cel mai bine vizibile la nivelul așa-zișilor baroni locali) cu o oligarhie a birocrației de stat, care, deși nu mai puțin coruptă, este din capul locului plasată în afara oricărui joc politic sau control popular. Această observație are meritul că schimbă narațiunea

[3] Între timp generalul Florian Coldea a fost trecut pe linie moartă, dar nu în urma unei decizii politice sau a unei sancțiuni clare, ci a unui scandal insuficient elucidat, cauzat de dezvăluirile lui Sebastian Ghiță.

obișnuită despre tranziție, care vedea statul slăbit de puterea monopolistă a clasei burgheze dominante. Ceea ce a fost slăbit (sau chiar complet demantelat) în postcomunism a fost doar ceea ce Pierre Bourdieu numea mâna stângă a statului: serviciile sociale, de educație și de redistribuire. În același timp, aparatele represive de control și pedeapsă s-au întărit în mod constant.

În istoria statului român modern, birocrația a fost mereu subordonată proiectului politic al burgheziei naționale. Cu o sigură excepție însă: între 1940 și 1944, în timpul dictaturii militare fasciste, când birocrația de stat, prin aripa sa militară, a preluat controlul asupra statului. Deși nu suntem încă în acel punct, actuala conjuncție dintre lupta anticorupție și serviciile secrete denotă o autonomizare crescândă a birocrației de stat în raport cu burghezia națională, care aduce aminte de acea perioadă.

Nicos Poulantzas a observat că autonomizarea unuia sau mai multor aparate ale statului (cum este acum cazul în România cu instituțiile anticorupție și ale SRI, de exemplu) nu poate fi înțeleasă decât ca efect al modificării funcționării aparatului de stat ca atare. Această schimbare survine ca urmare a unei reconfigurări a relațiilor de producție și a luptei de clasă.[4] Este exact ceea ce se întâmplă în România: vechea fractură din interiorul clasei dominante a tranziției (ce opunea fosta inteligență tehnică deținătorilor locali de capital, în care statul era atât arenă, cât și obiect de luptă), a fost înlocuită de o luptă între birocrația de stat și burghezia națională (deja în mod clar irelevantă din punct de vedere economic, dar acum din ce în ce mai irelevantă și din punct de vedere politic). Slăbiciunea a ceea ce a mai rămas din burghezia națională e cu atât mai evidentă cu cât aceasta, istoric, a fost dependentă de relația privilegiată cu statul pentru realizarea acumulării. Controlul politic asupra statului era condiția *sine qua non* a succesului economic.

[4] Vezi Nicos Poulantzas, „The Problem of the Capitalist State", în *The Poulantzas Reader. Marxism, Law and the State*, Londra și New York, Verso, 2008.

Decuplată de această sursă de acumulare economică și politică, capitaliștii autohtoni fie au fost reduși la irelevanță, fie își mai păstrează un rol politic doar în măsura în care refuză interpretarea oricărui rol politic. Este exact ceea ce l-a propulsat pe Klaus Iohannis din dubla postură de primar și membru al micii burghezii locale la statutul de președinte: promisiunea că nu va juca un rol politic, ci că vă lăsa instituțiile statului, adică autonomizarea crescândă a birocrației de stat, să continue ca și până acum. A fost suficient ca Victor Ponta să fie suspectat doar de posibilitatea de a interfera cu acest mecanism – în lipsa oricăror dovezi, desigur – pentru ca acesta să fie diabolizat și să piardă alegerile prezidențiale în 2014.

Faptul că asistăm la o reconfigurare a luptei din interiorul clasei dominante, în care birocrația de stat are avantajul, este vizibil în logica stării de excepție invocată frecvent nu doar de șefii serviciilor secrete sau de reprezentanții justiției, dar și de o parte a presei și a comentatorilor fideli acestora. Sub pretextul crizei din Ucraina din 2014, de exemplu, consensul a fost pentru legi mai stricte, supraveghere mai mare și, în general, o continuă întărire a laturii represive și de supraveghere a statului. Lupta anticorupție, la rându-i, justifică public evidente încălcări de drepturi și libertăți constituționale. În campania pentru alegerile locale din 2016, simpla punere sub urmărire a fost suficientă pentru limitarea (sau în orice caz periclitarea) dreptului de a fi ales, în timp ce invocarea prezumției de nevinovăție este de ceva vreme sinonimă cu susținerea corupților. Reținerile și arestul preventiv, puse în practică în fața camerelor de luat vederi, sunt de mult regula și nu excepția cercetărilor penale.

După alegerile prezidențiale din 2014 a devenit și mai limpede alunecarea societății românești spre autoritarism, precum și militarism și periclitarea până la dispariție a democrației, oricum nu foarte puternică. SRI a devenit astfel un pilon important în lupta anticorupție, iar aceasta din urmă un element de securitate națională. Din ceea ce ar fi trebuit să fie funcționarea eficientă a unui

set de instituții civile ale statului (puterea judiciară), anticorupția a oferit prilejul militarizării actului de efectuare a justiției.

Militarizarea luptei anticorupție nu este un rezultat întâmplător, ci efectul firesc al modului în care caracterul de clasă și filonul anticomunist care au structurat inițial lupta anticorupție s-au împletit cu antirusismul istoric local și cu interesele geopolitice ale capitalismului global în regiune după 1989. Criza din Ucraina din 2014 doar a accelerat brusc fenomenul și i-a conferit legitimarea unui amenințări iminente. Traian Băsescu, așa cum am observat deja, a fost cel care a dat glas în mod direct acestei relații: statul ucrainian s-a prăbușit datorită corupției endemice a oligarhilor ucrainieni, desigur la adăpostul și în beneficiul Rusiei. Elevarea anticorupției la nivelul unei preocupări pentru CSAT și ca parte a strategiei naționale de securitate devenea astfel justificată retrospectiv.

Prin această definiție era limpede că doar prin eliminarea politicienilor și suspendarea totală a politicului se putea eradica cu adevărat corupția, deschizându-se calea spre o administrare eficientă, directă, a statului și a societății. Acesta a fost proiectul neoliberal inițial al tranziției, reafirmat însă cu și mai multă vigoare de un set de instituții ale statului pentru care democrația devenea nu doar inutilă, ci și limitativă. Așa cum am văzut, în timpul regimului Băsescu până și criza economică din 2009 a fost explicată prin corupție: desigur, nu cea evidentă a bancherilor, ci cea morală a unor categorii sociale (săracii, pensionarii, asistații), care în schimbul unor foloase necuvenite au tolerat și au votat politicieni corupți. Austeritatea nu a venit doar ca încercare (iluzorie) de a contracara criza prin reducerea cheltuielilor bugetare și a deficitelor, ci și ca formă de disciplinare și pedeapsă pentru categorii întregi de populație, de regulă cele mai vulnerabile, suspectate că au beneficiat de ajutor pe nedrept. Politicienii trebuiau înlocuiți cu administratori eficienți, care puteau lua măsurile necesare fără să fie nevoiți să treacă prin alegeri.

Așadar, după 1989, rolul temei corupției a fost blocarea accesului capitaliștilor locali la mecanismele statului – însă aceasta

politică trebuie de asemenea plasată în constelația ideologica mai largă a anticomunismului. Astfel, lupta anticorupție a avut și un evident caracter cultural; sau, mai bine spus, a fost o luptă politică și de clasă ce a luat și forme culturale. Tema anticorupție a dus la construcția unei opoziții între foștii nomenclaturiști/securiști corupți și segmentele profesionale cu aspirații europene, poveste ce a oferit conturul de bază al tranziției românești. Pe această opoziție s-a articulat apoi o serie de opoziții suplimentare cu substrat cultural, la rândul lor cu o istorie mai veche decât cea postdecembristă: nostalgici *vs.* progresiști, țărani *vs.* orășeni, muncitori *vs.* intelectuali, pesediști *vs.* gedesiști, înapoiați *vs.* civilizați, comuniști *vs.* europeni etc. Însăși alegerea lui Klaus Iohannis ca președinte în 2014 a reprezentat articularea cea mai recentă a acestei opoziții trasată în zorii postcomunismului, în care împletirea dintre anticorupție și anticomunism a fost crucială.

La un nivel mai general și în siajul acestei imbricări, discursul anticorupție a permis oengiștilor și intelectualilor izvorâți de acolo să joace un joc foarte politic, sub aparența unor cerințe apolitice venite din exterior, din sfera societății civile (justiție, civilizație, europenism etc., toate unite sub umbrela generoasă a anticomunismului). Pe de altă parte, același discurs a reușit blocarea oricărei reflecții sistematice asupra structurii societății românești. Practic, prin anticorupție, problema nu a fost deloc natura capitalistă, periferică și neocolonială a României după 1989, ci faptul că situația locală nu corespundea standardelor vestice. Corupția a fost deci privită ca o patologie locală, a politicienilor români tarați de comunism, iar nu o consecință a însăși poziției structurale a țării în cadrul sistemului capitalist mondial. Astfel, discursul anticorupție promovat de ONG-uri și societatea civilă nu a făcut decât să naturalizeze această poziție periferică, evitând totodată orice discuție serioasă despre capitalism și relațiile de clasă stabilite de funcționarea acestuia. În plus, discursul anticorupție a fost mecanismul prin care România și alte state postcomuniste au fost integrate ca periferii

în structura de acumulare a Uniunii Europene. În cazul României (și Bulgariei), acest mecanism a luat forma foarte concretă a Mecanismului de Cooperare și Verificare, o formă directă de disciplinare și subordonare față de Bruxelles. Nu e deloc întâmplător faptul că politicieni locali (precum Monica Macovei și Nicușor Dan) au cerut păstrarea MCV-ului chiar și după generalizarea luptei anticorupție, pentru că în acest mod ei puteau capitaliza politic de pe urma discursului anticorupție, inserându-se ca aliați naturali ai instituțiilor europene. Sugestivă este și distanța parcursă de România după 2000: dacă atunci Adrian Năstase era figura emblematică a burgheziei locale ce putea juca depotrivă rolul de capitalist local și mediator al intereselor capitalului european și global, acum acest rol revine birocrației de stat (de exemplu, procurorul-șef al DNA sau șeful SRI), beneficiind de sprijinul nereprezentativ politic, dar vocal al unor politicieni a căror agendă nu trece cu nimic dincolo de susținerea fățișă și necondiționată nu doar a unor instituții (represive) de stat, ci și a celor care le conduc.

Din acest punct de vedere, a fost și continuă să rămână cel puțin bizară susținerea publică a luptei anticorupție – în forma în care aceasta există în mod practic în România – de către anumite persoane care se (auto)identifică cu stânga. A susține lupta anticorupție în forma sa de acum înseamnă a confunda un război de clasă, purtat prin intermediul birocrației de stat, cu efectuarea justiției sociale. Lupta anticorupție nu doar că are un caracter partizan foarte clar circumscris, dar aceasta s-a ferit încă de la început să interfereze în vreun fel cu interesele de afaceri și de acumulare ale capitalului global. Chiar și în dosarele de corupție notorii, ce priveau facilitarea intereselor unor firme globale (Microsoft, Bechtel) de către actori locali, cele dintâi nu au făcut obiectul investigațiilor anticorupție. Corupția nu poate fi, așadar, decât o patologie locală, nu un mecanism al funcționării *normale* a sistemului capitalist.

În egală măsură ca practică și ca ideologie, lupta anticorupție nu poate fi separată de pătrunderea capitalului global, vestic, în

fostele zone comuniste din Europa de Est și din Asia. Transparency International, organizația al cărei index al corupției statelor e standardul după care se măsoară progresul în domeniu, a fost înființată în 1993, iar anul 1995 a fost declarat de către *Financial Times* anul de luptă împotriva corupției. Extinderea spre est și în Sudul global a intereselor capitaliste vestice după 1989 a condus la concentrarea pe lupta împotriva corupției.[5] În practică, această luptă a însemnat de fapt protejarea intereselor capitalului global în dauna relațiilor locale preexistente.

În definiția clasică a corupției, promovată de instituții internaționale, universități și ONG-uri, codificată apoi sub formă de legi și bune practici, aceasta însemna folosirea unei poziții publice (politice sau administrative) în vederea dobândirii, pentru sine sau pentru alții, a unor foloase materiale necuvenite. Accentul cade astfel pe cel care primește beneficii în urma unui serviciu, nu asupra celor care oferă. Așa cum am văzut în cazul României, cei vizați erau, așadar, politicieni locali și birocrați de stat (și mai ales relația stabilită între aceștia). În forma sa, definiția corupției scoate din zona de culpabilitate, din capul locului, corupătorul, punând accentul pe cel care se lasă corupt. Astfel, culpa cade pe caracterul moral al coruptului, nu pe relațiile sociale în care acesta este inserat și care fac posibile întreg mecanismul corupției. Din cauza acestei evidente prejudecăți ideologice, nu s-a putut observa cum ceea ce s-a numit corupție a apărut exact în acele locuri în care ideologia neoliberală a demantelării statului a fost cea mai puternică (Europa de Est și anumite zone din America Latină și Asia fiind exemplare în acest sens). Departe de a fi o trăsătură de caracter ce denota o inferioritate morală sau istorică (de regulă ca urmare a influenței comunismului), corupția s-a dezvoltat tocmai ca urmare a dublei acțiuni a neoliberalismului: pe de o parte prin expansiune

[5] Vezi și Ivan Krastev, *Shifting Obssesions. Three Essays on the Politics of Anticorruption*, New York, Central European University Press, 2004.

financiară, pe de alta prin propagarea ideologiei statului minimal. Retragerea statului din multe domenii făcea inevitabilă practica corupției pentru supraviețuire. Mai mult însă, ceea ce s-a numit corupție nu a fost nimic altceva decât o formă de externalizare a costurilor – deci un efect direct al neoliberalismului. De exemplu, practica plăților informale către medici sau către profesori (care au marcat tranziția postcomunistă) a fost tocmai un efect compensatoriu al retragerii finanțării din partea statului. Practic, nu doar că acum costul era externalizat în mod informal către populație, dar această operațiune presupunea și culpabilizarea oamenilor. Soluția, în ambele cazuri, a fost, desigur, privatizarea. Așadar, și aici este vorba de un mecanism pe care partizanii luptei anticorupție îl trec sub tăcere, întrucât de cele mai multe ori soluțiile luptei anticorupție nu au constat în altceva decât într-un și mai rapid proces de privatizare. Cauza inițială a problemei era astfel prescrisă drept remediu.

O altă consecință structurală a modului acesta îngust (și interesat) de definire a corupției lasă la o parte o discuție mai amplă, anume cea dintre aplicarea și adoptarea legii. Altfel spus, se omite ceea ce Costi Rogozanu a numit în textele sale „corupție legală". Lupta anticorupție se ocupă doar de cazurile de încălcare a legilor, dar ignoră procesul de adoptare a acestora. În acest interstițiu se inserează o serie de interese de business, globale și locale deopotrivă, care deși oferă în mod vădit privilegii unora, apar drept legale. Mai mult, o asemenea discuție ar pune în chestiune mecanismele de lobby, adică exact zona de intervenție a intereselor particulare în adoptarea legilor și reglementărilor. În plină campanie anticorupție, România a fost totuși scena unor acte de vădit partizanat legislativ pentru segmente importante de business, care au rămas totuși în afara preocupărilor anticorupție. Codul muncii a fost modificat în 2011 în sensul flexibilizării sale prin participarea foarte directă a camerelor de comerț și a patronatelor, rezultatul fiind evident în folosul acestora. Afacerea Roșia Montantă a scos, pe bună dreptate, zeci de mii de oameni în stradă pentru a protesta

față de modul în care statul a făcut legi speciale pentru o corporație. Dar un mecanism similar, ce oferea posibilitatea exploatării gazelor de șist de către Chevron la Pungești, a atras mult mai puține proteste, iar acelea au fost rapid reprimate. Exemplele de acest tip pot continua, însă niciunul nu a făcut și probabil că nici nu va face obiectul anchetelor anticorupție.

Mistificarea ideologică pe care o suferă și apoi o propagă susținătorii necondiționați ai luptei anticorupție a fost întreținută și de o inflexiune recentă pe care această luptă a primit-o. Începând cu candidatura Monicăi Macovei la alegerile pentru Parlamentul European din 2014, s-a realizat o echivalare între corupție și sărăcie: românii sunt săraci pentru că sunt furați. Stârpirea corupției ar duce deci la eradicarea sărăciei. Dacă această relație ar fi adevărată și s-ar susține empiric, atunci ar exista un val masiv de susținere populară pentru măsurile anticorupție, având în vedere gradul de sărăcie al românilor. Lucrurile stau însă diferit. La fel ca anticomunismul, lupta anticorupție nu s-a bucurat niciodată de sprijin popular, aceasta rămânând o practică politică și o ideologie în rândul unor segmente limitate de clasă, tocmai datorită caracterului particular de clasă atât al anticomunismului, cât și al anticorupției. Partidul Monicăi Macovei (M10), al cărui unic mesaj virulent era lupta anticorupție, nu doar că nu a avut succes electoral, dar a și dispărut între timp, iar, culmea ororilor, la alegerile locale din 2016 o serie de candidați acuzați de fapte de corupție nu doar că au câștigat un nou mandat în diferite orașe ale țării, dar au făcut-o cu un scor zdrobitor. Dacă eradicarea sărăciei s-ar putea face prin votarea celor mai curați politicieni, cu siguranță că altfel ar fi rezultatele alegerilor. Până atunci însă, gradul de sărăcie este determinat de ceva mult mai simplu: de nivelul cheltuielilor publice și al salariilor. Or, în toată istoria tranziției, promotorii discursului anticorupție au fost în același timp cei mai înfocați opozanți ai cheltuielor publice, argumentând, așa cum am văzut, pentru reducerea statului prin privatizarea funcțiilor sale.

Eșecul luptei anticorupție la nivel popular a fost evident și prin faptul că aceasta nu a reușit nici măcar generarea unei mișcări populiste împotriva îmbogățiților tranziției prin diverse privatizări dubioase sau, mai direct, prin furt. Asta deoarece lupta anticorupție a avut mereu grijă ca averile celor acuzați (și chiar condamnați) de fapte de corupție să rămână intacte. Confiscările și recuperările de prejudicii (atâtea câte au existat) au rămas la un nivel ridicol în raport cu sumele vehiculate, astfel încât anticorupția nu a reușit nici măcar oferirea unui minimum de satisfacție publică: deposedare, măcar parțială, a bogaților. Tocmai acest aspect – și nu critica întemeiată a luptei anticorupție – a avut meritul de a-i discredita la nivel popular aspirațiile.

Pe fondul acestor dezbateri, mai ales al confuziei care le-a însoțit în cercurile de stânga, s-a pus întrebarea cum ar arăta totuși o luptă împotriva corupției acceptabilă din acest unghi ideologic. Presupoziția acestei întrebări fiind, desigur, aceea că există corupție și că poate fi eliminată. Un asemenea tip de răspuns pare că s-a angajat să dea noua platformă civică (cu aspirație de partid politic) Demos. În intervențiile lor, diferiți membri au respins pe bună dreptate corupția ca sursă a sărăciei (considerând că altele sunt politicile necesare eradicării acesteia), dar au păstrat pentru lupta împotriva corupției rolul explicit de asanare a relațiilor capitaliste, așa cum se articulează acestea la nivel local. Practic, pentru membrii Demos, lupta anticorupție este chemată să ofere mai multă transparență a diferitelor interese capitaliste și a relațiilor dintre acestea și stat. În această viziune, corupția nu mai este (doar) o formă de degradare morală, ci o formă de opacitate și ascundere. O dată aduse la lumină, interesele vor deveni clare și inteligibile, prin urmare legitime.

Propunerea Demos nu mai are caracterul militant al luptei de acum împotriva corupției, dar rămâne la fel de utopică la nivelul speranței că simpla transparentizare a intereselor capitaliste va duce la normarea acestora și la eliminarea corupției. Asta deoarece,

așa cum am văzut, corupția poate fi la fel de bine internalizată în mod legal și natural însăși logicii de funcționare a capitalismului. Paradisurile fiscale, lobby-urile, scutirile de taxe sau facilitățile nu sunt exterioare capitalismului, ci modul în care acesta se reproduce.

Peter Bratsis a observat, acum mai bine de un deceniu, cum atât pentru dreapta, cât și pentru stânga corupția apare ca un mare obstacol, ca o mare problemă, dacă nu chiar ca *adevărata problemă*.[6] Criza financiară din 2009 (cu cauzele sale) și *bail-out*-ul masiv oferit băncilor ce i-a urmat a întărit această percepție conform căreia răspândirea endemică la nivel global a corupției (nu doar printre statele de la periferie și în curs de dezvoltare) este principala problemă a societăților. Aceste sentimente au fost articulate în egală măsură la stânga și la dreapta, denunțarea corupției elitelor financiare și a politicienilor aserviți acestora fiind de găsit, de exemplu, atât la Podemos, cât și la Trump. Dar ce este totuși această corupție de care nu-i ferit nimeni și pe care, se pare, n-o poate controla nimeni, în ciuda succeselor repurtate în acest sens în România? Răspunsul e simplu și a fost oferit de ceva vreme de Karl Marx: corupția este chiar capitalismul și funcționarea sa, în vederea acumulării profitului, pe baza proprietății private și prin exploatarea forței de muncă. În chiar esența sa, capitalismul se bazează pe furt (prin acumularea primitivă care-l precedă și prin privatizarea proprietăților publice), pe înșelătorie (plătind muncitorii mai puțin decât valorea muncii lor) și pe corupție (determinând statul și autoritățile să legifereze astfel încât furtul și înșelătoria să capete caracter legal). Mai mult, însăși logica de producție și acumulare capitalistă va predispune la încercări de încălcare a legilor și interferență asupra statului. Ideea unui capitalism pur, necorupt și necoruptibil, este de aceea, prin însăși esența capitalismului, o imposibilitate. În cheie marxistă, soluția la problema corupției este chiar abolirea capitalismului.

---

[6] Peter Bratsis, „The Construction of Corruption, or Rules of Separation and Illusions of Purity in Bourgeois Societies", *Social Text*, vol. 21, nr. 4, 2003.

Desigur, nu se poate aboli capitalismul în România prea curând, însă reacția de stânga la problema corupției nu trebuie să oblitereze acest aspect, ci tocmai să-l facă cât mai vizibil. Totodată, o susținere de stânga a luptei anticorupție ar trebui să insiste asupra controlului *politic* al acesteia, dându-i totodată un caracter popular. Consecințele opțiunii contrare sunt perfect vizibile astăzi: neglijând cauzele structurale ale corupției (capitalismul, configurația de clasă, poziția periferică), lupta anticorupție nu a putut face decât să acumuleze o serie de cazuri – și, de cele mai multe ori, de fapt, doar de suspiciuni – de corupție. Mai mult, pe măsură ce s-a autonomizat lupta anticorupție, au început să primeze interesele de clasă și instituționale ale celor implicați, astfel încât din rândul magistraților au apărut eroi, salvatori și în general personaje angrenate în lupta politică, fără a fi însă alese. Au început astfel să apară cazuri de abuzuri din partea instituțiilor care luptă împotriva abuzurilor și corupției, fapt ce a discreditat și mai mult această campanie. După discreditarea politicii, lupta anticorupție a reușit și discreditarea anticorupției. Pe fondul acestei duble epuizări a apărut Dacian Cioloș, premierul tehnocrat, ca o (nouă) soluție salvatoare.

Dacian Cioloș
– tehnocrație și alegeri fără democrație

Tamás Krausz a reamintit recent predicția făcută după căderea comunismului est-european: în ciuda triumfalismului câștigătorilor Războiului Rece care vedeau o tranziție inevitabilă, chiar dacă nu lină, spre capitalism și democrație liberală de tip vestic, lumea postcomunistă se va îndrepta de fapt spre autoritarism și suspendarea democrației de sorginte liberală.[1] După douăzeci și șapte de ani, profeția e împlinită. Mai întâi fosta Iugoslavie și țările fostei URSS au intrat sub spectrul războiului și apoi al autoritarismului. Comunismul nu a fost înlocuit de democrație liberală, așa cum scria la manual, ci de regimuri autocrate conservatoare și de dreapta. În ultima decadă, aceași traiectorie pare să fie urmată și de țările din centrul și estul Europei, fie că este vorba de regimul bonapartist al lui Viktor Orbán în Ungaria, fie că este vorba de cel cvasifascist al partidului Lege și Justiție din Polonia, sau de dominația conservatorilor și extremei drepte în diferite combinații din Țările Baltice până în Cehia și Slovacia. Cu cât 1989 este mai îndepărtat în timp, cu atât autocrația și autoritarismul sunt mai răspândite.

E drept însă că acesta nu este doar un fenomen regional, ci o tendință globală. Peste tot în lume instituțiile democrației burgheze liberale sunt înlocuite de forme de autoritarism, populism și extremism de dreapta. În România, transformarea nu a fost

[1] Vezi „«The Solution Must Hurt Capital». An Interview with Tamás Krausz": http://www.criticatac.ro/lefteast/make-capital-hurt/.

sesizată pe plan local, întrucât nu a luat (încă) niciuna dintre formele recognoscibile (bonapartism, fasicsm, dictatură). România este însă un caz tipic de autoritarism de stat. Alegerile parlamentare din 2016 au fost grăitoare în acest sens, oferindu-ne posibilitatea de a surprinde trăsăturile acestei stări de fapt.

Nicos Poulantzas a descris principalele caracteristici ale dislocării democrației burgheze de către forma politică a autoritarismului de stat.[2] În primul rând, se remarcă un transfer de putere dinspre puterea legislativă spre executiv și concentrarea puterii la nivelul acestuia. Transferul de putere dinspre legislativ și accelerarea discreditării sale s-au petrecut încă din timpul lui Traian Băsescu. Guvernul este acum principalul artizan legislativ, locul unde se elaborează cele mai importante legi.[3]

Apoi are loc suspendarea separării puterilor în stat, funcțiile executivă, legislativă și judecătorească devin amalgamate între instituții, fapt urmat inevitabil, de abateri de la respectarea legii. Contestarea la Curtea Constituțională de către guvernul Cioloș a legii adoptate de parlament privind posibilitatea reconversiei creditelor în valută este un exemplu clar în acest sens. Anchetarea guvernului Grindeanu de către DNA pentru emiterea unei ordonanțe este cel mai recent exemplu la data redactării textului de față.

Un al treilea element definitoriu este declinul partidelor politice și al rolului acestora de a interacționa cu administrația de stat, precum și a capacității lor de a controla statul în virtutea intereselor de clasă al celor pe care, teoretic, ar trebui să-i reprezinte. Reducerea alegerilor parlamentare din 2016 la persoana premierului Dacian Cioloș a marcat declinul ireversibil al partidelor politice și al puterii acestora de a controla sau de a interveni asupra

---

[2] Pentru un rezumat al ideilor lui Poulantzas, vezi Bob Jessop, *Nicos Poulantzas. Marxist Theory and Political Strategy*, Londra, Macmillan, 1985.

[3] Vezi, în acest sens, analiza activității legislativului între 2012 și 2016 realizată de Institutul de Politici Publice: http://cursdeguvernare.ro/analiza-ipp-a-legislaturii-2012-2016-cel-mai-ineficient-parlament-post-decembrist.html.

birocrației de stat. La el ca președintele Iohannis în 2014, partidele parlamentare în 2016 au promis în mare parte că nu vor interfera cu munca birocrației.

În fine, o a patra trăsătură este creșterea unor rețele de putere paralele cu instituțiile formale ale statului, dar având un rol hotărâtor în funcționarea acestuia. Creșterea puterii serviciilor secrete, a puterii judiciare în raport cu politicul și cu funcționarea formală a statului – atât de amplu documentată în ultimii ani, inclusiv de fostul președinte Traian Băsescu – completează tabloul autoritarismului de stat.

Efectul acestei mutații este autonomizarea birocrației de stat și a administrației în raport cu partidele politice și cu cetățenii. În timp ce parlamentul pierde din putere și legitimitate, devenind o simplă instituție de decor ce trebuie limitată și mai mult, birocrația de stat devine principalul generator de legi și de politici publice. În acest fel prim-ministrul capătă puteri disproporționate în raport cu parlamentul și cu sistemul de partide. Deoarece parlamentul nu mai este în mod practic locul de elaborare a legilor, presiunile de lobby sunt îndreptate acum înspre guvern și ministere, locul unde se controlează administrația și se administrează bugetele. Birocrații și administratorii devin purtătorii de cuvânt și de interese ai capitalului. Din acest motiv, dar și ca urmare a exercitării *de facto* a conducerii statului, birocrația de stat nu este omogenă, ci devine la rându-i împărțită între interese de grup, de clan și de business. Deși din exterior apare ca un monolit ce conduce statul, în interior este angajată în lupte verticale și orizontale între membrii săi. Un alt efect al dominației birocrației de stat este faptul că aceasta erodează în mod involuntar consensul ideologic existent anterior, nefiind capabilă să genereze un altul în afară de unul slab în raport cu propria funcționare – tehnocratismul. Expertiza tehnocrată înlocuiește acum voința populară exprimată prin vot și manifestată prin partide.

Autoritarismul de stat duce, așa cum am văzut, la erodarea democrației de tip burghez tocmai pentru că nu mai reprezintă

interese populare, exprimate prin vot, iar birocrația de stat nu mai este supusă controlului democratic. Erodarea democrației și delegitimarea voinței populare e însoțită în același timp de întărirea aparatelor represive ale statului, tocmai pentru ca acesta să poată ține sub control și în ordine voința populară care acum nu mai are un canal de exprimare. Discursurile despre lege și ordine, precum și omniprezența pericolelor la adresa siguranței și securității naționale întăresc rolul instituțiilor cu funcții represiv și cu caracter secret.

Din această perspectivă, România are toate datele unui regim autoritar de stat. Deși în 2016 în România au existat alegeri (locale și parlamentare), acestea nu au fost semnul exercitării democrației, ci fațada în spatele căreia s-a ascuns triumful birocrației de stat în raport cu politica și cu restul societății. Așa cum am remarcat mai sus, acest proces de autonomizare a birocrației de stat și de acumulare de putere a început de ceva vreme, însă 2016 a marcat practic triumful acesteia și al ideologiei sale, tehnocratismul. În ultimă instanță, alegerile parlamentare din 2016 s-au redus la un singur lucru: în ce măsură premierul Cioloș va putea rămâne în fruntea guvernului, în virtutea calității sale de tehnocrat, fără a trece prin alegeri și fără a reprezenta un partid politic.

Practic, în 2016 nu s-au înfruntat programe, partide și interese diferite, ci s-au discutat modalități prin care puterea asupra executivului, și deci asupra statului, să rămână neschimbată în mâinile aceluiași personaj plasat în afara partidelor și jocului politic. Ne-am aflat astfel în situația bizară că deși partidele se pregăteau de alegeri (mai ales cele care le-au susținut în mod explicit pe Dacian Cioloș, PNL și USR), ele promiteau că nu doresc puterea și că o vor transfera imediat altcuiva. Alegerile au fost astfel reduse la un plebiscit: pro- sau anti-Cioloș. Din aceste motive, Cioloș nici nu a simțit nevoia să prezinte un program politic sau cu un plan de guvernare. Au fost suficiente doar câteva declarații de intenție și câteva linii generale, tocmai pentru că programul său era unul implicit: tehnocratismul. Poziția sa în afara jocului politic și de partide era suficientă oricărui

plan politic sau set de măsuri concrete. Argumentul politic suprem în favoarea lui Cioloș era tocmai acela că acesta nu este om politic, ci un tehnocrat. Orientarea întregului scrutin în jurul lui Cioloș a consfințit declinul total al politicii de partid postdecembriste, început o dată cu scindarea FSN. Partidele erau chemate doar să se exprime în legătură cu numirea unui tehnocrat din afara rândurilor sale asupra căruia erau forțate să nu aibă niciun control.

După 27 de ani de presupusă tranziție spre democrație, alegerile parlamentare din 2016 au consființit de fapt suspendarea edificiului formal al democrației burgheze: alegerile, partidele, programele politice, ideologiile aflate în competiție, separarea puterilor, parlamentul și politica în general au fost date la o parte în vederea impunerii (sau nu) a unui personaj în vârful guvernului, cu acordul președintelui. Până la alegerile din 2016, reacția populară a fost una de dezamăgire pentru lipsa opțiunilor reale. Concurenții electorali erau mult prea asemănători pentru ca opțiunea să fie una veritabilă. Însă în 2016 chiar și această pseudoopțiune a fost anulată: alegătorii nu au mai fost chemați să opteze între două variante ce păreau diferite, dar care erau de fapt similare, ci au fost chemați să opteze să nu opteze. Votul trebuia să consfințească o opțiune care, deși politică, era totuși din afara politicului, nefiind supusă la vot. Altfel spus, la alegerile din 2016, cetățenii au fost chemați să voteze în legătură cu ceva care nu a fost supus de fapt la vot.

Din acest punct de vedere, situația din 2016 a fost un regres nu doar în raport cu tranziția postcomunistă, ci și cu perioada comunistă. Atunci, chiar dacă exista o singură opțiune pe buletinul de vot (reprezentanții partidului comunist), aceasta era totuși prezentă în mod vizibil acolo. În 2016, opțiunea pentru Cioloș nu a fost înscrisă pe buletinul de vot, a lipsit de acolo, fiind astfel ținută la distanță de orice formă de interferență posibilă cu votul și cu opinia populară.

Unul dintre argumentele formulate public în favoarea acestei tip de participare a lui Dacian Cioloș la conducerea guvernului și a statului a fost nu atât calitatea sa de tehnocrat, cât faptul că

el reprezintă garanția că astfel se va reforma clasa politică, că se vor duce la bun sfârșit politicile publice ale statului (dincolo de partizante politice și interese de grup) și că lupta anticorupție va continua. Altfel spus, la prima vedere argumentele în favoarea lui Cioloș par să fie similare cu cele neoliberale din zorii tranziției, când se viza îndepărtarea de la conducere a clasei politice postcomuniste în favoare unei administrații tehnice, raționale, apolitice și transideologice. Diferența însă este una foarte importantă. Tehnocrația de acum a lui Cioloș este veșmântul ideologic al unei noi forme politice: autoritarismul de stat. Altfel spus, dacă discursul neoliberal al tehnocrației coexista cu deținerea puterii asupra statului de către politicieni și exercitată de aceștia în vederea impunerii unor interese de clasă, tehnocrația de tip Cioloș semnifică pierderea puterii politicienilor și transferul ei către birocrația de stat și administrația centrală. Deținătorii puterii sunt acum schimbați, primii fiind subordonați celor din urmă.

Faptul că forma politică a evoluat spre autoritarism de stat, în ciuda discursului tranziției împotriva statului (care, de fapt, s-a dovedit a fi doar împotriva statului social), nu este deloc întâmplător. Creșterea rolului statului și, concomitent, autonomizarea puterii birocrației sale este specifică atât producției și acumulării de capital periferice, așa cum a fost cazul estului Europei după 1989, cât și situațiilor care urmează unei crize financiare majore.[4] După 2009 am asistat practic la împletirea celor două situații, ceea ce a făcut inevitabilă creșterea rolului statului. În plus, în cazul particular al României, a mai contat, în acest sens, și campania anticorupție care s-a suprapus deteriorării geopolitice în regiune a relațiilor cu Rusia. Inevitabil, statul a devenit un actor esențial, iar controlul asupra sa – crucial.[5]

---

[4] Pentru o descriere a unei situații relativ similare în cazul României interbelice, vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Editura Politică, 1970.

[5] Recunoașterea rolului central al statului în ghidarea politicilor macroeconomice și a investițiilor în vederea reluării acumulării și compensării contracției

Întrebarea care se pune atunci este: pe cine reprezintă Dacian Cioloș sau, altfel spus, care este raportul lui cu birocrația de stat? Un element central al mandatului său de premier de după 2015 a fost chiar promisiunea debirocratizării, prin așa-numită comisie de tăiat hârtii și prin alte inițiative similare, îndreptate în mod explicit împotriva inerției și arborescenței birocrației de stat. Mai mult decât atât, o serie de miniștrii ai cabinetului său au fost încă de la început în conflict deschis cu birocrația propriilor ministere sau din ramura lor de activitate. Cristian Ghinea de la Fonduri Europe s-a delimitat ferm de predecesorii săi și de centrele paralele de putere din minister; Vlad Voiculescu de la Sănătate a promis că dacă va mai rămâne ministru și după alegeri se va dispensa de două treimi din actualul personal; Corina Șuteu a intervenit în mod decisiv în funcționarea instituțiilor din subordinea sa, revocând concursul de la Muzeul Țăranului Român – iar exemplele pot continua. Altfel spus, dacă partidele care îl susțineau pe Cioloș în alegerile parlamentare promiteau că birocrația își va păstra autonomia, Cioloș propunea o amplă reformă.

Nu există însă o contradicție între aceste poziții. Ceea ce se află în joc nu este aducerea birocrației înapoi sub control și răspundere politică, ci tocmai îndepărtarea din rândurile birocrației a ultimilor legături pe care partidele politice le mai au acolo. Practic, miza principală a alegerilor din 2016 a fost următoarea: în ce măsură și care partide își vor mai putea impune oameni în ministere și în instituțiile statului? În mod evident, venirea la putere a lui Cioloș și a echipei sale a lovit cu precădere interesele din ministere ale PSD, chiar dacă și unele centre controlate de liberali au suferit modificări. Reinstaurarea lui Cioloș vizează tocmai continuarea acestui proces de epurare a cadrelor cu legături politice din interiorul

---

pieței este evidentă în programele tuturor partidelor ce s-au înscris în cursa electorală din 2016. Pentru o analiză a acestora, vezi Florin Poenaru, „Previziuni electorale. Citind în programele partidelor": http://www.criticatac.ro/29195/previziuni-electorale-citind-in-programele-partidelor/.

ministerelor și agențiilor. Deși DNA nu a lipsit din acest proces, instituția a fost totuși în mod semnificativ mai puțin prezentă decât în cazul procesului de epurare a clasei politice ca atare, la fel cum DNA s-a ținut complet departe de sectorul ONG, bazinul de cadre din care s-au recrutat în ultimul timp cei chemați să înlocuiască vechea birocrație (miniștri, secretari de stat, consilieri).

Într-un fel, această desfășurare pare să continue lupta dintre politicieni și instituțiile autonomizate ale statului. În același timp, ea e mai mult decât atât. Întărirea autoritarismului de stat ca formă politică presupune că pozițiile în stat, mai ales în zona executivă, așa cum am văzut, au acum mult mai multă putere. Deținerea puterii devine astfel esențială, cu atât mai mult cu cât controlul din partea partidelor politice va fi încă și mai diluat, dacă nu inexistent. Până la urmă, singura miză a discuțiilor din jurul alegerilor parlamentare a fost componența guvernului și numele premierului.

Unul dintre paradoxurile ridicate de aceste alegeri parlamentare a fost faptul că partide politice (cu precădere PNL și USR) au susținut varianta Cioloș, adică exact cea care propunea irelevanța partidelor în actul guvernării. Pentru PNL opțiunea era de înțeles, având în vedere faptul că aceasta reprezenta singura sa posibilitate de supraviețuire politică. Lipsit de cadre, ideologie, viziune și cu o bază socială împărțită între mai multe opțiuni de dreapta, PNL nu a putut face nimic altceva decât să se subordoneze programului tehnocrației și al birocrației de stat. Însă pentru USR susținerea acordată lui Cioloș este simptomatică, deoarece formațiunea nu își dorește puterea politică, ci vizează doar posturi în administrația publică centrală și locală. Acest aspect a fost cel mai bine exprimat de faptul că deși Nicușor Dan a avut posibilitatea de a deveni viceprimarul Bucureștiului, având astfel o putere semnificativă asupra politicii locale, a refuzat. Miza reală nu este, ca atare, puterea politică, ci accesul la funcționarea administrației. Asta deoarece segmentul de clasă pe care îl reprezintă USR este unul foarte clar circumscris: oameni cu interese de afaceri în zona IT, a

industriilor creative, de management și comunicare, ce au în mod direct de câștigat de pe urma autonomizării totale a birocrației și administrației în raport cu partidele politice clasice (în special PSD) și a intereselor de afaceri ale acestora.

Parțial, susținerea de clasă pe care o are USR se suprapune cu cea a lui Cioloș. Acesta din urmă însă poate miza pe un spectru mai larg și pe o serie de alianțe conjuncturale și temporare ale segmentelor clasei de mijloc urbane, ale micii burghezii și ale birocrației și tehnocrației centrale, așa cum a fost cazul și cu Iohannis în 2014. Numai că pentru Cioloș acest sprijin nici măcar nu-i necesar, politica sa de clasă fiind atât de clară, încât nici nu mai este nevoie să treacă prin alegeri. Dacian Cioloș a fost obiectivarea în fruntea statului a unui interes de clasă particular, fără a se mai obosi să întrețină iluzia neutralității statului în raport cu diversele interese de clasă din societate. El a reprezintă nu doar consfințirea faptului că statul e în mod inerent purtătorul de interes al unei alianțe de clasă particulare, dar și imposibilitatea ca acest fapt să mai poate fi contestat politic. Compromisul cu restul populației s-a materializat prin introducerea temei sărăciei pe agenda publică, cu rolul atât de pacificare socială, cât și de deposedare a Partidului Social-Democrat de una dintre armele sale cu potențial politic.

Scrutinul parlamentar din 2016 a marcat, așadar, o nouă contradicție: exact atunci când discursul despre reforma clasei politice, despre înnoire și transparentizare, despre modernizare și europenizare a fost cel mai intens, gradul de erodare a democrației a atins un maximum. De aceea, la aceste alegeri, paradoxal, principalul susținător al principiilor democratice și cel mai vehement critic al derapajelor evidente ale democrației a fost ALDE, un partid condus de și format din politicieni cu state vechi, unii afirmați chiar înainte de 1989, iar cei mai mulți cu diverse probleme penale. S-a conturat astfel o altă pseudoopțiune: democrație cu corupție *vs.* anticorupție fără democrație.

Liviu Dragnea – politica în cheie locală și sfârșitul PSD-ului (așa cum îl știam)

Sub conducerea lui Liviu Dragnea, în urma unei campanii marcată mai mult de greșelile adversarilor decât de meritele proprii, PSD a câștigat detașat alegerile parlamentare de la finalul anului 2016, fapt care i-a permis să formeze împreună cu ALDE guvernul, bazându-se pe o majoritate parlamentară confortabilă.

Ca număr de voturi, scorul PSD-ului nu a fost însă așa de spectaculos cum apărea în procente. FDSN a câștigat alegerile parlamentare din 1992 cu 3,1 milioane de voturi și (devenit între timp PDSR) le-a pierdut pe cele din 1996 cu puțin sub 3 milioane. În 2000, PDSR-ul a adunat 4 milioane de voturi, iar în 2004 alianța PSD-PUR a ieșit, cu 3,7 milioane de voturi, pe primul loc, însă, din motive de negociere politică, nu a format guvernul. Alegerile din 2008 s-au desfășurat în baza sistemului de vot uninominal și au fost marcate de prăbușirea prezenței la vot. PSD + PC au câștigat totuși scrutinul cu 2,3 milioane de voturi. În 2012 alegerile parlamentare au reprezentat de fapt un nou referendum anti-Băsescu, iar USL (adică PSD + PNL), principala forță de opoziție, a obținut în mod natural un scor istoric: 4,5 milioane de voturi și peste 60% din locurile din parlament. Revenind la ultimele alegeri, PSD a obținut în 2016 3,2 milioane de voturi dintr-un total de 6,8 milioane voturi valabil exprimate (pe baza cărora s-a calculat coeficientul electoral), deci foarte aproape de 50%.

Așadar, PSD este dominant, dar nu și hegemonic, așa cum sunt FIDESZ în Ungaria sau PiS în Polonia, suficient de puternice încât să schimbe Constituția pe baza majorității din Parlament. PSD a trecut de la stadiul unui partid de 40% la unul de 50%, dar continuă să aibă nevoie de aliați pentru a guverna confortabil. Altfel spus, PSD este un partid foarte mare în raport cu toate celelalte de pe scena politică, însă nu suficient de mare pentru ca forța sa să fie direct proporțională cu mărimea.

Obținând 3,2 milioane de voturi, s-a confirmat observația din campanie că PSD nu poate să se adreseze decât unui număr de 3-4 milioane de alegători.[1] Ce a revelat în plus aceste rezultate a fost faptul că PSD-ul s-a „urbanizat", în sensul că nu mai depinde de o bază rurală (și săracă), ci acum obține scoruri importante și în urbanul mijlociu și mare. Bucureștiul a fost un exemplu în acest sens. Aceasta e deja o tendință mai veche pentru PSD (vezi și alegerile din 2009, precum și cele prezidențiale din 2014), efect al mutării spre dreapta prin politicile pro-business ale partidului, exacerbate de Liviu Dragnea în campania din 2016, dar inițiate cu mai mult timp în urmă. Nu întâmplător, de data aceasta, s-a votat mai puțin în mediul rural, iar segmentul de vârstă decisiv nu a mai fost cel de peste 65 de ani. Meritul PSD îl reprezintă faptul că a realizat această tranziție fără convulsii, ba chiar câștigând în mod clar alegerile.

Pe de altă parte, PSD nu a evoluat în vid, ci a beneficiat din plin de implozia celorlalte partide, mai ales PNL. Cu 1,3 milioane de voturi, liberalii au înregistrat același scor cu al PDL-iștilor în urmă cu patru ani (însă având o pondere mai mare în Parlament, datorită schimbării din nou a sistemului electoral). Cel mai probabil că PNL va avea și aceași soartă ca PDL – va dispărea, contopindu-se în cel mai bun caz într-o altă formulă partinică. S-ar confirma astfel o particularitate a politicii postcomuniste locale:

[1] Vezi Florin Poenaru, „Previziuni electorale. Citind în programele partidelor": http://www.criticatac.ro/29195/previziuni-electorale-citind-in-programele-partidelor/.

cu excepția PSD, partidul care a dat președintele a încetat ulterior să mai existe. PNȚCD și PD au dat președintele României în 1996, 2004 și 2009, iar apoi au încetat să existe. PNL a dat președintele în 2014 și nu pare că poate evita o traiectorie similară.

Cauzele structurale ale imploziei PNL au fost semnalate mai de mult de Andrei State, atunci când a scris că partidul, ultimul reprezentant al burgheziei românești, se va sfârși atunci când va avea loc „triumful deplin al capitalului asupra burgheziei și al economicului asupra politicului"[2]. Retragerea intempestivă și misterioasă a lui Crin Antonescu de la șefia PNL și apoi din politică a marcat acest moment al înfrângerii liberalismului în chiar sânul PNL. Burghezia locală pe care se sprijinea PNL după 1989 era una de natură simbolică, având rădăcini în interbelic, sau una care practic se confunda cu capitaliștii locali mai recenți și mai luminați, precum Dinu Patriciu sau Valeriu Stoica. Din acest punct de vedere, PNL a fost mereu mai aproape de PSD decât de dreapta neoliberal-conservatoare de tip PNȚCD sau PDL (lucru care în anii '90 era mai vizibil decât a fost ulterior), prin urmare USL a fost una dintre cele mai firești alianțe postcomuniste. Ruperea USL și încercarea de a ocupa locul lăsat liber de naufragiul PSL-ului a fost ceea ce a condus, pe termen mediu, la situația catastrofală a PNL-ului de azi. Eșecul PNL este imputabil abandonării complete a liberalismului, mai ales la nivel civic și al principiilor democratice elementare, urmat de o metamorfozare nereușită în conservatorism.

Deja în urma fuziunii cu PDL și trecerea la populari, PNL a urmat această turnură conservatoare, însă aceasta s-a făcut totuși în cadrul unui conservatorism de tip german. La alegerile locale și parlamentare din 2016, PNL a exhibat însă un cu totul al tip de conservatorism: provincial, naționalist, xenofob, de factură legionară, antiminorități și represiv sexual. Biserica și Coaliția pentru Familie

[2] Vezi Andrei State, „Ambivalența liberalismului. Politică și ideologie în România contemporană": http://www.criticatac.ro/15796/ambivalena-liberalismului-politic-ideologie-romania-contemporan/.

au devenit aliații PNL. În locul unei schimbări de strategie spre teme liberale, progresiste, care ar mai fi galvanizat puțin atmosfera din jurul partidului, PNL s-a afundat și mai mult în obscurantism.

Încercând să se suie pe un val conservator ce aduce voturi în Europa și SUA, și renunțând astfel la ultimele vestigii de liberalism, PNL s-a autocondamnat la dispariție. Mai mult, eșecul evident al tehnocratismului din ultimul an a fost decontat în întregime de PNL, deși Cioloș și o parte din cabinetul său au susținut fățiș USR, formațiunea politică ce a fost principalul beneficiar al destructurării PNL din poziția paradoxală de partid antisistem și, simultan, proguvernamental. Un semn clar al derutei din PNL a fost faptul că deși era evident încă de la alegerile locale că USR va lua din voturile lor, nu a existat nicio reacție pe durata campaniei. Astfel că USR a intrat în parlament exact ca urmare a imploziei istorice a PNL și beneficiind de cea mai mică prezență la vot de după 1989.

Așadar, nu PSD a câștigat, ci centrul liberal s-a prăbușit zgomotos. El era în declin încă de prin 2012, dar declinul s-a accentuat o dată cu alegerile din 2014, cu abuzurile campaniei anticorupție, cu tehnocratismul și cu demonizarea constantă a claselor populare sau a unor segmente vulnerabile din populație. Renunțarea și la ultimele vestigii de liberalism social și de drepturi ale omului, prin îmbrățișarea obscurantismului și a unui conservatorism dur, i-a dat lovitura de grație.

Pe aceste ruine s-a înălțat PSD-ul condus de Liviu Dragnea, dar poziționarea mai spre dreapta avusese deja loc încă de pe vremea conducerii lui Victor Ponta. Programul de guvernare propus în timpul campaniei electorale din 2016 – și chiar punerea în practică a unor măsuri-cheie imediat după formarea guvernului în primele săptămâni ale anului 2017 – au accentuat această direcție. Sub conducerea lui Dragnea, PSD nu mai vrea să fie ștampilat cu eticheta de partid al pensionarilor și „asistaților". Programul partidului de relaxare fiscală vizează IT-iști, medici, avocați, iar planul de investiții se adresează segmentelor de producție ale capitalului

autohton, care ar beneficia în mod direct de investițiile făcute de stat. Prin programul său, PSD încearcă consolidarea relației cu capitalul autohton productiv, cu mica burghezie provincială din administrație și cu segmentul salariaților urbani (care tradițional votează cu altcineva), păstrând în același timp și electoratul de bază cunoscut. PSD pare că a devenit un partid de centru în sine, capabil să acopere atât o zonă de centru-stânga, cât și una foarte pronunțat de dreapta. Relația cu ALDE, ce întărește rămășița din zona liberală, precum și cea indirectă cu PUR, ce permite captarea din afară a energiilor naționaliste, fac din PSD, de departe, principala forță politică autohtonă.

Astfel PSD-ul de acum nu mai are nimic în comun cu partidul inițial al lui Ion Iliescu format în urma scindării fondatoare a FSN. De altfel, Liviu Dragnea este primul lider al PSD care ajunge în această poziție venind dinspre aripa Petre Roman, fiind inițial un membru de bază al PD-ului.

Ascensiunea lui Liviu Dragnea la vârful PSD nu este nimic altceva decât rezultatul campaniei anticorupție. Acest lucru poate părea paradoxal având în vedere faptul că Liviu Dragnea a reușit să declanșeze cele mai mari proteste de stradă în favoarea luptei anticorupție, ca urmare a suspiciunii că o ordonanță emisă de guvernul Grindeanu l-ar fi avantajat în mod direct. Dragnea a fost beneficiarul îndepărtării din politică, treptat, în ultimii ani, a principalilor lideri ai PSD și a potențialilor lor urmași. Campania de „curățire a clasei politice", îndreptată totuși în mod disproporționat înspre PSD, a eviscerat partidul de lideri și a interferat cu procesul natural de selecție și competiție din cadrul acestuia. Mai mult, acest proces a accelerat o tendință ce era oricum în desfășurare în partid: mutarea puterii și influenței de la centru înspre teritoriu, proces început, așa cum am văzut mai sus, la finalul conducerii lui Adrian Năstase. Lupta anticorupție a *localizat*, în mod inevitabil, dinamica de partid, determinând polii locali de putere – așa-numiții baroni locali analizați anterior – să asume conducerea întregului partid. Și

aici însă lupta politică nu s-a desfășurat strict în interiorul partidului, sau mai bine zis nu a fost doar rezultatul confruntărilor de forță din partid. În această competiție, rolul birocrației de stat reprezentată de instituțiile juridice a fost covârșitor, scoțând sau menținând în joc anumiți centri sau anumite personaje.

Liviu Dragnea a fost deopotrivă un beneficiar al acestei interferențe și o victimă a sa, fiind deja condamnat cu suspendare într-un dosar penal cu multe semne de întrebare, dar și inculpat într-un altul despre care s-a crezut că va fi afectat de prevederile OUG 13. Astfel, problema lui Dragnea, așa cum s-a văzut de altfel și după câștigarea alegerilor parlamentare, este aceea că el a fost, simultan, suficient de puternic în interiorul PSD încât să preia și să-și consolideze puterea în partid, cu ajutorul unor lideri locali din sudul țării, dar vulnerabil în afara sa, în raport cu instituțiile anticorupție. *Faux pas*-ul de după alegeri din jurul ordonanței bucluca șe, pe lângă dinamicile sociale mai largi pe care aceastea le-a relevat și apoi generat, se datorează în ultimă instanță acestei ambiguități în care se află Liviu Dragnea. El are și totodată nu are putere politică, fiind în același timp un personaj foarte puternic, dar și extrem de vulnerabil, liderul celui mai mare partid din România, dar care nu poate gândi dincolo de propriile-i procese sau spețe. Fragilitatea lui Liviu Dragnea, care îi marchează în mod evident acțiunile politice, vine din faptul că atât pentru el, cât și pentru cei din jur este clar faptul că nu este decât o chestiune de timp până când, într-o formă sau alta, va pierde conducerea partidului.

Ca șef de partid, contribuția lui Liviu Dragnea la direcția PSD a fost de asemenea paradoxală: deopotrivă neglijabilă și definitorie. Cum am observat deja, mutarea politicii de la centru în provincie, „urbanizarea" partidului și restructurarea forțelor interne din partid au fost toate procese mai ample, începute acum aproape două decenii, și pe care Dragnea nu avea nici cum să le inițieze, nici cum să le controleze. În cel mai bun caz, el a reușit să le utilizeze în folos propriu. Nici condamnarea comunismului în numele partidului și

nici depărtarea simbolică de Ion Iliescu nu au fost elemente care să-l definească pe Liviu Dragnea, acestea fiind așteptări politice prezente în partid de mai mult timp.

Pe de altă parte însă, Dragnea a populat conducerea partidului cu figuri aduse din politica locală și din aparatul de stat și de partid local. Fidelitatea (nu anvergura), familiaritatea (nu competența), conformismul (nu viziunea) sunt criteriile după care au fost selectați atât apropiații lui, cât și, după aceea, membrii guvernului. Deși PSD este cel mai mare partid național, optica, ambiția, tipul de conducere și comportamentul său sunt foarte locale, provinciale și patriarhale. Altfel spus, Dragnea a adus în prim-planul politicii figuri provenite din orașele medii și mici – multe dintre acestea aflate mai curând de partea pierzătoare a tranziției – obișnuite cu politica la acest nivel, dar cărora le-a lipsit reprezentarea la nivel național. Această coloratură particulară pe care a luat-o PSD sub conducerea lui Liviu Dragnea a contribuit la creșterea repulsiei față de partid a adversarilor. Vechea divizare, la rândul ei simplistă și mistificatoare, între un PSD rural și adversarii săi urbani, a fost acum complicată de această confruntare între urban și provincie. În mod inconștient, amploarea protestelor din februarie 2017 a fost dată și de acestă fractură, ce se suprapunea celei mai clare, de clasă.

Așadar, un efect al *leadership*-ului lui Liviu Dragnea a fost acela – din nou paradoxal – că, deși PSD e cel mai mare partid din țară, este condus precum o filială dintr-un oraș mediu, având o anvergură politică pe măsură. Acesta a fost până la urmă prețul „urbanizării" PSD și abandonării celor mai săraci din orașele mari și de la țară. Pe de altă parte, partidul a dat glas unor categorii a căror voce nu s-a auzit la nivel național timp de 27 de ani și a căror existență fizică și simbolică a fost ironizată constant dinspre centru (marile centre urbane) tot acest timp.

O consecință importantă a acestei deplasări a fost însă abandonarea de către partid a oricăror minime pretenții de progresism și raționalitate. Sub conducerea lui Dragnea, PSD este în alianță

cu Coaliția pentru Familie, lansează frecvent diverse teorii ale conspirației despre „soroșiști" și despre imixtiuni ale forțelor oculte din afară, alimentează mistica BOR și monopolul său instituțional și ideologic asupra religiei (Liviu Dragnea declarându-se la un moment dat chiar „fanatic" religios), promovează o cultură națională cu tente naționaliste și xenofobe și, în general, încurajează o turnură conservatoare *sui generis* a spațiului politic și cultural. Și din acest punct de vedere s-a realizat o ruptură definitivă cu PSD-ul așa cum îl știam. Orice s-ar spune despre recuperarea autorilor și intelectualilor ceaușiști în cadrul partidului după 1989, liderii acestuia, până la Victor Ponta, au fost oameni politici cu ambiții și sensibilități intelectuale și s-au înconjurat de intelectuali importanți. Partidul ca atare, în ciuda unor derapaje documentate, era considerat din oficiu drept cel mai progresist de pe scena politică, cel puțin în ceea ce privește drepturile minorităților. Acest aspect nu doar că nu mai este de la sine înțeles astăzi, dar partidul pare că lucrează acum împotriva propriei sale moșteniri.

Cu prilejul protestelor împotriva OUG 13 a ieșit la iveală în mod direct tipul de politică practicat astăzi de PSD.[3] Ordonanța, pe lângă că nu rezolva problema supraaglomerării închisorilor, avea un vădit caracter de clasă, vizând infracțiuni comise de gulerele albe din adminstrația centrală și locală. Poate că era un act normativ ce-l favoriza și pe Liviu Dragnea, dar cu siguranță de el urmau să se bucure o serie de funcționari și oameni politici din teritoriu, fapt ce arată direct prioritatea partidului: politica în cheie locală. Astfel, PSD reprezintă acum politica de sorginte provincială caracterizată de complicități locale, clanuri, familii, încrengături, foarte ierarhică, bazată pe loialitate necondiționată și care nu tolerează niciun fel de dizidență sau opinie contrară, generoasă cu

[3] Pentru discuție despre aceste proteste, vezi Florin Poenaru, „Ceai sau cafea?": http://www.criticatac.ro/29387/ceai-sau-cafea/.

membrii săi și nemiloasă față de adversari, conservatoare și rasistă. Nu este deloc vorba de reprezentarea politică a celor mai săraci (care sunt ghetoizați și excluși, departe de lumina reflectoarelor, exact în orașele medii și mici dominate de PSD) și nici măcar a proletariatului cel mai precar, ci a micii burghezii de provincie și a gulerelor albe de acolo. PSD funcționează ca o minimă plasă socială pentru cei loiali și garantează o formă foarte patriarhală de redistribuire a subdezvoltării. Liviu Dragnea e acum expresia perfectă a acestui partid. Protestatarii din Piața Victoriei care cereau dizolvarea PSD nu și-au dat seama că, în acest sens, au avut în Liviu Dragnea un aliat.

Anticomunism

Este imposibil să înțelegem tranziția postcomunistă fără a înțelege anticomunismul, o trăsătură specifică acestei perioade. Iar dacă suntem încă departe de a-l înțelege, se datorează și faptului că anticomunismul a fost ca aerul: invizibil, dar vital pentru mersul tranziției. Deși apărut ca reacție față de trecutul comunist abia la finalul anilor '80, anticomunismul a croit fundamental modul de raportare la ceea a urmat după 1989. Chiar dacă înțelegerea publică, comună, asupra trecutului comunist este în mod fundamental infuzată de anticomunism, influența anticomunismului a fost încă și mai covârșitoare în explicațiile pe care le-a oferit prezentului. Multe dintre acestea au fost atât de puternice, încât s-au impus ca evidențe, ca forme de cunoaștere ce nu mai pot fi puse sub semnul întrebării, fiind considerate de la sine înțelese. De exemplu, faptul că tranziția a însemnat trecerea de la economia centralizată la economia de piață, de la dictatură la democrație, apar astăzi adevăruri universal valabile, nu interpretări oferite de anticomunism. Altfel spus, ceea ce luăm de-a gata ca fiind cunoaștere universală a fost cel mai probabil elaborat pe tărâmul anticomunismului.

Dacă anticomunismul se suprapune cunoașterii de la sine înțelese, normale, rezultă că orice punere a lui sub semnul întrebării apare ca fiind irațională. Pe scurt, o nebunie, un derapaj, o erezie. Asta cu atât mai mult cu cât anticomunismul a avut un caracter militant din capul locului, definindu-se ca formă de luptă împotriva comunismului și a moșternii sale din prezent. A istoriciza anticomunismul, a-l interoga și a-i examina presupozițiile înseamnă prin urmare a merge în răspăr cu cunoașterea comună și mai ales cu vastul aparat de instituții și dispozitive care fac ca această cunoaștere să fie una comună.

În ciuda acestor pericole, secțiunile care urmează iau ca obiect de investigație anticomunismul ca ideologie și practică a tranziției, subliniindu-i funcțiile politice și caracterul de clasă. Discuția este una preliminară, chiar dacă ancorată în analize deja existente, scopul fiind deschiderea unui câmp de reflecție mai larg asupra anticomunismului tranziției, văzut atât ca ideologie, cât și ca disciplină (în dublu sens: domeniu de cercetare și – totodată

– disciplinare și control). De aceea, după o evaluarea generală a fenomenului, următoarele două secvențe vor analiza modul în care este articulat anticomunismului prin două practici concrete: deschiderea, citirea și interpretarea dosarelor fostei Securități, respectiv construcția conceptului de nostalgie. Consider că tipul acesta de abordare a anticomunismului, nu direct și nici doar ca ideologie, ci la interfața mai multor instituții și practici, scoate la lumină paradoxuri și contradicții neașteptate.

Pe lângă interpretările de-a gata pe care le dă realității, anticomunismul oferă interpretări de-a gata și despre sine, care-i fac dificilă explorarea. Scopul acestei secțiuni este deci de a opera o dublă incizie.

Ce a fost anticomunismul postcomunist?

Anticomunismul a fost ideologia dominantă a tranziției postcomuniste, fapt inevitabil în condițiile în care tranziția s-a definit ca negare a comunismului, ca lăsare a lui în urmă și, mai mult, ca ștergere definitivă a moștenirii sale. Cu rădăcini importante în tradiția anticomunistă a secolului al XX-lea, anticomunismul postcomunist a fost totuși un fenomen *sui generis*. Apărut atunci când obiectul opoziției sale dispăruse, anticomunismul n-a propus și n-a solicitat un plan pentru viitor, ci doar le-a cerut oamenilor să-și clarifice propriul trecut comunist, în raport cu care urmau să fie judecați în prezent.[1] Astfel, încă de la început, anticomunismul a avut o valență preponderent morală, fiind preocupat să stabilească o vină.

Faptul că anticomunismul nu a avut o agendă pentru prezent și pentru viitor s-a datorat împletirii cu ideologia neoliberală care, în diferite forme și cu temporalități diferite, a trasat parcursul (*roadmap*) al tranziției. Fiind de partea învingătorilor Războiului Rece, anticomunismul nu a putut și nici nu și-a propus să conteste politica de demantelare a fostelor state comuniste, deschiderea lor către piețele internaționale și subordonarea imperativelor de acumulare și profit ale capitalului. Anticomunismul nu a avut nimic de spus despre prezentul tranziției. În timp ce era ocupat cu justiția de tranziție (îndreptată împotriva foștilor comuniști), anticomunismul a trecut cu vederea nedreptățile cauzate de tranziție celor mai

[1] Vezi și Daniel Barbu, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, București, Nemira, 1999.

vulnerabile segmente ale societății. Din contră, dacă ororile trecutului trebuiau plătite și răsplătite, cele din prezent erau normalizate ca necesare în cadrul desfășurării tranziției și depășirii moștenirii comuniste, oamenii fiind somați să facă un sacrificiu pentru a lăsa în urmă comunismul. Astfel, deși anticomunismul a avut o dimensiune morală, aceasta nu a fost una universală, aplecându-se doar asupra trecutului (cu cât mai îndepărtat, cu atât mai bine).

Numai că, de fapt, prezentul nu a fost deloc absent din preocupările anticomunismului. Doar că acesta nu era abordat cu aceeași măsură precum trecutul. În definitiv, anticomunismul nu se putea afirma decât în prezent, iar scopul său era tocmai influențarea prezentului. Ceea ce părea a fi o luptă morală, intelectuală și culturală împotriva vechiului regim și a urmașilor săi a fost de fapt o luptă cât se poate de politică în prezent. Deși a luat naștere în afara câmpului politicii, anticomunismul a fost integrat încă de la început în luptele politice purtate după 1989 de către fosta tehnocrație comunistă împotriva capitaliștilor autohtoni. Anticomunismul a jucat un rol decisiv în toate alegerile prezidențiale de după 1989 (poate cu excepția celor din 2000), de fiecare dată fiind înregimentat și înclinând balanța decisiv în favoarea candidatului anti-PSD.

Joncțiunea explicită și definitivă a anticomunismului cu politica s-a materializat sub forma condamnării comunismului de către președintele Traian Băsescu în decembrie 2006, după redactarea unui Raport Final de către Comisia Prezidențială Pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România condusă de Vladimir Tismăneanu. Actul condamnării a fost unul pur simbolic, dar tocmai valoarea de simbol a oficializat anticomunismul drept ideologia oficială a statului român. Nu întâmplător, gestul condamnării comunismului – și astfel al instituționalizării sale hegemonice – a fost făcut de Traian Băsescu, cel care a transformat lupta împotriva capitaliștilor autohtoni și a reprezentanților lor politici (considerați urmașii comuniștilor) în principalul scop al mandatelor sale de președinte, Raportul de condamnare doar consfințind rolul esențial pe care anticomunismul l-a jucat în plan politic după 1989.

Alianța dintre Traian Băsescu și intelectualii anticomuniști care au elaborat Raportul și au girat apoi întregul demers nu a fost nici întâmplătoare, nici conjuncturală. Ea a survenit ca urmare a unei solidarități de clasă cu rădăcini în comunism și în baza unei afilieri ideologice dictate de interesele comune de după 1989. Atât Traian Băsescu, cât și intelectualii anticomuniști și-au făcut studiile în timpul (și își datorează carierele) regimului comunist. Înainte de 1989 erau uniți de convingerea (întemeiată, așa cum s-a văzut ulterior) că viața lor va fi mai bună de îndată ce se va înlătura monopolul Partidului Comunist asupra participării politice și acumulării de capital. După 1989, ei au fost uniți de convingerea (la fel de întemeiată) că doar înlăturarea capitaliștilor locali și a controlului politic asupra statului le va oferi hegemonie politică și ideologică.

Astfel că anticomunismul nu a fost deloc o poziție intelectuală și morală dezinteresată, ci una ancorată în interese de clasă și politice foarte concrete. Anticomunismul a fost menit să justifice și să perpetueze privilegiile de clasă și posibilitățile de acumulare (de capital financiar, simbolic și cultural) ale unui segment de clasă după 1989. Deloc întâmplător, el a susținut – ca element central al însăși raportării sale la trecutul comunist – procesele de reîmproprietărire, restituire și privatizare, nu doar ca urmare a unei credințe pur ideologice în virtuțile proprietății private, ci și ca interes material de clasă. Printre beneficiarii principali ai acestor procese s-au aflat foarte mulți membri ai respectivului segment de clasă. De asemenea, nici nostalgia pentru interbelic nu poate fi scoasă din ecuație. Desigur că interbelicul a reprezentat punctul de ancorare al anticomunismului la nivel ideologic, fiind atât epoca de aur de dinainte de „pervertirea" adusă de comunism, cât și epoca de aur a atâtor figuri marcante și formative pentru intelectualii anticomuniști; dar, totodată, fascinația pentru interbelic a fost strâns legată de speculațiile imobiliare foarte concrete ce au avut loc după 1989. Din această perspectivă de clasă care subîntinde în mod inevitabil anticomunismul, preocuparea lui pentru trecut

apare într-o altă lumină decât cea în care acesta se pune pe sine. Anticomunismul a fost inevitabil marcat de (auto)biografia, de poziția și interesele de clasă ale celor care-l profesau și promovau.

Așadar, deși a lansat, oficializat și instituționalizat o serie de idei despre trecutul comunist, anticomunismul nu a fost o mișcare de idei, ci una politică și de clasă. Ce i-a dat totuși nota distinctivă în planul local românesc a fost articularea tropilor comuni ai anticomunismului Războiului Rece cu moștenirea conservatorismului și fascismului autohton. Astfel că, spre deosebire de alte mișcări anticomuniste din regiune, cel românesc nu a fost unul liberal, ci extrem de conservator. Anticomunismul a fost vehicolul prin care, după 1989, dar și mult înainte de acest moment, s-au avansat idei antiemancipatoare, antiprogresiste și împotriva tradiției istorice a stângii de orice factură, nu doar marxistă. Anticomunismul românesc a fost sinonim cu antimodernismul și antiiluminismul, de multe ori limbajul său fiind unul de factură religioasă. Prin anticomunism nu s-au negat doar derapajele regimurilor comuniste real existente, în numele unor societăți mai drepte, la fel cum nu s-a negat doar comunismul ca atare, în numele societății și valorilor burgheze. Ceea ce s-a negat a fost modernitatea *tout court*, considerată, prin chiar trăsăturile sale de laicitate, progres, revoluție, raționalitate etc., sursa istorică a răului comunist.

Această particularitate locală a anticomunismului a fost generată și de faptul că după 1989 intelectualii umaniști au fost cei care au inițiat scrierea istoriei comunismului. Ei au invocat drept argument pentru această poziție auctorială „rezistența prin cultură", precum și relativa marginalitate a câmpului literar în raport cu funcționarea efectivă a puterii ceaușiste în anii '80. În plus, branșa istoricilor profesioniști a fost complet discreditată ca urmare a participării la construirea și propagarea cultului personalității lui Ceaușescu și la edificarea protocronismului, astfel încât nu și-a putut asuma sarcina scrierii istoriei comunismului după 1989. Dacă o serie de istorici oficiali (cum sunt cei de la Institutul de Istorie a

Partidului sau cei de istorie militară asociați lui Ilie Ceaușescu) au fost marginalizați, alții (ca Zoe Petre sau Andrei Pippidi) au devenit figuri marcante după 1989. Preocupările lor profesionale, prima expertă în Grecia antică, cel de al doilea specialist în Evul Mediu, i-au ținut la distanță de problemele istoriografice în care propaganda oficială a partidului cerea respectarea anumitor indicații clare. Cu cât preocupările istoricilor erau, înainte de 1989, mai îndepărtate de interesele partidului, cu atât creșteau, după 1989, șansele de recâștigare a unei credibilități publice și profesionale. Lor li s-au adăugat, ca voci necompromise, istoricii aflați în diaspora, precum Neagu Djuvara sau Mihnea Berindei, chemați acum să contribuie la restructurarea câmpului istoriografiei autohtone.

Așadar, în primul deceniu postcomunist, câmpul istoricilor fiind în plin proces de reorganizare, intelectualii umaniști au preluat sarcina de a scrie istoria comunismului și de a reflecta asupra perioadei istorice în cauză[2], anticomunismul devenind astfel perspectiva dominantă asupra trecutului comunist. Anticomunismul a avut un dublu rol: de a întări pretenția de dizidență a intelectualilor umaniști (chiar dacă, între timp, comunismul dispăruse) și de a impune o abordare triumfalistă, înțelegerea trecutului comunist fiind realizată din perspectiva prăbușirii sale, a depășirii sale istorice.

Analizând dizidența intelectualilor din RDG, Andreas Glaeser a observat că aceștia și-au întemeiat activitatea pe o tradiție

[2] În cartea sa *A fi istoric în anul 2000* (București, All, 2000), Bogdan Murgescu îi include pe istorici în câmpul intelectualității umaniste ce trebuie să aspire la realizarea hegemoniei culturale din postcomunism. Pentru Murgescu, istoricii sunt cei mai bine plasați, datorită pregătirii lor, pentru a face față erodării evidente a rolului intelectualilor umaniști în lumea postcomunistă. Diagnosticul istoricului este cu atât mai surprinzător cu cât intelectualii umaniști formați în comunism (cu precădere cei din așa-numitul grup de la Păltiniș) erau în plină ascensiune culturală, politică și ideologică la finalul primului deceniu postcomunist, iar istoricii din acest grup erau în mod clar subordonați filosofilor și literaților. Pentru o analiză mai detaliată a reconfigurării câmpului istoriografiei de după 1989 și a subordonării istoricilor, vezi Irina Livezeanu, *The Poverty of Post-Comunist Contemporary History in Romania*, Washington, NCCER, 2003.

intelectuală de stânga.[3] Critica lor era una imanentă regimului și se afla în opoziție cu argumentele liberale sau neoconservatoare anticomuniste specifice Războiului Rece. Sursele lor intelectuale erau autori precum Wolfgang Leonhard, Czesław Milosz, Arthur Koestler, Milovan Djilas, Evgenia Ginzburg, Nadejda Mandelstam, Alexandr Soljenițîn, George Orwell, Rosa Luxemburg, Lev Trotki, Nikolai Buharin, Ernest Mandel sau Leszek Kołakowski. Deși câteva dintre aceste nume – mai ales Kołakowski și Soljenițîn – fuseseră deja integrate retoricii anticomuniste a Războiului Rece, această tradiție oferea totuși o critică *sui generis* a comunismului real existent, bazată în principal pe experiențe de dezamăgire și melancolie și de pe poziții de stânga.

Acest tip de anticomunism nu oferea o respingere totală a comunismului, ci doar a felului în care regimurile care au luat naștere după război în centrul și estul Europei pervertiseră ideea originară de comunism până la desfigurare. Visul de egalitate și libertate specifice comunismului făceau încă parte din scrierile lor, iar această tradiție era folosită împotriva regimurilor comuniste existente, inclusiv datorită faptului că mulți dintre acești autori făcuseră parte inițial din mișcarea comunistă.

Cazul românesc a fost unul foarte diferit. Lecturile dizidenților români includeau autori liberali, neoliberali și conservatori cum sunt John Stuart Mill, Friedrich Hayek, Allan Bloom, Leo Strauss, Karl Popper, Alexis de Tocqueville sau Edmund Burke, la care se mai adăugau câteva lecturi canonice laice sau creștine.[4] Așadar, spre deosebire de omologii lor central- și est-europeni, intelectualii români au preluat mai degrabă criticile liberale și neoliberale ale comunismului, nefiind interesați de elaborarea propriei lor critici asupra

[3] Andreas Glaeser, *Political Epistemics. The Secret Police, the Opposition, and the End of East German Socialism*, Chicago și Londra, The University of Chicago Press, 2011.

[4] Vezi, în acest sens, cele trei jurnale ale formării scrise de Gabriel Liiceanu (*Jurnalul de la Păltiniș*) Andrei Pleșu (*Jurnalul de la Tescani*) și Horia-Roman Patapievici (*Zbor în bătaia săgeții*).

sistemului în care trăiau și în care s-au format. În acest fel, intelectualii români s-au racordat mai degrabă la anticomunismul tardiv produs de intelectuali francezi precum Raymond Aron, François Furet, Alain Besançon, François Revel, Alain Finkielkraut, decât la cel ancorat empiric și politic în contextul comunismului real produs de dizidenții unguri, polonezi sau est-germani.

Influența exercitată de acest tip de literatură s-a datorat faptului că aceste cărți deveneau accesibile intelectualilor români prin medierea oferită de cercurile diasporei românești anticomuniste de la Paris, care participa la luptele politice și ideologice ale Războiului Rece prin contribuții directe la emisiunile Europei Libere. În această mediere franceză, comunismul apărea drept produsul Revoluției Franceze, bolșevicii fiind doar încarnarea de secolul XX a iacobinilor, în contextul subdezvoltării din estul Europei. În consecință, comunismul nu este nimic altceva decât decât unul dintre relele modernității – poate cel mai mare – inaugurate de căderea Bastiliei. Sau, așa cum scrie Alain Besançon, originile leninismului trebuie găsite în chiar apariția modernității, atunci când știința înlocuiește religia. Această rupere de religie pune bazele Revoluției Franceze, precum și a formelor pe care le va lua, mai întâi în Germania, prin Hegel și Marx, apoi în Rusia anilor 1860, prin inteligheția locală. Astfel, pentru Besançon, există un fir roșu istoric ce leagă în mod indisolubil Revoluția Franceză de crimele leniniste, leninismul nefiind decât amestecul acestei tradiții a modernității vestice cu spiritul „simplu" al Rusiei țariste.[5]

Astfel, căderea Zidului Berlinului a putut fi considerată drept finalul acestei traiectorii a modernității, 1989 apărând drept epuizarea momentului 1789. Această perspectivă i-a atras pe intelectualii români tocmai pentru că a augmentat sensibilitățile antimoderne și conservatoare pe care deja le nutreau. Cel mai important aspect al acestei abordări este însă faptul că prin condamnarea *ab initio* a

[5] Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, București, Humanitas, 2007.

comunismului nu mai este nevoie de o examinare propriu-zisă a regimurilor și a relațiilor concrete existente. Altfel spus, nu e nevoie de sociologie – știința modernității prin excelență. Comunismul fiind întruparea nebuniei modernității, acesta necesită nu o investigație sociologică, ci o respingere morală, filosofică și psihologică.[6]

Împletit cu anticomunismul Școlii de la Păltiniș, putem identifica anticomunismul profesat de Vladimir Tismăneanu după emigrarea lui în SUA. În versiune americană, comunismul apare în principal nu ca un regim politic, ci mai ales ca o ideologie. Prin urmare, această ideologie trebuie analizată și deconstruită. Mai mult, fiind o ideologie cu aspirații politice și sociale, comunismului nu i se poate răspunde decât prin organizarea unei ofensive contrahegemonice, a unei cruciade împotriva sa, în baza superiorității democrației vestice și a instituțiilor sale. În cadrul acestei strategii, investigația istorică este importantă pentru reliefarea numărului de crime și atrocități comise de comunism. Până la urmă, acest tip de anticomunism nu înseamnă decât realizarea unui catalog al morților provenind direct din natura criminală a ideologiei înseși. Totodată, această ideologie este implementată de către o serie foarte concretă de conducători politici, istoria fiind făcută de elite. Analiza (auto)biografică devine inevitabilă în acest context.

În consecință, în ciuda pretențiilor sale, anticomunismul românesc nu putea să aibă o dimensiune științifică. Anticomunismul nu are nimic de investigat, de aflat sau de testat, presupozițiile sale fiind din capul locului radical diferite de cele care au făcut posibilă cercetarea științifică modernă. Anticomunismul știe *a priori* care este natura lucrurilor și sursa răului, obiectivul lui nefiind unul de cunoaștere, ci de convingere și propagandă. În cel mai bun caz, anticomunismul reprezintă o colecție de date și exemple (de cele mai multe ori extrase din contextul lor istoric și ridicate la grad de simbol) mobilizate să confirme ceea era deja știut: comunismul a fost

[6] Vezi, de exemplu, Horia-Roman Patapievici, *Politice*, București, Humanitas, 2002.

rău, a fost o aberație, a fost criminal etc. Exemplul paradigmatic în acest sens este chiar Raportul Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, cel care a realizat, printre alte lucruri, contopirea diferitelor forme de anticomunism local într-o singură narațiune[7]. În cadrul Raportului, investigația nu a avut rolul de a afla ceva nou sau de a produce cunoaștere în ce privește trecutul comunist, ci de a întemeia prin probe un verdict de condamnare. Mai mult decât atât, Raportul Final a scos la iveală în mod necesar dimensiunea autobiografică și autopoetică a anticomunismului românesc. O parte însemnată din autorii Raportului au fost concomitent protagoniștii istoriei pe care acesta o desfășoară. Constantin Ticu-Dumitrescu, Radu Filipescu, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu sau Stelian Tănase apar în dubla postură de autori și actori ai Raportului. Anticomunismul a fost în cele din urmă o (auto)biografie a intelectualilor anticomuniști, care, în acest fel, sub aparenta investigare obiectivă a trecutului comunist, au vizat de fapt (re)scrierea propriei lor biografii. Astfel că, în cadrul anticomunismului, trecutul nu trebuie atât cunoscut, investigat și rememorat, cât mai ales controlat, rescris și uitat.[8]

Aplecarea anticomunismului asupra trecutului comunist a luat forma unui act juridic, nu al unuia istoric. Anticomunismul dă verdicte și condamnă, nu generează cunoaștere. Prin urmare, valoarea academică a istoriografiei despre comunism produsă în paradigma anticomunismului este nulă. Aceasta poate contribui la un act de condamnare, dar nu poate fi niciodată parte a unui demers științific.

Florin Abraham a subliniat influența anticomunismului asupra istoriografiei postcomuniste și a arătat cum anticomunismul a

[7] Pentru o analiză mai amplă a Raportului și mizelor sale, vezi Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea și Ovidiu Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, Chișinău, Cartier, 2008.

[8] Vezi Florin Poenaru, „Anticomunismul, mecanismul uitării", *Vatra*, nr. 10-11, 2010.

predeterminat rezultatele investigației istorice, ghidând totodată opțiunea pentru temele de cercetare.[9] După 1989, cercetarea trecutului comunist începe în mod inevitabil cu o concluzie: comunismul a fost un regim criminal care s-a prăbușit în cele din urmă. Rolul efectiv al cercetării istorice este de a întări această concluzie, care astfel rămâne, în mod inevitabil, în afara cercetării propriu-zise, fiind o axiomă niciodată supusă analizei, ci doar reiterată cu fiecare cercetare în parte. În această logică, analiza trecutului comunist nu caută stabilirea adevărului istoric și cu atât mai puțin înțelegerea sa conceptuală. Din contră, fiecare cercetare este un proces intentat trecutului. Investigarea nu caută să judece faptele în vederea stabilirii unui verdict, ci enumerarea faptelor are rolul doar de a confirma un verdict deja dat.

În ciuda acumulării sale cantitative, istoriografia scrisă pe aceste baze anticomuniste (dominante și hegemonice în cadrul cercetărilor locale) a blocat de fapt înțelegerea trecutului comunist, ducând chiar la distorsionarea obiectului său de studiu. Asta deoarece fiecare investigație asupra trecutului comunist avea un rol performativ: însemna reafirmarea presupozițiilor anticomunismului. Prin urmare, înțelegerea trecutului comunist a fost și a rămas foarte limitată. În cadrul anticomunismului trecutul comunist a fost redus la câteva clișee ușor identificabile și reiterable, la câteva locuri comune ce au produs, prin repetare și citare succesivă, efecte cu caracter epistemic și de adevăr.

Tipul de anticomunism practicat de intelectualii anticomuniști s-a justificat totodată și prin centralitatea conceptului de „memorie", într-o dublă ipostază. Pe de o parte, „memoria" de ansamblu a victimelor și suferințelor cauzate de sistem; pe de altă parte, „memoria" sistemului ca atare, în toată oroarea brutalității sale, justificată frecvent prin sintagma „să nu uităm, ca să nu repetăm". Cele două elemente s-au concatenat în mod circular: memoria

[9] Vezi Florin Abraham, „Influența anticomunismului asupra istoriografiei române recente", *Arhivele totalitarismului*, nr. 3-4, 2008.

victimelor indică brutalitatea regimului, în timp ce brutalitatea regimului trebuie constant reamintită pentru a nu mai cauza noi victime în viitor. Mai mult, această circularitate a memoriei face din anticomunism o activitate permanentă, practicată mult după dispariția oricăror urme de comunism, din moment ce memoria victimelor trebuie păstrată mereu.

Din acest motiv, poziția asumată de intelectualii anticomuniști a fost aceea de povestitori ai unei narațiuni dramatice (cu final totuși fericit). Ei au redat trecutul comunist folosind mai curând figuri retorice decât probe de arhivă. Narațiunea trebuia să impresioneze și să emoționeze, nu să convingă pe bază de argumente. Intelectualii au fost mai degrabă adepții unui gen literar ce amesteca eseul istoric cu introspecția și amintirile personale, datele empirice cu anecdota, folclorul urban cu citatele decontextualizate. Interesul lor se situa în zona reflecției filosofice și morale, a speculațiilor cu privire la natura diabolică a comunismului, nu a analizei efective.[10] Acest tip de scriere a încurajat apariția unei veritabile industrii a amintirilor, jurnalelor, autobiografiilor, dialogurilor, scrisorilor, literaturii personale și nonficțiunii literaturizate despre trecutul comunist (sau pornind de la acesta), ducând la crearea unui canon autobiografic în cercetarea istorică a trecutului comunist, folosit apoi ca sursă bibliografică. Producția memorialistică s-a subsumat însă regulilor ce ghidau discursul anticomunist, anume postularea caracterului criminal al comunismului. Mai ales în așa-numita literatură a închisorilor, amintirile despre trecut au fost atent filtrate, devenind pur și simplu o colecție de orori, astfel încât comunismul a putut fi echivalat în mod direct cu crima.

[10] Primul deceniu postcomunist abundă în astfel de producții. Un exemplu paradigmatic pentru acest tip de producție culturală este Andrei Pleșu, Gabriel Liiceanu și Horia-Roman Patapievici, *O idee care ne sucește mințile*, București, Humanitas, 2016. Cartea conține texte publicate anterior de către cei trei autori, fiind exemplul perfect de combinare a reflecției personale cu locuri comune și clișee populare despre comunism și marxism.

Însă, în cadrul anticomunismului, doar anumite forme de memorializare și comemorare au fost considerate legitime și doar anumite vieți au fost învestite cu demnitatea de a fi comemorate. Deoarece puterea de a articula public practici comemorative a aparținut intelectualilor, categoria de victimă a regimului comunist a fost definită în sens foarte restrictiv și în acord cu anumite presupoziții politice și ideologice. Mai mult, intelectualii au avut instrumentele necesare pentru a da glas propriilor versiuni despre trecut, spre deosebire de alte categorii sociale ale căror istorii și amintiri au primit o articulare publică doar dacă se conformau canonului intelectual. Prin urmare, perspectiva victimei burgheze (sau aristocrate) proprietare, deposedate de comuniști, a fost suprareprezentată în postcomunism, în asemenea măsură încât, în practică, justiția de tranziție a fost inseparabilă de cererile de retrocedare și privatizare. Categoria de victimă a fost astfel marcată de poziția de clasă și de presupozițiile ideologice ale celor care au avut puterea de a defini în mod public ce este o victimă a comunismului și în ce mod i se poate face dreptate.

Prin centralitatea memoriei și a amintirilor, anticomunismul a devenit, în plus, inseparabil legat de autobiografie și experiență personală. Investigarea trecutului comunist – accesul la înțelesul, la adevărul său – a fost condiționat în acest fel de biografie, de experiența directă și de memoria personală. Istoria nu este istorie decât dacă reflectă fidel amintirile exemplare. Elitele sunt cele care fac istoria, prin urmare acțiunile, biografia, traiectoria, personalitatea și secretele lor oferă înțelegerea istoriei și explică trecutul. De aici urmează în mod firesc o atenție exacerbată pentru detalii biografice, astfel încât elemente de ordin personal și chiar psihologic explică evenimente istorice majore. Caracteriologia, portretistica și anecdota devin ingrediente fundamentale ale studiului trecutului, ba chiar baza lor empirică.

Vladimir Pasti a scris că anticomunismul postcomunist nu a făcut decât să codifice intelectual mituri și credințe deja existente la

nivel popular.[11] La rândul lui, Ovidiu Țichindeleanu a observat că Raportul Tismăneanu, prin însăși structura sa, s-a pretat integrării în folclorul urban, mobilizând totodată tropi ai acestuia.[12] Relația dintre anticomunism și cultura populară a fost deci dialectică: anticomunismul a încorporat o serie de tropi ai acesteia, devenind astfel la rândul său încorporabil culturii populare. În ciuda pretențiilor sale științifice, academice și morale, anticomunismul a fost mai apropiat de oralitate, folclor și tabloid. Anticomunismul s-a exprimat prin forme ale culturii de masă (talk-show-uri, comentarii jurnalistice, editoriale, documentare), influențând la rândul său, în mod vădit, creații ale culturii de masă. Prin urmare, ceea ce a făcut anticomunismul popular și hegemonic nu a fost doar asocierea lui cu politica de tranziție, ci și capacitatea de a se transfigura mediatic, de a deveni un produs al culturii de masă. Această capacitate s-a datorat, firește, poziției influente și notorietății pe care intelectualii anticomuniști o aveau înainte de 1989, rezultat al mecanismului de funcționare a vieții culturale de atunci, dar și structurii efective a anticomunismului, pretabilă la un astfel de transfer.

Dar în ciuda unor presupoziții și practici comune, frontul anticomunist local nu a fost deloc unitar nici înainte de 1989, și cu atât mai puțin după Revoluție. Grupul conservator (așa-numiții intelectuali de la Păltiniș și discipolii lor) a fost cel dominant, însă nu a fost singurul și nici nu a rămas necontestat. Deținuții politici, dizidenții din timpul comunismului, diaspora intelectuală și academică, liberalii, grupurile cu simpatii legionare și fasciste au reprezentat tot atâtea manifestări ale anticomunismului. Fiecare dintre aceste grupuri și-a avut propriile figuri marcante, propriile genealogi, traiectorii istorice și idei centrale, iar relațiile dintre ele au variat, mergând de la de solidaritate și cooperare până la antagonism și opoziție fățișă.

[11] Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Iași, Polirom, 2006.

[12] Ovidiu Țichindeleanu, „Condamnarea comunismului ca folclor urban", în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea și Ovidiu Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu.*

Însă exact această compoziție eterogenă de voci, poziții și opinii a făcut ca anticomunismul să devină hegemonic după 1989, structurând în mod fundamental raportarea la trecutul comunist și la prezentul tranziției și impunând o versiune chiar mai puternică în raport cu experiențele și amintirile personale ale oamenilor. Anticomunismul a fost în cele din urmă atât de puternic, încât nici nu a mai putut fi asociat cu (și cu atât mai puțin controlat de) un grup sau altul. El și-a căpătat autonomia, structurând în mod fundamental aproape toate domeniile vieții, îndeosebi politica, istoriografia și arta (în special filmul și literatura). Anticomunismul a creat și impus intelectuali, a generat discipoli și urmași, s-a articulat în instituții, institute, catedre, cărți, moduri de gândire, practici corporale și vestimentare. A marcat generații și a fost ingredientul esențial al socializării politice și sociale în postcomunism, a creat cariere și a frânt destine, iar contestarea lui a însemnat de regulă marginalizare. Anticomunismul a fost principala piedică în coagularea unei stângi locale sau măcar a articulării unui discurs cu valențe progresiste. Puterea anticomunismului a stat în capacitatea acestuia de a recodifica drept lupte culturale ceea ce erau de fapt lupte de clasă și politice ancorate în prezent, pentru prezent.

Acum însă anticomunismul este dominant, dar mort, pentru a relua formula celebră a lui Neil Smith despre neoliberalism. Momentul de total triumf al anticomunismului a coincis cu momentul începutului de declin: condamnarea comunismului de către președintele Băsescu. Nu doar că alianța cu politicul era acum fățișă, dezvăluind din plin caracterul său evident partizan și politic, dar în perioada tranziției anticomunismul și mai ales intelectualii săi și-au extras legitimarea publică și din faptul că erau în afara și deasupra politicii de partid și electorale. Prin afișarea unui partizanat evident, această pretenție a fost erodată. Totdată, ajungând la putere, anticomunismul și-a anulat una dintre armele sale principale, anume jocul politic din afara politicii. În plus, participarea la jocul politic formal a transformat lupta dintre diferitele facțiuni anticomuniste în lupte pentru putere politică și mai

ales pentru acces la instituții-cheie, precum CNSAS sau IICCMER. Practic, anticomunismul s-a transformat din narațiunea oficială a tranziției, metadiscursul său, într-un discurs ca oricare altul.

Însă nu doar această mișcare internă proprie anticomunismului i-a erodat poziția hegemonică, ci și alte două mișcări exogene concomitente. Pe de o parte, conflictul de clasă dintre capitaliștii autohtoni și fosta tehnocrație comunistă în care anticomunismul a jucat un rol determinant a fost înlocuit de un alt antagonism: cel dintre birocrația de stat autonomizată și clasa politică postcomunistă, conflict descris mai sus. Anticomunismul a lăsat astfel loc unei alte ideologii, la consolidarea căreia a contribuit în mod substanțial: anticorupția. Anticomunismul a fost epuizat și astfel depășit chiar de către succesul său împotriva clasei politice postcomuniste. Această misiune odată îndeplinită, anticomunismul și reprezentanții săi intelectuali și dizidenți au început să iasă din scenă, locul lor fiind acum luat de jurnaliști, oengiști, experți, tehnocrați și aliații acestora din sistemul birocratic al statului, toți devotați cauzei anticorupției. Dintre aceștia se recrutează azi atât vocile publice cu notorietate și beneficiind de încredere publică, cât și cadrele pentru posturile ministeriale sau parlamentare deopotrivă în guvernele așa-zis tehnocrate și pe listele partidelor mai noi sau mai vechi. Intelectuali anticomuniști nu au dispărut complet și nici nu sunt irelevanți, așa cum poate părea la prima vedere, însă rolul lor este cu mult diminuat. Ei joacă acum rolul pe care și l-au atribuit mai demult: unul conservator, de menținere a statu-quoului. Anticomunismul nu a dispărut nici el în întregime din spațiul public, dar nu mai are nici aceeași vigoare, nici aceeași centralitate. El supraviețuiește în continuare în cercetarea istoriografică – unde, în pofida modificării de ton și de accent, rămâne necontestat –, în arta contemporană și în rândul discipolilor mai tineri ai intelectualilor anticomuniști consacrați, pentru care radicalismul anticomunist constituie singura formă de capital intelectual.[13]

[13] Pentru un exemplu recent, vezi Ioan Stanomir și Angelo Mitchievici, *Comunism, Inc. Istorii despre o lume care a fost*, București, Humanitas, 2016.

Pe de altă parte, din afara presupozițiilor sale, erodarea anticomunismului s-a făcut și ca urmare a unei forme de opoziție deschise și explicite la adresa sa. Momentul estențial care a formalizat această opoziție a fost, desigur, apariția în 2008 a volumului colectiv *Iluzia anticomunismului*. Inițiat ca o sumă de lecturi critice ale Raportului de condamnare, așa cum este enunțat în subtitlu, acest volum, în ciuda eclectismului autorilor, unii liberal-conservatori și anticomuniști, alții de stânga sau marxiști, a pus sub semnul întrebării nu doar Raportul ca atare (concluziile lui, modul de abordare, datele, stilul etc.), ci anticomunismul ca ideologie dominantă a tranziției. A fost primul moment în postcomunism când anticomunismul era criticat ca atare (nu doar o facțiune sau o interpretare a sa) și, mai mult decât atât, era istoricizat, subliniindu-i-se originile de clasă și intelectuale, precum și scopurile politice. Volumul a venit în prelungirea cărților unora dintre coordonatori și autori, care criticaseră anterior ideologia și politica intelectualilor anticomuniști.[14]

După acest moment fondator, anticomunismul a făcut obiectul mai multor studii și analize critice, deși probabil nu atât de numeroase pe cât ar fi cerut-o influența sa în postcomunism.[15] Atâta timp

---

[14] Vezi, în acest sens, Ciprian Șiulea, *Retori, simulacre, impostori. Cultură și ideologii în România*, București, Compania, 2003, C. Rogozanu, *Agresiuni, digresiuni*, Iași, Polirom, 2006, și Alex Cistelecan, *Viața ca un film porno. Protocoalele Lacan*, Brașov, Aula, 2007. Scris dintr-o perspectivă liberală, un volum care a contribuit la istoricizarea intelectualilor conservatori anticomuniști a fost cel al lui Sorin Adam Matei, *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, București, Compania, 2004. Apărut la un an după *Iluzia anticomunismului*, volumul colectiv *Genealogii ale postcomunismului* a reunit intervenții dinspre stânga culturală specifică grupului de filosofi și artiști din jurul revistei și editurii IDEA din Cluj. Critica anticomunismului ca ideologie a tranziției a fost un obiectiv explicit al acestui volum și unul dintre punctele sale forte, împreună cu circumscrierea modernității comuniste celei capitalist-occidentale. Vezi, în acest sens, și intervențiile reunite recent în volumul lui Ovidiu Țichindeleanu, *Contracultură. Rudimente de filosofie critică*, Cluj, Idea Design & Print, 2016.

[15] Vezi în special G. M. Tamás, *Postfascism și anticomunism. Intervenții filosofico-politice*, Cluj, Tact, 2014. Teza de master (încă nepublicată) a Nataliei

cât anticomunismul era o ideologie și o politică active în spațiul public, cercetarea critică a acestuia era inseparabilă de o formă de intervenție politică, fiind parte a unei lupte antihegemonice. Altfel spus, tocmai pentru că anticomunismul nu era (doar) o mișcare intelectuală sau academică, analiza sa nu putea fi una strict științifică.

Următoarele secțiuni analizează două aspecte ale articulării publice a anticomunismului care au rămas totuși insuficient discutate: deschiderea dosarelor Securității și construcția conceptului de nostalgie față de trecutul comunist. Prima discuție pornește de la un paradox: în timp ce anticomunismul a condamnat (pe bună dreptate) acțiunile fostei Securități, tot el a transformat dosarele lăsate în urmă de această instituție represivă în surse de adevăr moral și în material epistemic despre trecutul comunist. Ceea ce era descris drept întruchiparea răului comunist a fost folosit ca barometru pentru judecarea oamenilor în prezent și pentru interpretarea faptelor din trecut. Cum a fost posibilă o asemenea recodificare și care au fost urmările sale practice, simbolice și publice în postcomunism? Din această perspectivă, anticomunismul apare într-o lumină nouă: departe de a clarifica trecutul comunist și de a fonda o nouă ordine morală în postcomunism, prin deschiderea dosarelor fostei Securități anticomunismul a prelungit logica acestei instituții în prezent și, mai mult, a continuat practica denunțului ca fundament al spațiului public. A doua discuție a fost stârnită de o întrebare: ce este și cum se manifestă această „maladie" a postcomunismului pe care anticomunismul o descrie sub termenul de „nostalgie"? Cele două investigații oferă informații despre natura anticomunismului local, care altfel ar rămâne poate nesesizate.

Buier este un ghid extrem de util pentru indicarea modului de formare și funcționare a comisiei prezidențiale de condamnare a comunismului și a efectelor pe care le-a generat; vezi Natalia Buier, *Officializing the Past. An Analysis of the Presidential Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania*, Budapesta, Central European University, 2007. Pentru o critică a practicilor memorialistice și de scriere a istoriei în cadrul anticomunismului, vezi Don Kalb și Florin Poenaru, „The Politics of Memory", *Studia Universitatis Babeș-Bolyai (Sociologia)*, vol. 56, nr. 2, 2011.

Secretul dosarelor Securității

ARHIVA CNSAS

Mare parte din conținutul dosarelor din arhiva Securității a fost obținut prin supraveghere, confesiuni forțate și denunțuri, iar faptul că au fost învăluite în mister înainte de 1989 le-a transformat în obiecte ale dorinței în postcomunism. În ciuda – sau tocmai datorită – istoriei lor problematice, dosarele Securității au fost chemate să spună adevărul despre trecut. O serie de intelectuali anticomuniști proeminenți, precum Andrei Pleșu, Horia-Roman Patapievici sau Mircea Dinescu, nu numai că au fost de acord cu deschiderea și folosirea dosarelor, dar au și participat din plin la instituționalizarea practicii.

Argumentul lor, dând glas unui consens mai general, a fost că doar prin deschiderea acestor dosare se pot identifica victimele și torționarii vechiului regim, putându-se pune astfel bazele procesului de lustrație – adică de îndepărtare din viața publică a foștilor comuniști. Din capul locului, deschiderea dosarelor Securității a fost legată de *acest* deziderat, neavând o funcție strict istoriografică sau arhivistică. Astfel că deși erau produsul muncii celei mai reprobabile instituții a regimului comunist (fapt recunoscut ca atare chiar de către disidenții și intelectualii anticomuniști), dosarele au fost chemate să fie un reper în hățișul tranziției, să ofere o mărturie despre traiectoriile anterioare ale oamenilor și despre caracterul lor moral.

Deschiderea arhivelor STASI în Germania de după unificare a fost standardul acestui demers în tot spațiului postcomunist, chiar dacă în practică politicile locale au variat. Deși a existat un consens substanțial în rândul istoricilor și intelectualilor anticomuniști cu privire la nevoia dezvăluirii dosarelor, au fost exprimate și poziții contrare. De exemplu, Adam Michnik s-a pronunțat în mod ferm împotriva deschiderii respectivelor dosare, întrucât au fost produse de foștii comuniști. Situația a variat semnificativ în cadrul diferitelor țări foste comuniste. Dacă în Polonia, România sau Bulgaria, dosarele au jucat un rol public însemnat, în Cehia, Slovacia sau Ungaria acesta a fost marginal sau neglijabil. În Ungaria, de exemplu, guvernul FIDESZ a propus la un moment dat chiar distrugerea acestora, tocmai datorită faptului că reprezintă o moștenire odioasă a regimului comunist.

În România, instituția care a fost mandatată să se ocupe de deschiderea și cercetarea arhivei Securității a fost Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS)[1]. De la bun început instituția a fost chemată să desconspire colaboratorii Securității și pe cei care au făcut poliție politică. Din punct de vedere juridic verdictul acestei instituții este unul ambiguu, deoarece nu are urmări practice, dar poate îngrădi accederea la o funcție publică pentru care se cere declarație pe proprie răspundere cu privire la colaborarea cu fosta Securitate. Modul de funcționare al CNSAS și criteriile în baza cărora poate emite verdictul de colaborare au fost criticate de multe ori de-a lungul tranziției.

Sigur că sunt importante și procedurile legale, dar principala discuție trebuie axată pe documentele propriu-zise din arhivă, deoarece pe baza acestora, conform informațiilor cuprinse acolo, Colegiul CNSAS este chemat să facă o judecată și să ofere un

[1] Înființarea și reglementarea activității CNSAS, care este subordonat Parlamentului, s-a făcut în etape succesive între 1999 și 2008, prin emiterea și completarea de acte normative. Pentru o istorie a demersului și succesiunea de legi adoptate, vezi informațiile de pe site-ul instituției: http://www.cnsas.ro/cadrul_legal.html.

verdict. Și, contrar unei percepții generale, ceea ce investighează CNSAS nu e deloc arhiva Securității, ci o selecție riguroasă de documente. Altfel spus, arhiva pe care o studiază CNSAS nu se suprapune întocmai arhivei fostei Securități. Prima este rezultatul unui proces de selecție cu rădăcini politice.

Dosarele aflate în custodia CNSAS și care sunt disponibile pentru cercetare au ajuns acolo deoarece o comisie a Serviciului Român de Informații a concluzionat că acestea nu conțin date de interes național și nici informații despre ofițeri sau operațiuni active, iar dosarele care nu s-au conformat acestor criterii au rămas sub cheie ca secrete de stat.

Așadar, ceea ce e considerat a fi arhiva fostei Securități este doar rezultatul unui decupaj făcut de o instituție a statului postcomunist. Mai mult, legea care a dus la formarea CNSAS a fost la rându-i rezultatul unui compromis politic, la fel ca și componența membrilor săi. Arhiva de la CNSAS este doar un fragment, parte a unei arhive mai mari, de dimensiuni ce nu sunt cunoscute exact și, probabil, nici nu se pot cunoaște cu adevărat, având în vedere modul de operare al fostei Securități, dar și numeroasele distrugeri de documente ce au avut loc imediat după 1989. Fixația pe conținutul dosarelor CNSAS, pe misterul lor, nu doar că a ascuns acest caracter fragmentar al arhivei, dar a trecut sub tăcere totodată și caracterul istoric, politic și ideologic al formării CNSAS și al funcționării sale.

În ciuda acestor aspecte, dosarele CNSAS au fost privite totuși ca o sursă importantă în postcomunism atât pentru formarea de judecăți morale, cât și pentru revelarea adevărului istoric. Imediat ce a fost accesibilă, această arhivă a devenit o adevărată mină de aur pentru cercetători. Fiind o resursă rară, asigurarea unei poziții strategice în raport cu accesul privilegiat la arhiva CNSAS reprezenta un avantaj profesional important. Deși o serie de cercetători și jurnaliști au cerut acces liber la aceste arhive, tocmai pentru a anula competiția din jurul dosarelor, accesul la ele este în continuare mediat birocratic prin criterii care permit unora, dar îi împiedică pe

alții să le consulte. Astfel, nu doar că dosarele Securității au fost înscrise cu posibilitatea de a oferi date și informații istorice valoroase, dar accesul la ele a fost permis doar unei minorități inițiate. Trecând din subordinea Securității comuniste în subordinea autorităților postcomuniste, aceste dosare nu și-au pierdut cu nimic caracterul de cunoaștere privilegiată și în același timp opacă – sau, mai bine zis, de informație privilegiată tocmai pentru că este opacă.

SĂ SPUNEM ADEVĂRUL DESPRE TRECUT

Așa cum am văzut, printre alte motive, dorința de a deschide arhivele fostei Securități a izvorât și din credința că acestea ar putea spune adevărul despre trecut și despre opțiunile morale ale oamenilor care au trăit în acele vremuri. După cum s-a exprimat Lavinia Stan[2], deschiderea arhivelor ar ridica vălul asupra trecutului și ar separa mitul de adevăr; iar pentru Traian Ungureanu, istoria și arhivistica din jurul dosarelor nu contează decât în măsura în care vor duce la instrumentalizarea actului de justiție[3]. Deschiderea acestor dosare trebuia să reprezinte preludiul efectuării justiției de tranziție, decomunizarea și pregătirea unui „Nürnberg al comunismului". Dosarele Securității erau astfel mobilizate pentru un viitor proces al comunismului.

Datorită acestei încărcături afective și a aspirației către găsirea adevărului, îndemnul pentru deschiderea dosarelor Securității a fost inevitabil formulat în termenii teologiei creștine, folosindu-se cuvinte precum vină, redempțiune, confesiune, păcat, rectitudine morală, iertare și, în general, o așteptare escatologică cu privire la momentul revelării adevărului. Însă așteptarea revelației denotă o

---

[2] Vezi Lavinia Stan, *Transitional Justice in Post-Comunist Romania. The Politics of Memory*, New York, Cambridge University Press, 2013.

[3] Vezi Traian Ungureanu, *Despre Securitate. România, țara „ca și cum"*, București, Humanitas, 2006, p. 75.

viziune asupra istoriei în care adevărul (mai precis: înțelesul său ultim) se poate înfățișa în orice moment, străfulgerând universul uman. Arhiva apare ca un loc straniu, o colecție de documente bizare ce ar putea modifica în orice moment înțelesurile deja existente despre sine și despre celălalt. Astfel, istoricii care au fost chemați să deschidă și să adminstreze acest loc al stranietății au jucat un rol asemănător preoților. Ei au trebuit să oficieze o serie de forme de divinație pentru a facilita, prin aceste dosare, întruparea adevărului despre trecut.

Însă tocmai pentru că au fost înzestrate cu capacitatea de a spune adevărul despre trecut, revelațiile extrase din dosarele poliției secrete au generat până la urmă un amplu spectacol mediatic și o serie de scandaluri publice, jucate în media, de fiecare dată promițându-se o revelație încă și mai mare și mai compromițătoare, o rețea de turnători și mai importantă. Altfel spus, tocmai căutarea insistentă a esenței duhovnicești a dosarelor în vederea vindecării națiunii a dus la exprimarea lor publică sub formă de tabloid. La intervale regulate de timp (și pe neașteptate), oricine se putea trezi parte din acest spectacol, având un trecut, o biografie și o istorie diferite. În definitiv, nici nu era nevoie de vreo revelație ca atare, ci doar de umbra unei suspiciuni, de o presupunere, un zvon sau o șoaptă bine plasată.[4]

Acest mecanism a fost amplificat în clipa în care oamenii au putut să își citească propriile dosare de Securitate, descoperind acolo nu atât adevărul, cât faptul că ceea ce ei nu știau alții știau deja de multă vreme. Prin urmare, printr-o răsturnare dialectică de proporții istorice, căutarea adevărului, a purificării și a reconcilierii naționale prin deschiderea archivelor Securității a dus de fapt la proliferarea unui climat al suspiciunii, fricii și delațiunii, adică a ceea ce Securitatea ceaușistă fusese acuzată că producea prin acțiunile

[4] Pentru o critică în acest sens, vezi și Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Iași, Polirom, 2013.

sale. În urma deschiderii dosarelor Securității, dar mai ales prin convingerea că acestea pot mărturisi adevărul, logica Securității a fost în mod inevitabil prelungită în prezent. Anticomunismul a creat astfel, în postcomunism, un cult pentru ocult și secret, pentru cunoașterea ascunsă și pentru detaliul intim. Acest lucru a dus, inevitabil, și la comunicarea pe bază de zvon, bârfă și insinuare.

Georg Simmel a asociat fascinația pentru secret cu banii, specifică nașterii modernității.[5] În postcomunism, această fascinație a căpătat forme concrete: secretele adunate din dosarele Securității au fost vândute pe bani (de la antreprenori politici până la cercetători acreditați la CNSAS), ceea ce a prelungit caracterul ocult al acestora și fascinația pentru ele. Economia ocultă cu secretele din dosare nu a fost decât reflectarea pe terenul anticomunismului a proceselor sociale postcomuniste mai ample, precum privatizările, de asemenea învăluite în mister și secret. În acest climat de suspiciune, secret și tranzacții oculte au explodat, în mod inevitabil, explicațiile bazate pe teoria conspirației. Cea mai cunoscută dintre acestea, susținută și întreținută de istorici anticomuniști precum Marius Oprea sau Tom Gallagher, a fost ideea că foștii securiști conduc din umbră, ca niște păpușari versatili, întreaga societate postcomunistă.[6] Aspirația istoricilor anticomuniști a fost aceea de a-i aduce pe aceștia la lumină și de a le da în vileag conspirația, ducând la apariția a ceea ce David Aaronovitch a numit istorii voodoo[7]. Astfel că, pentru anticomunism, prezentul nu putea lua forma unei înțelegeri raționale și științifice, ci a unei confruntării cu o societate secretă, care necesita un anumit tip de cunoaștere.

---

[5] Vezi Georg Simmel, *Despre secret și societatea secretă*, București, Art, 2008.

[6] Vezi Marius Oprea, *Moștenitorii Securității*, București, Humanitas, 2004, și Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, București, Humanitas, 2004.

[7] Vezi David Aaronovitch, *Voodoo Histories. The Role of the Conspiracy Theory in Shaping Modern History*, New York, Riverhead Books, 2010.

CUNOAȘTEREA OCULTĂ

Tranzacțiile cu secrete și tentația ocultismului au reliefat o altă relație importantă care s-a stabilit între secrete, dosare și adevăr: obsesia pentru cunoașterea ascunsă, interzisă, ținută sub cheie. Dorința de a deține această putere ascunsă a fost una dintre forțele motrice ale istoriografiei anticomuniste. Iată un exemplu în acest sens. Într-una din cărțile sale[8], Vladimir Tismăneanu scria la rubrica de mulțumiri: „[...] am fost, de asemenea, ajutat în 1994, în România, de Ioan Scurtu (director al Arhivelor Naționale), Virgil Măgureanu (director al Serviciului Român de Informații), Ioan Mircea Pașcu (secretar de stat în Ministerul Apărării), Mihai Bujor Sion (consilier la ambasada României la Washington) și de generalul Dumitru Cioflină (șeful Statului-Major al Armatei Române). Trebuie spus că în ciuda dezacordurilor noastre politice, aceste persoane mi-au facilitat accesul, altfel extrem de limitat, la arhivele partidului".

Să ne imaginăm că un cercetător american ar mulțumi șefului CIA pentru facilitarea accesului la date inaccesibile altor cercetători. Ar fi în mod cert un scandal, ducând la discreditarea cercetătorului respectiv, nu atât pentru relația privilegiată cu puterea, cât datorită încălcării unor standarde științifice de bază. În modernitate convenția pe care se bazează știința socială este chiar accesul liber la date și surse, tocmai pentru ca alți cercetători să poată verifica sau replica investigația. Însă ceea ce este propriu istoriografiei anticomuniste, așa cum am văzut mai sus, este tocmai relația privilegiată cu sursele istorice, în baza unei experiențe sau relații personale, de regulă în mediul puterii. Raportul intim dintre cunoaștere și putere nu este ceva exterior, ci constitutiv cercetării. A avea acces privilegiat la materiale ținute sub cheie nu este o precondiție a cercetării, ci chiar esența cercetării. A face

[8] Vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Polirom, 2009.

public informații care nu mai sunt accesibile și altor cercetători, a revela un secret sau un detaliu necunoscut a fost esența anticomunismului. Nu întâmplător, de foarte multe ori, istoriografiile anticomuniste au fost prezentate drept istorii secrete.[9]

Altfel spus, pentru istoriografia anticomunistă, cunoașterea nu se bazează pe oferirea unei explicații în urma unor analize, ci pe revelarea unui secret care presupune existența unor legături privilegiate cu politicul și cu puterea.[10] O situație asemănătoare s-a înregistrat și cu ocazia elaborării Raportului Tismăneanu. Membrii și experții comisiei au avut acces, temporar, la documente inaccesibile altor cercetători. Ceea ce naște această dorință pentru secret și pentru puterea pe care secretul o oferă celui care-l posedă e un efect al accesului inegal și discriminatoriu la arhive. Astfel, prin controlul accesului, se valorizează nu producerea cunoașterii ca atare, ci capacitatea cercetătorului de a dezvolta și mobiliza relații personale care îi pot garanta accesul la secrete. Nu doar că în acest mod apare o piață pentru documentele secrete, ci se constituie totodată o rețea informală de relații, forme de subordonare, datorii și obligații între istoricii anticomuniști plasați în diferite poziții de putere și acces. Mai mult, acest tip de acces discriminatoriu îi leagă în mod discret dar fundamental pe

[9] Genul este foarte răspândit printre autorii anticomuniști, mai ales în rândul celor pentru care granița dintre istoriografie și teoria conspirației e permeabilă (vezi, de pildă, Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat din România*, 4 vol., București, Rao, 2001-2004), de regulă marginali în câmpul profesional, dar și printre cei consacrați – vezi, de exemplu, Stelian Tănase, *Clienții lui Tanti Varvara. Istorii clandestine*, București, Humanitas, 2005, și Vladimir Tismăneanu, *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*, București, Humanitas, 2012.

[10] Din acest punct de vedere, istoriografia anticomunistă a fost foarte apropiată de jurnalismul de tip tabloid, la fel cum jurnaliști de tabloid, precum Ion Cristoiu sau Grigore Cartianu, au făcut pasul dinspre tabloid spre scrierea de istorii anticomuniste. Pentru această relație în cazul lui Tismăneanu, vezi Florin Poenaru, „Un papparazo al nomenclaturii. Vladimir Tismăneanu pe canapea": http://www.criticatac.ro/20576/paparazzo-al-nomenclaturii-vladimir- tismneanu-pe-canapea/.

istorici de puterea politică și de interesele de cercetare ale acesteia. Suprapunerea totală s-a produs în timpul mandatului lui Dorin Dobrincu ca șef al Arhivelor Naționale, când gardianul arhivei (adică reprezentantul statului) s-a contopit cu figura istoricului anticomunist cu acces privilegiat la arhive.

Totodată, misterul din jurul dosarelor Securității și secretul în care ele au fost învăluite au dus la fetișizarea lor în cadrul istoriografiei anticomuniste. Astfel, dosarele și conținutul lor nu au fost privite ca documente istorice având o anumită istorie a producerii lor, ca fragmente dintr-un ansamblu mai mare, ci ca monumente ale trecutului care doar trebuie aduse la lumină, dezgropate și expuse pentru a-și revela în mod direct înțelesul, adevărul secret pe care îl poartă. Nu întâmplător, anticomunismul a dezvoltat în relație cu dosarele un vocabular specific arheologiei, dezgropând, scoțând la lumină, dezvelind, săpând.

Această transformare a dosarelor din documente în monumente ale trecutului nu numai că a marcat în mod profund gândirea istoriografică anticomunistă, dar în același timp a pus bazele dezistoricizării și memorializării trecutului comunist. Înțelese ca monumente, aceste dosare au fost investite cu o valoare intrinsecă și au fost considerate drept obiecte exemplare ce pot transmite în mod nemediat adevărul despre trecut. Prin urmare, ele au trebuit prezervate, catalogate și chiar expuse. Ca obiecte muzeale, dosarele au căpătat o încărcătură aproape sacră, devenind relicve ale trecutului. Nu e de mirare atunci că o practică editorială frecventă și foarte profitabilă a fost publicarea de documente din dosare însoțite doar de o notă introductivă. Presupunerea a fost că aceste documente pot grăi în mod direct adevărul despre trecutul comunist, fără să mai fie nevoie de introducerea lor în cadrul unui discurs istoric sau integrate unei explicații istorice. Simpla lor revelare și exhibare ar fi fost suficientă. Prin urmare, mulți dintre istoricii anticomuniști au îndeplinit de fapt un rol similar curatorilor dintr-un muzeu: ei au facilitat expunerea documentelor de arhivă și mai puțin discutarea, interogarea și interpretarea acestora.

Mai mult, felul în care arhivele au fost încorporate discursului anticomunist amintește de ceea ce Jacques Derrida a numit febra arhivelor.[11] Derrida a arătat cum originea conceptului de arhivă indică de fapt un amplasament fizic, un domiciliu: casa arhonților, a marilor magistrați. Aceștia nu numai că asigură paza arhivei, dar sunt înzestrați cu puteri hermeneutice asupra documentelor depozitate. Ei dețin controlul asupra arhivei, dar și puterea asupra sensului acesteia – adică exact situația în care se află istoricii care lucrează la CNSAS, deopotrivă administratori și hermenuți.

Însă în această domiciliere, în acest arest la domiciului sub privirea arhonților, cum îl numește Derrida, documentele reprezintă Legea. Pe urmele filosofului francez, Cornelia Vismann a observat că nu poate exista lege fără arhive și fără dosare.[12] Dosarele operează separarea legii în cele două componente ale sale: autoritatea și administrația. Dosarele, așadar, contribuie la formarea celor trei entități majore pe care se sprijină formarea și exercitarea legii: adevărul, statul și subiectul. De aceea, notează Vismann, conținutul efectiv al dosarelor este în ultimă instanță secundar în raport cu funcția pe care acestea o îndeplinesc în generarea adevărului, materializarea statului și constituirea subiectului.

Arhiva Securității are un caracter aparte tocmai datorită faptului că încă de la formarea sa aceasta era chemată să fie un loc al legii și al exercitării puterii punitive a statului. În acest caz, suprapunerea adevărului și cunoașterii e totală și se repercutează asupra felului în care arhiva este integrată de către discursul anticomunist.

Și în postcomunism rolul dosarelor din arhiva Securității a fost acela de a oferi o judecată, de a spune adevărul despre celălalt în vederea formulării unui verdict. Deși puterea juridică și cea politică au fost altele, funcția dosarului a rămas neschimbată. Pe baza

[11] Vezi Jacques Derrida, *Archive Fever. A Freudian Impression*, Chicago, University of Chicago Press, 1996.

[12] Vezi Cornelia Vismann, *Files. Law and Media Technology*, Stanford, Stanford University Press, 2008.

dosarului de Securitate statul emite o judecată și scrie un verdict, vizând efectuarea dreptății sau pedepsirea. Astfel, și după 1989 arhiva Securității a rămas un loc al violenței – nu doar al istoricului-gardian în raport cu subiecții dosarelor, ci și al trecutului în raport cu prezentul.

Carlo Ginzburg[13] a scris despre „metoda Morelli", numită astfel după Giovanni Morelli, faimos în lumea artei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deoarece a făcut posibilă identificarea autorului unei opere de artă pe baza unor detalii aparent nesemnificative. Ginzburg a asociat acest tip de investigație cu meticulozitatea metodei dezvoltate aproape concomitent de Arthur Conan Doyle în romanele sale ce-l aveau în centru pe Sherlock Holmes și cu explorările inconștientului efectuate mai târziu de Freud. Ceea ce le unește este convingerea că urmărirea celor mai mici urme sau indicii oferă posibilitatea înțelegerii unei realități care altfel ar rămâne obscură. Dar în același timp, așa cum notează Ginzburg, această fascinație pentru urme și indicii nu poate fi separată de o istorie complementară dezvoltată în modernitate, care a dus la descoperirea de către Galton, în 1888, a amprentelor și apoi la constuirea a unei baze de date a recidiviștilor.

Practica istoricului de a căuta mici detalii și indicii ascunse nu poate fi atunci separată la nivel de metodă de cea a polițistului care scrutează atent după cele mai nevăzute urme. Același izomorfism se poate decela și în cazul istoricului anticomunist care cercetează arhivele Securității: el citește dosarele ca un detectiv, căutând urme, indicii, conexiuni ce îl poartă de la un dosar la altul, de la un personaj la altul, de la o intrigă la alta, punând întrebări, iscodind martori și așteptând răspunsuri. De fapt, istoricul anticomunist nu face altceva decât să urmeze o pistă de investigație, o traiectorie de cercetare deja trasată de ofițerul de caz securist,

[13] Vezi Carlo Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1989.

care a alcătuit dosarul în primă instanță. Istoricul anticomunist citește practic peste umărul inchizitorului comunist, beneficiind de excesul de zel al acestuia, de capacitatea sa de a extrage și de a arhiva meticulos informații care vor constitui substanța dosarului aflat apoi pe masa istoricului. Perspectiva inchizitorului și cea a istoricului, precum și materialele pe care le folosesc, se suprapun.

Marius Oprea este un exemplu în acest sens, fiind supranumit „vânătorul de securiști", datorită activității sale de demascare a acestora.[14] Numai că scrierile sale istorice sunt foarte asemănătoare celor produse de securiștii înșiși: biografii polițienești ale foștilor securiști însoțite de liste de nume ale legăturilor și relațiilor lor. La fel, după ce și-a citit dosarul întocmit de STASI, Timothy Garton Ash a purces la identificare foștilor săi ofițeri de caz.[15] El scrie: „Mai târziu am intrat în posesia dosarelor lor de cadre, care conțineau mai multe detalii despre mediul lor familial, modul de recrutare, carieră și despre orice sancțiune disciplinară pe care au primit-o. Treptat, precum un detectiv, mi-am construit o imagine mentală a lor și am început să-i vânez". Pare că fiecare istoric anticomunist dorește să devină un vânător de securiști, un inchizitor și un detectiv.

Istoricul-inchizitor anticomunist citește, de asemenea, ceva ce nu a fost destinat intenționat privirii sale. Metafora scrisorii furate este în acest caz perfect elocventă: dosarele Securității sunt constituite în mare parte din scrisori copiate pe ascuns sau furate, fragmente din conversații înregistrate clandestin, transcrieri de dialog interceptate, note de filaj și denunțuri, care au fost colectate în secret, fiind menite să rămână secrete. Numai că în postcomunism anticomunimsul le-a adus la lumină și le-a pus pe masa istoricului, care astfel le-a dat o viață publică pe care nu o aveau înainte.

---

[14] Vezi https://www.youtube.com/watch?v=QNgllSqCnNg.

[15] Vezi Timothy Garton Ash, *The File. A Personal History*, New York, Vintage Books, 1998.

CE ESTE ȘI CUM SE CITEȘTE UN DOSAR DE SECURITATE?

Dar ce citește un istoric anticomunist atunci când citește un dosar din arhiva Securității? Dacă am văzut mai sus că arhiva CNSAS nu este chiar ceea ce pare, nici dosarul de Securitate nu este tocmai un dosar. Să pornim la deslușirea acestui mister de la o anecdotă.[16]

Într-o zi, în timp ce își citea cu atenție dosarul în sala de lectură a CNSAS, un domn a scos un pix și a început să facă adnotări și note pe marginea filelor de dosar. El a tăiat fragmentele care spuneau minciuni, a comentat pe margine, a subliniat, a pus semne de întrebare sau de exclamare și a încercuit cuvintele-cheie – desigur, spre groaza arhiviștilor însărcinați cu păstrarea documentelor. Deși manifestată într-o formă extremă aici, acest tip de lectură ne relevă modul predilect de lectură al dosarelor Securității în cadrul anticomunismului: căutarea adevărului factual. Altfel spus, aceste dosare sunt citite în special pentru conținutul lor efectiv, nu pentru valorea lor epistemică. Întrebarea care se naște atunci este: de unde această acceptare a faptului că dosarele Securității sunt adevărate? De unde convingerea că ceea ce se află în ele are un caracter realist, în condițiile în care există un consens clar despre natura represivă și manipulatorie a Securității?

Lectura în cheie factică și realistă a dosarelor Securității – impusă chiar de speranța anticomunistă de a descoperi adevărul despre trecut în paginile acestora – a trebuit să opereze o dublă negare: pe de o parte, a intuiției dizidenților anticomuniști că dosarele întocmite de Securitate conțin multe minciuni, neadevăruri

[16] Anecdota mi-a fost povestită de Gianina Cărbunariu acum câțiva ani într-o convorbire pe Skype; ea o auzise de la o persoană căreia acest eveniment îi fusese relatat de o arhivistă. Ce poate fi mai potrivit atmosferei din jurul dosarelor de Securitate decât acest tip de telefon fără fir, în care povestea originară pare a fi ocultată de multiplele sale relatări? Bineînțeles, e posibil ca o asemenea întâmplare să nu fi avut niciodată loc.

și distorsiuni; pe de alta, a dimensiunii performative a dosarelor – cu alte cuvinte, capacitatea acestora nu doar de a reda realitatea, ci și de a o crea.

Cea mai bună ilustrare a funcției performative a Securității se poate găsi în dosarul lui Dorin Tudoran, o selecție semnificativă din acesta fiind publicată în volum.[17] Cartea se citește ca un roman polițist, scris la mai multe mâini. Povestea debutează la începutul anilor '70, când Tudoran, un tânăr poet, a criticat inerția lumii literare românești, considerate un simptom al unor probleme sociale mai largi. Supărarea lui a fost exacerbată și de imposibilitatea de a călători în străinătate. Inevitabil, această atitudine critică și recalcitrantă la adresa regimului nu a rămas fără urmări, iar Dorin Tudoran a fost dat afară de la revista culturală la care lucra. În baza dreptului socialist, el a încercat să-și recapete slujba, arătând că este vorba de un abuz. Cum se proceda în astfel de cazuri, Securitatea a deschis un dosar pe numele său, cu dorința expresă de a nu mai repeta cazul Paul Goma – adică de a crea un dizident care va fi forțat să emigreze în urma ecourilor internaționale.

Însă, exact ca urmare a interacțiunii dintre Tudoran și Securitate, mai precis din cauza acțiunilor de urmărire și filaj, de încercare de a-l plasa pe Tudoran în mijlocul unui complot internațional, de a-i găsi legături cu Occidentul și cu emigrația anticomunistă, lucrurile degenerază. Cele mai banale activități cotidiene ale cetățeanului Tudoran arată în ochii Securității de ca și cum ar fi parte dintr-un plan bine organizat. Urmărirea și filajul se întețesc și crește numărul de persoane chemate să ofere note informative despre acțiunile, gesturile și întâlnirile lui Tudoran. Filele depuse la dosar se adaugă cu rapiditate, precum și numărul de măsuri operative dispuse de ofițerii superiori ai Securității. Concomitent, critica inițială a lui Tudoran devine mai acidă și mai cuprinzătoare, evoluând spre o critică a regimului ca atare. Faima sa crește, iar urmărirea de către

[17] Vezi Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor. Dosar de securitate*, Iași, Polirom, 2010.

Securitate îl aduce în atenția rețelelor occidentale anticomuniste, precum Radio Europa Liberă. Pe măsură ce dosarul de urmărire sporește, Tudoran nu mai este doar o voce critică din interiorul regimului, ci devine o figură dizidentă. Scurtele momente de arest nu fac decât să consolideze această poziție. Textele sale către Europa Liberă sunt trimise pe canale secrete, iar ambasadele străine se interesează de soarta sa.

Deja în acest punct finalul este previzibil: Dorin Tudoran devine un nou caz Goma, pe care regimul nu știe cum să-l rezolve decât forțându-i emigrarea definitivă. Prin urmare, el pleacă la Paris, iar apoi în Statele Unite, unde se va implica activ în munca anticomunistă împotriva regimului Ceaușescu. Titlul cărții exprimă în mod sintetic efectul performativ al muncii ofițerilor de Securitate și al instituției ca atare: chiar acțiunile acestora l-au transformat pe Tudoran dintr-un critic al regimului într-un dizident indezirabil. Această posibilitate – de fapt, această concluzie implacabilă – era previzibilă încă din momentul deschiderii dosarului de urmărire informativă, tocmai datorită logicii inerente a Securității și a modului în care aceasta înțelegea realitatea. Funcția ideologică și performativă a Securității, ce izvora din însăși structura politică a regimului, făcea ca aceasta să fie întotdeauna mai puternică decât interesele imediate al instituției. Oricât ar fi încercat Securitatea să evite crearea de noi disidenți, prin însăși existența acestei instituții și a modului său de lucru, disidenții urmau să apară în mod inevitabil. Scenariul din cazul lui Tudoran avea să se repete și în cazurile de mai târziu ale lui Mircea Dinescu, Doinea Cornea sau Radu Filipescu, când, în mod similar, mici gesturi critice inițiale au devenit acte de disidență tocmai prin încercarea Securității de a le preveni.

Așadar, cazul Tudoran este elocvent în legătură cu modul de funcționare a Securității. Scopul acestei instituții nu era acela de a măslui realitatea pentru a o face conformă intereselor sale, sau pentru a se potrivi diagnozelor sale. Asta ar fi însemnat, de

exemplu, ca Tudoran să fi fost imediat arestat și condamnat pentru participarea la un complot pe baza unor dovezi fabricate de Securitate. Așa ar sta lucrurile într-un regim fascist. Securitatea, dimpotrivă, reconstruia realitatea în întregime, dându-i alte dimensiuni, astfel încât Tudoran apare în centrul unei vaste rețele de spioni, legături franceze și schimburi ilicite de manuscrise peste hotare, pe care tot Securitatea se chinuia apoi să le scoată la iveală. O dată pusă în mișcare, Tudoran nu putea fi, în logica Securității, un simplu cetățean socialist nemulțumit, ci un agent străin (sau măcar influențat de agenți străini).

Astfel că exemplul dosarului lui Dorin Tudoran explică structura și rolul mai amplu al dosarului de Securitate. Cristina Vatulescu a observat diferența substanțială dintre logica dosarelor de securitate din anii stalinismului și transformarea lor ulterioară.[18] În prima perioadă, rolul dosarului era acela de a consemna biografia individului din perspectiva vinovăției acestuia față de regim. De îndată ce anchetatorii stabileau (pe baze politice) că individul este vinovat, dosarul trebuia să reflecte acest lucru. Aici rolul autobiografiei și al mărturisirii era important, pentru că însuși subiectul dosarului trebuia să adere la punctul de vedere al anchetatorilor, prin mărturisirea vinii, chiar dacă aceasta era închipuită. Prin contrast, în perioada poststalinistă dosarele se constituiau pe baza observației directe, a informărilor și a descrierii, și doar foarte rar prin tehnica autobiografiei. Vocea narativă din dosar nu mai este cea a inculpatului, ci a informatorilor și ofițerilor care făceau cercetarea în secret. Tocmai datorită faptului că dosarul se bazează acum pe observații îndelungate și succesive, biografia subiectului supravegheat se schimbă. Acesta apare prezentat din unghiuri diferite, la momente diferite, de către anchetatori și informatori diferiți, care astfel oferă variante diferite ale subiectului, rescriindu-i constant traiectoria și biografia. Așadar, dacă în cazul

[18] Vezi Cristina Vatulescu, *Police Aesthetics*.

stalinismului finalitatea dosarului era mărturisirea vinei, ulterior rolul dosarului este de a înregistra cele mai mici detalii despre individul aflat sub supraveghere și despre mediul său, pe o durată mai lungă de timp. Dosarul devine astfel inseparabil de aspirația pentru realizarea unei biografii totale a obiectivului vizat.

Prin urmare, există o contradicție profundă între modul în care dosarele Securității au fost produse în comunism și felul în care acestea au fost citite în postcomunism.[19] În timp ce regimul comunist privea aceste dosare drept acumularea unor biografii structurale, documentând astfel o întreagă rețea de relații sociale, pe mai multe niveluri și pe o perioadă mai lungă de timp, ele au fost citite în postcomunism sub formă autobiografică (strict despre subictul vizat), în logica dominantă a anticomunismului descrisă mai sus. Dosarele și-au pierdut caracterul social cu care erau înzestrate chiar de către interesele Securității și, conform logicii burgheze, au fost reduse la documente ce spuneau adevărul despre indivizi priviți în mod izolat și individual. Așadar, exact lectura lor așa-zis politică, ce viza aflarea adevărului despre persoane individuale și înfăptuirea procesului de lustrație, a fost de fapt una estetică, nu politică, deoarece s-a suprapus dimensiunii autobiografice și de autopoesis specifică anticomunismului. În loc de a înțelege dimensiunea structurală a dosarelor în chiar logica instituțională și ideologică a Securității în care au fost produse, ele au devenit o colecție de date integrate unei transformări personale: confruntarea cu trecutul, trauma identificării celui mai bun prieten drept trădător, încercarea de a afla numele adevărat al pseudonimul turnătorului etc. (aspecte asupra cărora voi reveni mai jos).

Mai mult, această lectură anticomunistă a dosarelor, cu un fir liniar clar stabilit – mediată atât de așteptările ideologice ale

[19] Pentru o analiză antropologică a dosarelor Securității, vezi Katherine Verdery, *Secrets and Truth. Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*, Budapest, Central European University Press, 2014.

tranziției, cât și de forma instituțională a CNSAS –, oferă consistență și coerență – care lipsesc în practică – dosarelor. Actul lecturii dosarelor în postcomunism devine la rândul său creator și performativ, chiar dacă acest aspect e negat sau pur și simplu ignorat. Fără efortul instituțional și intelectual de a le deschide și de a le citi, aceste dosare nu ar fi decât o masă amorfă și neinteligibilă. Nu există un corp de dosare, o arhivă preexistentă care așteaptă un exercițiu hermeneutic, ci această arhivă ia naștere tocmai în cadrul procesului hermeneutic. Astfel, pentru a reveni la exemplul de mai sus, dosarul Tudoran devine lizbil și plin de sens abia după ce multele dosare care îl alcătuiesc sunt scoase din arhivă, sunt puse la un loc, fiind apoi citite și selectate de un editor profesionist și încadrate sub forma convențională de carte. Însă toți acești pași succesivi, de la dosarele diverse ce alcătuiesc „dosarul Tudoran" la cartea care devine echivalentul metonimic al acestuia, sunt obliterați de modul de lectură factual și autobiografic specific anticomunismului.

În starea lor naturală din arhivă (despre care am văzut deja că are propria sa istoricitate), aceste dosare nu au niciun fel de sens, din cauza multiplelor reorganizări și transmutări prin care au trecut atât înainte, cât și după 1989. La fel de important este faptul că abundența de abrevieri, acronime, eufemisme, nume de cod, note de subsol, însemnări etc. care compun aceste dosare fac indispensabilă medierea experților care le-au întocmit. Pentru a putea fi citite și descifrate în postcomunism, a fost mai întâi nevoie de ajutorul securiștilor care le-au creat. Doar aceștia puteau traducere limba birocrației Securității în limbajul anticomunist al tranziției. Nu e de mirare că primii angajați ai CNSAS, primii experți chemați să facă această instituție funcțională au fost chiar foștii angajați ai Securității, singurii capabili să navigheze în cunoștință de cauză prin această mare de dosare. Așadar, efortul hermeneutic anticomunist poate începe abia la finalul unui proces de traducere operat chiar de către membrii fostei poliții politice.

Ann Stoler a observat că producerea de secrete e o funcție-cheie a birocrației, una dintre puterile de bază ale acesteia.[20] Titluri criptice, birouri și direcții cu nume ciudate, acronime indescifrabile, regimuri speciale și ștampile ilizibile, toate sunt constitutive birocrației. Puterea înseamnă și puterea de a desemna secrete, de a înscrie anumite manifestări sociale drept obiective de securitate la care accesul este restricționat sau interzis. Odată desemnate drept secrete, aceste fapte sociale capătă o logică proprie. Ele devin obiecte ale unei exercitări speciale a puterii, sustrasă controlului normal. Max Weber a observat că secretul este o invenție a birocrației moderne, marca puterii sale și a statutului său distinct în cadrul funcționării statului. Numai că pentru Weber (ca și pentru Kafka) secretul nu este ceva neapărat ascuns, inaccesibil, ci mai degrabă este o convenție, un mod de comunicare ce are rolul de a da naștere unor ierarhii și de a institui diverse niveluri de control, cunoaștere și putere.

Următorul fragment ilustrează acest argument. În contextul arhivelor poliției secrete comuniste, Șentalinski încearcă să obțină acces la dosarul de securitate al lui Isaac Babel, fapt refuzat de arhivist. Șentalinski îl întreabă:

> — Dar n-aș putea să mă uit totuși prin dosar puțin? Măcar pentru câteva ore.
> — Nu!
> — De ce? Este un secret de stat?
> — Nu, nu există secrete în aceste dosare, sau cel puțin în mare parte din acestea. Există însă câteva reglementări interioare despre munca noastră de securitate pe care superiorii noștri nu vor să le facă publice.[21]

[20] Vezi Ann Laura Stoler, *Along the Archival Grain. Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*, Princeton, Princeton University Press, 2009.

[21] Vitaly Shentalinsky, *Arrested Voices. Resurrecting the Disappeared Writers of the Soviet Regime*, New York, Martin Kessler Books, 1996.

După cum reiese de aici, puterea de a desemna ceva drept secret sau inaccesibil este pur arbitrară. Ea provine din puterea de a scrie, de a consemna și de a desemna. În modernitate, acest loc privilegiat a fost biroul, locul în care s-au făcut respectivele consemnări. Dar în cadrul Securității nu exista o ierarhie clară sau o regulă centralizată. Fiecare birou are această putere de a-și face propriile reguli, de a umbla cu propriile însemnări și consemnări. Fiecare birou produce o sumă de hârtii ca semn al activității sale, dar mai ales ca semn al puterii sale. Hârtiile, procedurile, regulile nu doar justifică activitatea biroului, dar îi și conferă putere. Cu cât e mai mare volumul de hârtii, cu atât este mai mare puterea biroului care îl produce. Numai eșaloanele superioare ale Securității (iar uneori nici măcar acestea) aveau acces la conținutul întregului dosar. Restul angajaților avea acces doar la fragmente disparate, ei fiind ocupați cu sarcini diverse, separate între ele, precum scrierea rapoartelor, filajul, interceptarea poștei, prelucrarea informatorilor, supravegherea anturajului etc. Dosarul era un uriaș puzzle, pe orizontală, încărcat de secrete și convenții birocratice extrem de absconse, pe care doar ochiul superiorului îl putea cuprinde în totalitatea sa. Punctul de vedere la care a aspirat anticomunismul prin deschiderea și colarea acestor dosare a fost cea a vârfului ierarhiei – singura perspectivă din care dosarul de Securitate există în mod coerent și are sens.

În contextul românesc, Cristina Anisescu a observat că în cadrul Securității noțiunile de conspirativitate și secret erau foarte larg răspândite, acoperind aproape toate acțiunile.[22] Practic, mai totul era secret. Atât de răspândită era practica de a desemna drept secret fiecare acțiune, încât ofițeri aflați la același nivel ierarhic în cadrul Securității nu știau toate detaliile unei operațiuni.

[22] Vezi Cristina Anisescu, „Interpretarea unui text-document din perspectiva psihanalizei aplicate" (studiu introductiv), în Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Pseudomemoriile unui general de Securitate*, București, Humanitas, 2007.

Securitatea producea la diferitele sale niveluri o sumă întreagă de înscrisuri care rămâneau necunoscute și opace chiar propriilor ei lucrători. Departe de a fi un efect al maniei Securității, producția de secrete la toate nivelurile a contribuit la menținerea aurei acestei instituții. Secretul și mitul conspirativității totale erau ceea ce îi dădeau acestei instituții putere, chiar dacă, așa cum observă Anisescu, „valoarea informațiilor stocate și prelucrate ca secrete era practic nulă"[23]. De fapt, secretul Securității nu era dat de ocultarea unor informații, ci consta chiar în puterea sa de a desemna ceva drept secret. În timp ce în cadrul comunismului aceasta era o putere performativă, anticomunismul a înțeles această practică în mod descriptiv și, prin urmare, a vizat descoperirea secretelor ascunse de Securitate. Din acest motiv, anticomunismul a citit literal (și literar, așa cum vom vedea mai jos) aceste dosare, căutând secretele îngropate acolo. Dar, evident, nu era vorba propriu-zis de niciun secret care să fie aflat, ci doar o practică de producere a unor clasificări și calificări, ambele arbitrare și triviale, pe care, prin natura funcționării CNSAS, anticomunismul nu a făcut decât să o prelungească în interes propriu.

HERTA MÜLLER: JURNAL DE LECTURĂ A DOSARULUI

Am văzut mai sus că dosarele Securității, deși reprezentau mai degrabă o practică performativă a Securității, au fost abordate în postcomunism drept obiecte de sine stătătoare și au fost citite în mod literal, fiind vizate secretele și informațiile ascunse acolo. Acest tip de lectură a dus totodată și la apariția unui nou gen literar și narativ: jurnalul de lectură al dosarelor. În urma lecturii dosarului, confruntați cu conținutul dosarului (sau uneori cu omisiunile sale), oamenii simt nevoia să dea expresie acestei

[23] *Ibidem*, p. 47.

experiențe, expresie care e de multe ori iar forma unei narațiuni autobiografice împotriva narațiunii biografice din dosar.

Acest tip de scriitură are menirea de a prelua controlul auctorial din mâinile statului. Mai mult decât o confesiune sau o formă de memorializare, scriitura respectivă dă glas momentului traumatic în care subiectul se confruntă cu sine ca Străin, adevărata imagine a subiectului scindat. În acest sens, Timothy Garton Ash a scris: „Pe de o parte raportul de filaj al STASI, pe de alta nota din jurnalul meu personal: două versiuni ale aceleiași zi din viață. Pe de o parte obiectivul descris cu ochiul rece și exterior al agentului secret, pe de alta descrierea mea subiectivă, aluzivă și emoțională. Însă ce dar pentru memorie acest dosar al STASI. Mult mai bun ca o madlenă"[24]. O situație similară este exprimată de Gabriel Andreescu în cartea sa despre dosarul său de securitate[25]. Pentru Andreescu, dosarul este un *aid-memoire* extern care a păstrat o serie de detalii pe care memoria sa personală le-a uitat: ora și ziua exactă a primei arestări, ce anume avea prin buzunare în timpul unei anchete, dialoguri uitate, înregistrate de securiști, dintre el și părinții săi în intimiatea casei etc. Alți scriitori au descoperit, de exemplu, că dosarul de securitate a păstrat singura copie a unor manuscrise importante. Astfel, dosarele nu sunt doar surse pentru scrierea istoriei, ci și importante elemente mnemonice. Acestea devin ceea ce Derrida a numit proteze ale memoriei, mecanisme exterioare capabile să înregistreze tot și să nu uite niciodată nimic. În fapt, se pare că arhiva Securității îndeplinește acea funcție de memorie totală despre regimul comunist pe care o visează anticomunismul, exprimat prin acel deziderat amintit la început, de a nu uita, pentru a nu se mai repeta.

---

[24] Timothy Garton Ash, *The File. A Personal History*, p. 12. Se remarcă și la Ash faptul enunțat mai sus, anume cum lectura dosarului de securitate devine o poveste subiectivă și personală, împotriva intențiilor inițiale ale dosarului. Pentru o idee similară în contextul românesc, vezi Stelian Tănase, *Acasă se vorbește în șoaptă. Dosar și jurnal din anii târzii ai dictaturii*, București, Compania, 2002.

[25] Gabriel Andreescu, *L-am urât pe Ceaușescu*, Iași, Polirom, 2009.

Pentru a analiza în detaliu acest tip de scriitură, am ales ca exemplu eseul Hertei Müller scris în urma lecturii dosarului său de securitate, deși există deja un număr semnificativ de texte în acest gen.[26] Intitulat „Securitate doar cu numele"[27], textul a fost publicat în *Die Zeit* cu doar câteva luni înaintea anunțului câștigării premiului Nobel. Motivul pentru care am ales acest eseu este dublu: pe de o parte, e suficient de compact pentru a se preta unei analize punctuale, pe text; pe de alta, articulează mecanisme prezente și în alte construcții de acest tip, dar care aici apar în mod exemplar. Astfel, textul Hertei Müller are valoare de simptom pentru acest tip de literatură, ce a rămas deocamdată foarte puțin analizată.

Începutul eseului este previzibil, cu atât mai mult în orizonul anticomunist, dar e totodată mai radical decât alte scrieri de acest tip. Müller afirmă că Securitatea și-a continuat activitățile de urmărire și filaj și după 1989. Astfel, spre deosebire de narațiune anticomunistă standard, care vede tranziția ca opera foștilor securiști reconvertiți spre alte tipuri de activități după 1989, pentru Herta Müller Securitatea ca atare, ca instituție, nu a încetat niciodată să existe cu adevărat.

Fragmentul-cheie al textului se găsește însă în ultimul paragraf, și de aceea textul ar trebui citit poate de la sfârșit spre început. Acolo Müller scrie: „În dosar sunt două persoane diferite.

---

[26] Pe lângă titlurile amintite deja, vezi și Gabriel Liiceanu, *Dragul meu turnător*, București, Humanitas, 2014, Neculai Constantin Munteanu, *Ultimii 7 ani de acasă. Un jurnalist în dosarele Securității*, București, Curtea Veche, 2007, Luca Pițu, *Documentele antume ale „Grupului de la Iași"*, Iași, Opera Magna, 2012. Dintre autorii străini, vezi mai ales Péter Esterházy, *Ediție revăzută*, București, Curtea Veche, 2008, și Christa Wolf, *Orașul îngerilor sau The Overcoat of Dr. Freud*, București, Univers, 2013.

[27] Originalul geman este accesibil aici: http://www.zeit.de/2009/31/Securitate. Pentru versiunea engleză din care sunt extrase citatele traduse de mine, vezi: http://www.signandsight.com/features/1910.html. Pentru contexualizare, vezi Herta Müller, *Patria mea era un sâmbure de măr. O discuție cu Angelica Klammer*, București, Humanitas, 2016.

Una numită Cristina (numele de cod din dosar), considerată un inamic al statului. Pentru a o compromite pe această Cristina, Divizia de Dezinformare a Securității a fabricat un alter-ego (*Doppelgänger*) din toate ingredientele care mă răneau cel mai mult: fervent comunistă, agent secret fără scrupule. Oriunde mergeam, a trebuit să trăiesc cu acest alter-ego. Nu numai că venea după mine, dar mergea și în față. Deși am scris încă de la început numai împotriva dictaturii, alter-egoul și-a urmat propriul drum. A căpătat o viață proprie".

În sala de lectură a CNSAS, un adevărat loc al memoriei în timpul tranziției, cei care își citesc dosarele sunt confruntați cu o biografie alternativă, cu propriul sine compus în secret. Ei se regăsesc pe sine ca alteritate, ca Celălalt, deposedați de propria lor subiectivitate și de putere auctorială. Prin urmare, așa cum reiese din multe mărturisiri, prima reacție este una de mutenie, de imposibilitate de a vorbi. Sunt numeroase poveștile celor care după ce au parcurs dosarul de securitate se grăbesc să iasă în stradă, la aer, și deși ar vrea să spună ceva, poate chiar să țipe, țipătul li se oprește în gât. Deposedat de puterea auctorială, subiectul devine mut.

Însă imediat după acest șoc, reacția următoare este de a rupe tăcerea, de a regăsi vocea și de a încerca astfel recâștigarea puterii auctoriale și a controlului asupra propriei biografii. În această trecere de la imposibiliatea de a vorbi la locvacitatea scrierii autobiografiei, două mize sunt în joc: pe de o parte, subiectul se luptă să își recâștige controlul asupra propriei biografii; pe de altă parte, subiectul încearcă redobândirea încrederii sociale cu privire la propria-i narațiune. Asta deoarece alter-egoul produs de Securitate, *Doppelgänger*-ul despre care vorbește Herta Müller, apare ca fiind mult mai reală și mai credibilă, tocmai datorită faptului că provine de la o instituție de stat. Mai mult decât atât, tocmai investirea cu puterea de a spune adevărul a acestor dosare în cadrul anticomunismului contribuie la sporirea credibilității narațiunii biografice produse de dosar. În raport cu personajul

din dosar, subiectul real apare ca fiind cel fals, o plăsmuire, tocmai datorită forței instituționale și performative a Securității.[28]

Întâlnirea traumatică cu alter-egoul din dosar este suplimentată de faptul că această creație este rezultatul unei selecții arbitrare și a unei serii de dezinformări. Ceea ce lipsește din dosar sunt exact umilințele, actele de violență, de hărțuire, precum și disconfortul psihologic suferit de persoana urmărită. Dosarul poate crea în mod performativ un nou subiect, însă acesta șterge totodată urmele acestei construcții. În timp ce poate plasa un subiect într-o lumină incriminatoare, nu oferă și posibilitatea unei disculpări ulterioare, așa cum cu exasperare descoperă și Herta Müller. Inevitabil, subiectul va trăi în umbra dublului creat de Securitate, pe care deschiderea dosarelor Securității ar fi trebui, în mod teoretic, să-l elimine, însă îl readuce la viață.

Cazul Hertei Müller, dar și altele similare, relevă limitele și paradoxurile anticomunismului, în special în legătură cu deschiderea arhivelor poliției secrete: nu numai că acest proces a prelungit logica și efectele Securității în prezent, dar totodată a pus sub semnul întrebării chiar biografia dizidenților și a intelectualilor anticomuniști. Numele lor sunt acum înconjurate de suspiciune, iar încrederea și prestigiul social pe care-l aveau înainte de deschiderea dosarelor s-a risipit sub efectul dezvăluirilor. Prin urmare, aceștia simt nevoia de a se angaja permanent într-un amplu efort autoreferențial ce are ca scop recompunerea, împotriva dosarului de securitate, a propriei biografii. Astfel, asistăm la o răsturnare spectaculoasă: acuzatorii anticomuniști ai Securității, prin chiar gestul acuzației, devin ei înșiși acuzați de Securitate, aflându-se

[28] Un exemplu extrem este cel al lui Apostol Stan, care, în cartea biografică despre dosarul său de Securitate, vorbește despre sine la persoana a treia, inclusiv folosind numele de cod dat de Securitate. În acest caz e vorba de un act ratat: confruntarea cu dosarul de Securitate nu duce la redescoperirea auctorială a eului, ci la confirmarea totală a celui creat de Securitate; vezi Apostol Stan, *De veghe la scrierea istoriei (Securitatea)*, București, Curtea Veche, 2012.

deci în situația de fi nevoiți să se explice și să se justifice. Momentul emblematic al acestei răsturnări a fost oferit cu prilejul întocmirii Raportului Tismăneanu. Inițial, Nicolae Corneanu și Sorin Antohi au fost chemați să facă parte din comisia de condamnare. Însă în urma dezvăluirilor din dosarele Securității, ei au fost forțați să refuze participarea. Practic, cei chemați să judece regimul comunist au putut face acest lucru doar la finalul unei judecăți oferite pe baza materialelor produse chiar de către regimul în cauză. Astfel, regimul comunist nu poate fi judecat decât de cei care au fost în prealabil judecați favorabil de acest regim.

La un nivel mai general, acest mecanism relevă eșecul paradigmei liberale a justiției de tranziție, care abordează problemele legate de vinovăție, pedeapsă și responsabilitate nu doar în termeni morali, ci mai ales dintr-o perspectivă radical individualistă. Dar în loc de a considera individul ca punct de plecare într-un lanț cauzal al stabilirii vinovățiilor, mai potrivit ar fi să întrebăm în ce condiții sociale acțiunile individuale sunt posibile, ce tip de lume socială dă naștere unor asemenea acțiuni și de ce. Asta ar însemna regândirea relației dintre condițiile structurale și actele individuale. Însă în cadrul justiției de tranziție propusă de anticomunism, aceste întrebări au fost plasate strict la nivel individual. Fiind o ideologie a capitalismului, anticomunismul a trebuit să păstreze intactă ideea de libertate de alegere: indivizii fac alegeri morale între bine și rău, mai ales în cadrul regimurilor totalitare, și ca atare trebuie să dea seama de alegerile lor. Dar prin aceasta anticomunismul rămâne blocat în propriul său paradox: dacă în ultimă instanță responsabilitatea acțiunilor este strict individuală, atunci regimul e inocent. Doar oamenii sunt vinovați pentru că nu se opun și preferă să colaboreze.

Acesta a fost de fapt unul dintre efectele practice cele mai neașteptate ale deschiderii dosarelor Securității: de la nevoia clarificării unui trecut colectiv, la plasarea vinii la nivel individual. Deschiderea dosarelor Securității nu a dus nici la o mai bună înțelegere a trecutului (nici măcar una mai circumscrisă, a

funcționării efective a acestei instituții), nici la o formă de reconciliere. A scos în față doar cazuri disparate, individuale, circumstanțiale, asupra cărora spectrul vinei și oprobiul public se întind mai mult sau mai puțin justificat. Intenția anticomunistă de a tranșa între informatori și victime, între cei vinovați și cei care au avut de suferit a fost subminată de însăși presupozițiile și modul său de funcționare. La final, clarificarea morală mult așteptată a dus de fapt la și mai multă neclaritate, resentiment și noi victime.

René Girard a scris că funcția țapului ispășitor este de a pune capăt, prin ucidere rituală, unei crize pe care se presupune că ar fi cauzat-o.[29] Pacea socială este astfel restabilită. Numai că această transformare a agenților Securității în țapi ispășitori ai regimului comunist a împiedicat înțelegerea mecanismelor sistemice care au făcut posibile acțiunile individuale, dar și elaborarea unui proces colectiv de reconciliere cu trecutul. În acest mecanism de transfer vina a fost doar mutată dintr-o parte în alta, de la o categorie de oameni la alta, timp în care cei care au făcut acuzațiile s-au plasat întotdeauna într-o poziție exterioară. Acest tip de demers a avut ca scop curățarea corpului național de dușmanii săi interni, de acele elemente perturbatoare ale ordinii sociale. De aceeea, așa cum am văzut, scopul mărturisit al anticomunismului nu a fost înțelegerea sau reconcilerea, ci judecata și pedeapsa. Încă de la început, anticomunismul a apărut ca proces al comunismului. Scopul lui a fost pedepsirea. Din această cauză, structura de bază a istoriografiei anticomuniste a fost darea în vileag, demascarea, denunțul, cu scopul încarcerării și tragerii la răspundere. Istoricul a fost simultan procuror și judecător, chemat să demaște, să judece și să condamne comunismul odată pentru totdeauna.

Textul Hertei Müller exprimă melancolia că aceast proiect a eșuat, că securiștii sunt încă printre noi și corup fibra națională. Dar poate că problema nu e de fapt aceea că securiștii sunt printre noi, ci faptul că anticomunismul a prelungit logica acestora

[29] Vezi René Girard, *Țapul ispășitor*, București, Nemira, 2000.

în prezent, exact prin căutarea a ceea ce s-a numit justiția de tranziție. Un detaliu din textului ei ne poate oferi o idee.

În mod absolut predictibil, și Herta Müller, și mulții alții află din dosarul de securitate că principalul turnător era, evident, cel mai bun prieten. Astfel, după lectura dosarului, oamenii nu află de fapt secrete despre ei înșiși, ci descoperă ceea ce toată lume deja știa, dar ținea secret. În ciuda individualismului în care plasează anticomunismul deschiderea dosarelor, lectura acestora nu duce de fapt la o formă de introspecție personală, la confruntare cu sinele, ci la o regândire a raportului cu ceilalți, mai ales cu cei apropiați, cu prietenii și cu personale intime. Prin urmare, întrebarea care trebuie pusă aici este: cum se schimbă structura emoțională în momentul în care celălalt devine o alteritate, un străin sau chiar un dușman?

Laplance și Pontalis au definit trauma drept un fragment din trecut ce nu poate fi integrat în universul simbolic al prezentului și devine un punct dureros, o fixație, o obsesie. Dar în cazul Hertei Müller, precum în altele similare, nu este vorba de un obiect din trecut care nu poate fi integrat în universul simbolic, ci, dimpotrivă, de un element din prezent (revelarea unei informații) ce schimbă retrospectiv toate coordonatele anterioare ale trecutului. Contrar perspectivei comune care considera că esticii postcomuniști se tem de viitor și de aceea se agață de trecut, elementul cu adevărat traumatizant a fost impredictibilitatea trecutului. Deschiderea dosarelor Securității și mai ales a încărcării cu sens a revelațiilor oferite de acestea au contribuit din plin la exacerbarea acestei anxietăți, deopotrivă personale și publice. Cu fiecare dosar deschis, viața cuiva poate căpăta alte nuanțe, certitudinile se pot topi instantaneu, prietenii pot deveni dușmani, o amintire frumoasă poate deveni retrospectiv un coșmar, familii și prietenii se pot destrăma într-un moment.

După ce află că prietena sa cea mai bună a turnat-o, Herta Müller trăiește o perioadă de doliu pentru prietenia pierdută. Ea experimentează astfel două forme de deposedare din partea

Securității. Pe de o parte, este deposedată de puterea auctorială asupra propriului sine prin alter-egoul creat de Securitate. Pe de alta, este deposedată de întregul set de atașamente anterioare, de trecutul ei, fiind obligată la o reconsiderare a acestuia din perspectiva introdusă tot de Securitate. În mod paradoxal, în timp ce încearcă să-și recâștige vocea auctorială, Müller își pierde propriul trecut. Acesta este rescris de Securitate chiar sub ochii ei. Amintirile frumoase și prietenia își schimbă acum culoarea și sensul. Avem de a face atunci nu cu o pierdere în prezent, ci cu o pierdere în trecut. Freud a scris că atunci când pierdem pe cineva, nu știm ce anume din acea persoană am pierdut. Pierderea ascunde în ea însăși ceea ce este pierdut, generând o dublă anxietate: cea a pierderii propriu-zise și cea a faptului că nu știm exact ce am pierdut. Această poziție, foarte bine exprimată de Herta Müller în autobiografia ei, dovedește de fapt că în locul confruntării cu trecutul comunist și a depășirii sale victorioase, anticomunismul nu poate oferi decât o formă de înfrângere, de pierdere și de deposedare.

Prin urmare, ironia implicită în acest caz e dată de faptul că, din perspectiva anticomunismului, singura poziție cu adevărat morală în timpul comunismului este moartea, dispariția fizică. Toți cei care au ieșit în viață din acest regim vor fi inevitabil umăriți de o umbră de dubiu, vor fi mereu suspectați de compromisuri și eșec moral. Pasiunea pentru moarte a anticomunismului face ca orice nuanță să dispară, astfel încât chiar și intelectualii anticomuniști și dizidenții (sau tocmai aceștia) să fie imediat priviți cu suspiciune. Astfel, prin însăși premisele sale teoretice, anticomunismul face imposibilă articularea sa practică sub forma unei politici a memoriei. Anticomunismului nu poate articula o politică a memoriei și o relație cu trecutul dincolo de registrul impus de Securitate. Când prietena respectivă o vizitează în Germania, Müller îi umblă prin bagaje, căutând urme și probe ale colaborării cu Securitatea, încercând să o surprindă și să o desconspire pe prietenă în flagrant. Herta Müller devine la rându-i un personaj infuzat de logica

clandestină și de supraveghere și denunț a Securității, pe care în mod public o abhoră la prietena sa. Posibilitatea solidarității cu celălalt, a iertării și reconcilierii sunt imposibile. Moralismul radical face imposibilă rearticularea societății postcomuniste pe baze de solidaritate, încredere și cooperare. Suspiciunea și delațiunea introduse de Securitate în societate sunt continuate și după dispariția acesteia, prin chiar acțiunile celor mai vocali critici ai săi. Și nu am aici în vedere logica liberală a nevoii de a-l înțelege pe celălalt, de a deveni sensibil și atent la povestea care l-a împins, în mod tragic, la colaborarea cu Securitate. Din contră, atenția ar trebui mutată strict asupra instituției ca atare: cum poate fi creditată o instituție a cărei logică de funcționare este delațiunea și constrângerea?

În lumina textului Hertei Müller despre dosarul ei de Securitate se pune întrebarea: ce rol au totuși aceste texte, care este funcția lor auctorială? Giorgio Agamben[30] a observat faptul că noțiunea de auctor s-a născut în sistemul de drept european. Termenul desemna persoana care intervenea în beneficiul unui minor sau în beneficiul cuiva care nu putea depune un act legal în nume propriu. În termeni juridici, auctorul este cel care oferă autoritate. Agamben extinde acest înțeles asupra conceptului de autor, subliniind că acesta este cel care oferă autoritatea de a vorbi în numele celor care nu pot vorbi pentru ei înșiși, de a vorbi în numele unei incapacități de a vorbi. În această logică, un autor este atunci rezultatul unui act de co-creare. Un autor este de fapt un co-autor ce vorbește despre altceva și despre altcineva.

Vorbind numai despre ei înșiși, despre propriile lor experiențe în raport cu dosarul și cu informațiile prezentate acolo, iar de cele mai multe ori *împotriva* altora, autorii anticomuniști al acestor jurnale de lectură nu devin de fapt autori, altfel spus nu sunt surse de autoritate, ci doar povestitori ai biografiilor personale și de clasă, rămânând în umbra de autoritate a Securității și în logica

[30] Vezi Giorgio Agamben, *Ce rămâne din Auschwitz. Arhiva și martorul (Homo sacer III)*, Cluj, Idea Design & Print, 2006.

ei. Textele lor, deși la prima vedere au un caracter foarte personal, nu sunt diferite cu nimic de denunțurile produse înainte de 1989 ca urmare a acțiunilor Securității. „Scrisoarea" pe care Gabriel Liiceanu i-o trimite fostului său turnător ia în mod explicit forma unui denunț public, autorul său, exact ca denunțătorii de pe vremuri, neavând nicio problemă în a amesteca în textul său lucruri adevărate și lucruri plăsmuite.[31] Astfel, departe de a acționa drept martori ai trecutului sau conștiințe ale prezentului, prin scrierile lor intelectualii anticomuniști nu au făcut decât să substituie propriile lor amintiri și autobiografii memoriei comunismului ca atare. Ce n-au reușit să facă însă a fost să depășească însăși logica de operare a Securității.

Ridicând anumite memorii personale și exemplare la rangul de memorii universale ale comunismului (de regulă cele ale disidenților și intelectualilor anticomuniști), anticomunismul și-a propus nu doar să scrie istoria trecutului, ci și să reseteze memoria despre acesta. Să ne reamintim cum una dintre recomandările centrale ale Raportului Tismăneanu a fost aceea a unei vaste pedagogii publice în legătură cu memoria comunismului. În acest scop urmau să fie înființate noi instituții și institute, să fie deschis un muzeu național al comunismului și să fie realizate manuale și activități pentru elevi și studenți. Dacă schimbarea politică nu a mai oferit sprijin instituțional pentru proiecte de asemenea anvergură, intenția acestora nu a fost mai puțin semnificativă pentru mizele anticomunismului. Una dintre componentele lui centrale a fost nu doar aceea de a curăța corpul social de elementele indezirabile ale fostului regim, dar și de a schimba memoria publică despre regimul comunist: oamenii trebuiau să aibă amintirile anticomunismului despre trecutul comunist. Din acest motiv, una dintre principalele lupte pe care anticomunismul postcomunist le-a purtat a fost împotriva unei patologii a memoriei colective:

[31] Vezi Gabriel Liiceanu, *Dragul meu turnător*.

nostalgia după trecutul comunist. A identifica acest fenomen și a-l combate odată pentru totdeauna a fost una dintre acțiunile centrale ale anticomunismului și totodată una dintre principalele sale rațiuni publice. Cu cât nostalgia pentru trecut continua să persiste, cu atât era nevoie de anticomunism și de a sa pedagogie a memoriei. Un mecanism central de combatere a nostalgiei a fost considerat muzeul și reprezentarea muzeală despre trecutul comunist. În capitolul care urmează voi analiza tocmai relația dintre nostalgie, muzeu și anticomunism.

Nostalgie, pedagogie, moarte

AȚI SPUS CUMVA NOSTALGIE?

Sunt familiare în postcomunism sondajele care măsoară, la diferite intervale de timp, gradul de nostalgie al oamenilor privitor la trecutul comunist. În urma unui astfel de sondaj din 2010, Adrian Cioflâncă, director la acea vreme a Departamentului Societate, Economie, Instituţii din cadrul IICCMER, a realizat o tipologie a patologiei nostalgice pe baza rezultatelor sondajului.[1] El a identificat mai multe categorii cu trăsături definitorii: „nostalgicii restauratori" (10-20%), cei care doresc reinstaurarea comunismului, sunt ostili democraţiei, locuiesc în sudul și nord-estul ţării, au peste 40 de ani, sunt autoritari și xenofobi; „nostalgicii revoltaţi" („până spre 50%") sunt cei care nu regretă neapărat trecutul, ci par mai degrabă supăraţi pe condiţiile proaste din prezent, fiind susceptibili de atitudini nostalgice cu precădere în sezonul crizelor economice, suferind de amnezie în ceea ce privește elementele negative din trecut; „nostalgicii polemici" sunt mai greu de categorizat, fiind totuși de găsit printre cei cu vârste între 20 și 39 de ani, activi și socializaţi totuși cu informaţii despre crimele comunismului; în fine „nostalgicii tineri", cei cu vârste sub 20 de ani, sunt cei care nu au experimentat deloc comunismul în mod direct, însă suferă în urma unei socializări defectuoase în cadrul propriilor

[1] Vezi Adrian Cioflâncă, „Nostalgia pentru communism": http://www.revista22.ro/nostalgia-pentru-comunism-8962.html.

familii (dominate de nostalgici restauratori sau revoltaţi, judecând după categoria de vârstă) și în cadrul instituţiilor de învăţământ ale statului. Cioflâncă concluzionează că aceste maladii ale memoriei nu vor putea fi eradicate decât în urma unei pedagogii naționale susţinute de cercetările specialiștilor care au demonstrat fără echivoc natura criminală a comunismului.

În Estul postcomunist nostalgia a fost descrisă drept o stafie nedorită a trecutului, obstacolul ce a împiedicat lăsarea în urmă a comunismului și integrarea deplină în lumea civilizată și contemporană a Europei. În același timp, în Vest, nostalgia a devenit marca definitorie a Estului (*Ostalgia*), semnul tranziției întârziate a fostului Bloc sovietic. Nostalgia a fost considerată atât un semn al eșecului de adaptare la prezent, cât și cauza principală a acestui eșec: esticii păreau mereu a tânji după avantajele din trecut, după viața colectivistă comunistă, fiind astfel incapabili să se adapteze noilor stringențe individualiste, capitaliste și de piață din prezent. Ei apăreau drept niște inadaptați la lumea prezentă. Nostalgia era semnul clar al inferiorității lor, o trăsătură morală și culturală specifică omului sovietic care a continuat să dăinuie și după căderea comunismului.

Odată postulată drept reală, (n)ostalgia va fi în mod inevitabil găsită, studiată, analizată și, după caz, înțeleasă sau combătută.[2] Ce este totuși nostalgia, ce realitate desemnează acest termen și, mai ales, ce măsoară acele sondaje atunci când spun că măsoară (sau identifică) nostalgia după trecutul comunist?

Termenul de nostalgie a fost folosit pentru prima dată în 1688 de doctorul elvețian Johannes Hofer, care încerca să explice

[2] Literatura academică și populară dedicată subiectului este deja atât de amplă, încât și o simplă enumerare este anevoioasă. Se impune totuși citarea a unui exemplu pe care îl consider paradigmatic: un volum colectiv scris de universitari cu numeroase publicații în domeniul nostalgiei postcomuniste. E greu de chestionat validitatea unui concept de care depinde o întreagă subdisciplină universitară: vezi Maria Todorova și Zsuzsa Gille (coord.), *Post-Communist Nostalgia*, Oxford și New York, Berghahn Books, 2013.

schimbările complexe, mai ales emoționale și corporale, produse de procesul de dezrădăcinare specific modernității vestice.[3] Nostalgia era definită din capul locului ca o patologie, o boală severă care afecta subiecții modernității. Nostalgia apărea astfel ca o formă de reacție la modernitate și, prin urmare, la modernizare, iar prin încorporarea ulterioară în discursul și lirica romantică, ca o formă de antimodernitate. Nostalgia devenea sinonimă cu refuzul modernității și al schimbării aduse de aceasta. Transformarea în concept a nostalgiei efectuată de romantici a dăinuit – și astfel nostalgia a devenit echivalentul unei utopice întoarceri în trecut, simptomul unei inadaptări.

Numai că ceea ce s-a pierdut prin trecerea de la afect la concept a fost tocmai faptul că nostalgia nu avea nimic de-a face cu trecutul. Nostalgia nu a apărut ca un simplu răspuns defensiv și reactiv la transformările introduse de modernitate, ci a fost modalitatea prin care oamenii au devenit conștienți de aceste transformări și de felul în care acestea s-au înfățișat subiectiv. Nostalgia este deci un fenomen prin excelență modern, exprimând paradoxurile modernității. Prin urmare, nostalgia nu are de-a face cu trecutul, ci cu prezentul. Nostalgia e o formă de reacție, de interacțiune cu prezentul. Dacă aceasta este o maladie, atunci este o maladie a prezentului. Chiar dacă uneori discursul nostalgic mobilizează imagini mitologizate ale trecutului, ținta sa este prezentul (și viitorul). Departe de a fi o simplă boală a sufletului sau o fixație melancolică asupra unui trecut irecuperabil, nostalgia reprezintă de fapt o articulare politică asupra prezentului – o cerință făcută din interiorul prezentului împotriva acestuia.

[3] Vezi Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, New York, Basic Books, 2008. Aceasta e cu siguranță cartea care a inspirat și a pus bazele producției academice, mai ales în lumea anglo-americană. Inițial publicat în 2001, volumul explorează intersecția dintre modernitate, modernitatea sovietică și finalul acesteia, în câteva producții literare exemplare. Și aici e cheia: ceea ce a început ca o investigație postmodernă pe tărâm literar s-a extins apoi sub forma analizei unor fenomene presupus sociale.

Așadar, departe de a fi doar o aberație a esticilor fixați în trecut, nostalgia este problemă a modernității în general, fapt care a scăpat analiștilor nostalgiei postcomuniste. Nostalgia a apărut ca un fenomen atât de specific Estului, încât părea complet să lipsească din Vest. După 1989, Estul și Vestul erau plasate în dimensiuni temporale diferite (primul în trecut, al doilea în prezent și viitor), pe baza căreia se stabilea superioritatea vestică. Acest fenomen, denumit de Johannes Fabian alocronism[4], a funcționat ca o formă de inferiorizare și orientalizare a Estului postcomunist, dar totodată a trasat o diviziune epistemică foarte clară: dacă vesticii se ocupau cu facerea și scrierea istoriei, esticii erau preocupați de explorarea și prezervarea memoriei. Deloc întâmplător, imediat după 1989 principalele forme de producție editorială ce pătrund în Vest dinspre Estul postcomunist au fost exact cele care au respectat această diviziune. Memoriile esticilor despre comunism scrise sub formă de eseuri, jurnale, scrisori, amintiri au fost traduse în limbi de circulație în Vest, iar autorii lor au fost integrați unui circuit internațional.[5]

Prin urmare, trebuie făcută o distincție foarte clară între existența efectivă a unui sentiment nostalgic și funcțiile politice ale postulării sale ca atare. Cei mai mulți autori au considerat că acest fenomen există în mod genuin, nostalgia fiind identificabilă mai ales la nivelul fostei clase muncitoare comuniste. Unul dintre aceștia, David Kideckel, a scris că muncitorii români de după 1989, asemenea omologilor lor din celelalte state comuniste, au reacționat la schimbările survenite și la insecuritățile aduse de capitalism printr-o dorință de întoarcere la siguranța de dinainte.[6]

---

[4] Vezi Johannes Fabian, *Time and the Other. How Anthropology Makes its Object*, New York, Columbia University Press, 2002.

[5] Exemplul clasic (evident că nu singurul), este Slavenka Drakulić, *How We Survived Communism & Even Laughed*, New York, Hutchinson, 1992.

[6] Vezi David A. Kideckel, *Romania postsocialistă. Munca, trupul și cultura clasei muncitoare*, Iași, Polirom, 2010.

Pe scurt, în fața transformărilor postcomuniste, ei au reacționat prin nostalgie după comunism, naționalism și frustrare. Opinia lui Kideckel sintetizează perfect abordarea științelor sociale vestice cu privire la aceste transformări și a felului în care nostalgia se inserează ca explicație pentru reacțiile oamenilor. Exemplul are deci forma cristalină a unui simptom.

Kideckel nu face decât să reia în mediu academic perspectiva elitelor liberale locale care au disprețuit complet masele muncitoare, după 1989, atât ca agenți ai comunismului în trecut, cât și ca frâne ale progresului în prezent. Nostalgia acestora era oferită ca exemplu al atașamentului față de regimul comunist și, în consecință, al incompatibilității cu lumea postcomunistă. Postularea nostalgiei la nivelul clasei muncitoare a reprezentat justificarea la nivel cultural (așa-numitul argument al „mentalității") pentru care aceasta trebuia demantelată ca urmare a inadaptabilității sale la noul context istoric. Practic, acest concept de nostalgie a oferit un surplus ideologic de justificare a politicilor neoliberale de privatizare a fostei industrii comuniste și de demantelare a clasei muncitoare. Departe de a fi un element cultural definitoriu al clasei muncitoare, nostalgia a fost un construct ideologic de clasă, ce viza tocmai eliminarea clasei muncitoare de către noua elită liberală a tranziției.

Se poate concluzia că nostalgia în postcomunism a descris mai întâi o construcție imperială occidentală care a fost proiectată asupra esticilor, imaginați drept înapoiați și necivilizați.[7] Nostalgia este doar ultima formă a orientalismului și balcanismului care au informat de secole raportarea la estul Europei. Apoi, nostalgia a fost o construcție a elitelor liberale locale ce au căutat să se autodescrie drept vestice și civilizate, spre deosebire de populația locală înapoiată și încă prinsă în trecut. Aceste argumente cu privire la existența

[7] În acest sens, vezi și Dominic Boyer, „Ostalgie and the Politics of the Future in Eastern Germany", *Public Culture*, vol. 18, nr. 2, 2006.

nostalgiei în rândul clasei muncitoare au fost apoi folosite pentru a implementa atât programe economice de privatizare, cât și programe ideologice de pedagogie națională, care nu au făcut decât să întărească poziția acestor elite în societate, a rolului lor în guvernare și a anticomunismului profesat de ele drept singura formă permisă de istorie, memorie și raportare la trecut. Nostalgia a avut astfel un evident caracter de clasă, ce a vizat simultan distrugerea clasei muncitoare și rușinarea ei publică. Acesta a fost scopul nostalgiei în postcomunism, iar studiile, publicațiile, discuțiile și sondajele care au considerat că această problematică este reală nu au făcut decât să contribuie, conștient sau nu, la o formă de război de clasă.

Desigur că nu poate fi negată existența unei raportări pozitive la trecutul comunist, însă aceasta a fost mult mai ambiguă decât termenul „nostalgie" ar fi putut să exprime și, cu siguranță, nu a fost limitată la nivelul clasei muncitoare, așa cum voi arăta mai jos. După cum s-a exprimat Slavoj Žižek, această întoarcere spre trecut nu a fost una nostalgică, ci mai degrabă una melancolică, denotând tocmai pierderea lui iremediabilă.[8] Mai mult, această întoarcere spre trecut nu a denotat un atașament pasiv față de acesta, cu atât mai puțin unul necritic, ci a reprezentat o formă de raportare polemică la prezent, un comentariu negativ la adresa stării din prezent. Dacă se poate vorbi de nostalgie în postcomunism, atunci aceasta apare sub forma înțelesului ei originar de critică a prezentului, nu de fixare pe trecut. Or, tocmai această valență a fost evacuată de construcția anticomunistă a nostalgiei: orice comentariu critic la adresa prezentului, orice formă de împotrivire la politicile tranziției, nu reprezentau decât confirmarea atașamentului față de comunism. Impunând propria definiție a nostalgiei, anticomunismul a reușit de fapt deradicalizarea și depolitizarea acestui concept esențial al modernității, ce ar fi putut funcționa ca un element critic al tranziției postcomuniste.

[8] Vezi Slavoj Žižek, *Ați spus cumva totalitarism?*, București, Curtea Veche, 2005.

Mai mult decât atât, din punct de vedere empiric, clasa muncitoare a avut o cu totul altă traiectorie decât cea descrisă de ideologia anticomunistă a nostalgiei. Departe de a fi simple obiecte pasive care privesc pierdute procesul istoric, masele de muncitori au fost primele care au trebuit să o ia de la început după 1989, să își croiască un nou destin pentru a putea supraviețui noului context. Astfel, mare parte din migranții din anii 1990 și 2000 au fost recrutați din membrii acestei clase, fiind apoi secondați de urmașii lor. Orice s-ar putea spune despre aceștia, dar nu că au fost pasivi sau resemnați, așa cum îi imaginează constructul de nostalgie.

Tocmai această flexibilitate și adaptabilitate la dinamica tranziției a fost însă și unul dintre motivele pentru care fosta clasă muncitoare și-a pierdut definitiv forța politică de odinioară. Fiind obligați să se adapteze individual (sau la nivel de familie) la noile realități, clasa muncitoare industrială a fost fragmentată, pierzându-și astfel capacitatea de a mai avea o influență politică colectivă asupra tranziției. Centralitatea sa în cadrul regimului comunist, forța sa socială înainte de 1989 a fost uitată sub presiunile tranziției. La fel de repede a fost șters din memoria publică și faptul că muncitorimea industrială a organizat cele mai importante forme de opoziție în cadrul regimului comunist, la fel cum participarea sa la Revoluția din 1989 a fost decisivă pentru victoria acesteia. Nu doar clasa muncitoare a dispărut efectiv din istorie, ci însăși memoria acesteia a fost la rându-i obliterată din discursul public. Poate că mai multă nostalgie sau, altfel zis, mai multă conștiință a propriei sale istorii și forțe de clasă ar fi oferit fostei clase muncitoare industriale repere și resurse politice mult mai puternice în fața transformărilor aduse de tranziție. În ultimă instanță, rolul anticomunismului a fost și de a deposeda politic, ideologic și discursiv clasa muncitoare de ultimele sale resurse, exact în același timp în care aceasta era deposedată economic de propria-i muncă.

În mod paradoxal, paternalismul politicilor la care a achiesat Ion Iliescu (discutate mai sus) și anticomunismul elitelor liberale

au conlucrat la distrugerea sistematică a fostei clase muncitoare industriale, atât din punct de vedere economic, cât și la nivelul reprezentării ei publice. Practic, ea a fost ștearsă atât din istorie, cât și din memorie în timpul postcomunismului. Succesul acestei politici a fost atât de însemnat, încât a dat naștere unei noi forme de expresie politică. Fosta clasă muncitoare nu s-a mai exprimat într-un limbaj de clasă și nu a mai urmărit politici în beneficiul propriei clase, care între timp dispăruse. Chiar limbajul și referința de clasă au fost eliminate de hegemonia anticomunismului, considerându-se că a-l folosi însemna de fapt a vorbi limba dușmanului comunist. Deposedați de toate aceste instrumente și lăsați fără conștiința de clasă, fosta clasă muncitoare și urmașii acesteia nu au făcut decât să îmbrățișeze discursul revanșard al populismului de dreapta. În 2000, 2004 și chiar 2009 fosta clasă muncitoare, mai ales cea din diaspora, a votat pentru Traian Băsescu, pe de o parte ca reflex normal împotriva celor care au contribut decisiv la declasarea sa, pe de alta ca urmare a codificării populiste a antagonismului de clasă a tranziției sub forma culturală a luptei împotriva corupției. Ca în Ungaria și Polonia, și în România fosta clasă muncitoare a fost decisivă în solidificarea unor opțiuni politice populiste, conservatoare și chiar de extremă dreapta, chiar dacă natura și istoria acestora a variat conjunctural.[9] Discursul anticomunist al nostalgiei ar trebui înlocuit poate cu o sensibilitate crescută față de deziluziile, dezamăgirile și deposedările tranziției și a modurilor diferite, conjuncturale și niciodată directe, în care acestea se articulează politic sau electoral. A reduce aceste forme complexe de raportare la prezentul tranziției și la trecutul comunist printr-o formula unificatoare a nostalgiei duce atât la erori epsitemice, cât și la complicități ideologice cu clasa câștigătoare a tranziției.

[9] Vezi Don Kalb și Gábor Halmai (coord.), *Headlines of Nation Subtexts of Class. Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*, Oxford și New York, Berghahn Books, 2011.

Ajunși în acest punct, aș vrea să ofer următoarea sugestie. Dacă așa cum am văzut fosta clasă industrială comunistă nu a avut nici timpul și nici resursele de a deveni nostalgică, cred că se poate identifica totuși o categorie socială care a devenit cu adevărat nostalgică în postcomunism: dizidenții și intelectualii anticomuniști. Un exemplu concret în acest sens poate fi edificator. În ianuarie 2011 am participat la o discuție prilejuită de cartea lui Dorin Tudoran *Eu fiul lor*, la Institutul Român de Istorie Recentă din București. Cei aproximativ treizeci de participanți – foști dizidenți, prieteni ai autorului, dar și persoane din lumea culturală anticomunistă și studenți – au creat o atmosferă cordială și convivială în mica sală a institutului devenită neîncăpătoare. Intervenția lui Tudoran a fost una colocvială, depănând amintiri ce priveau fapte și evenimente descrise în dosarul său de securitate, aflat acum disponibil sub formă de carte. El a reluat din perspectiva sa traiectoria ce l-a dus de la postura de tânăr poet recalcitrant la cea de dizident și apoi și-a descris viața de după emigrare până la revenirea în România după Revoluția din 1989. Cei prezenți, unii dintre ei personaje consemnate în dosarul lui Tudoran, au fost la rândul lor invitați să-și spună expună propriile amintiri, să-și aducă aminte de acele vremuri și astfel să retrăiască împreună gloria de odinioară a rezistenței, în diferite forme, față de regimul Ceaușescu. Seara a devenit una a depănării de amintiri, astfel încât cei care erau chemați să vorbească și puteau contribui cu ceva erau doar aceia care fuseseră acolo și aveau o experiență directă care putea fi rememorată și respusă. Ceilalți nu puteau fi decât spectatorii acestei suite de amintiri cu caracter biografic și autobiografic depănate public.

Atât dosarul de securitate ce reprezintă subiectul cărții, cât și amintirile vorbitorilor descriau o perioadă de maximă acțiune și activitate. Oamenii se aflau în mijlocul evenimentelor, se întâlneau clandestin, erau urmăriți și ascultați, intrau în contact cu amabasadori și ziare internaționale de prestigiu, scriau și vorbeau

pentru audiențe naționale și internaționale, erau anchetați și încarcerați, pentru ei se se scriau petiții și se organizau manifestări și proteste, iar numele lor era rostit la Radio Europa Liberă și ascultat în clandestinitate de milioane de români. Erau nu doar parte integrantă a Războiului Rece, ci chiar în prima linie.

În ianuarie 2011 toate acestea deveniseră doar o amintire. Între timp comunismul căzuse, relevanța lor socială era aproape nulă, notorietatea redusă la un număr mic de studenți și admiratori, pentru unii chiar standardul de viață scăzuse în mod clar, motivul acțiunilor lor fusese de asemenea uitat, cu atât mai mult detaliile acestora. Dacă Tudoran mai păstra poate ceva din aura trecutului, mare parte a personajelor din dosarul său prezente în sală erau acum complet uitate, la marginea vieții publice și gazetărești anticomuniste a tranziției. Tipul acesta de eveniment devenea atunci vital pentru posibilitatea rememorării publice, pentru retrăirea acelor vremuri în cuvinte, pentru readucerea lor la viață sub forma povestirii. Era prilejul când trecutul comunist în care ei au făcut ceva și pentru care însemnau ceva era readus la viață, împreună cu gloria lor de odinioară.

Așadar, nu ar trebui deloc ignorată componenta nostalgică ce există implicit în anticomunism. Continuând să lupte cu comunismul și după 1989, mulți au sperat că în acest mod vor putea să-și prelungească în prezent relevanța socială, să mai ofere un sens acțiunilor dizidente de până atunci. La fel cum asumarea sarcinii de prezervare a memoriei trecutului pentru ca acesta să nu se mai repete a vizat tot menținerea unei funcții sociale în cadrul tranziției. Dizidenții și intelectualii anticomuniști au căutat astfel să-și dea de lucru, să rămână relevanți și angrenați, în ciuda faptului că obiectul opoziției lor dispăruse. În ultimă instanță, anticomunismul a funcționat și ca un oficiu de plasare a forței de muncă intelectuale făcute redundantă de căderea comunismului. În ciuda virulenței postcomuniste a intelectualilor anticomuniști, perioada comunistă a fost perioada în care aceștia, ca intelectuali,

au avut cea mai mare relevanță socială și, prin urmare, cea mai bună formă de remunerare pentru munca lor. Ei au fost unii dintre privilegiații acestui regim, privilegiu pe care mulți l-au pierdut tocmai în urma căderii comunismului.

La nivel mai general, nostalgia de care dau dovadă dizidenții și intelectualii anticomuniști exprimă un fenomen mai amplu: distrugerea definitivă a funcției intelectualului național. Sintetizând o istorie mai amplă care merită o discuție separată, figura intelectualui-națiune a fost specifică proiectelor modernizatoare de la periferia sistemului capitalist vestic. Unul dintre rolurile sale era de a ilumina masele și de a le conduce, prin creațiile sale și prin implicarea sa publică, spre modernizare. Intelectualul apărea drept încarnarea rațiunii statului și a principiilor modernizatoare ale națiunii, fiind totodată liantul acestora cu poporul. Cu alte cuvinte, intelectualii reprezentau liantul dintre stat și societate.

Departe de a elimina această figură demiurgică a intelectualului, comunismul nu a făcut decât să creeze și să înregimenteze intelectuali dedicați obiectivelor dezvoltaționiste și ideologice ale regimului. Fiind o structură bazat pe politică, ideologie și cuvinte, comunismul a supralicitat în mod inevitabil rolul și numărul intelectualilor.[10] Prezența și influența acestora era covârșitoare în comunism, iar acest lucru a fost valabil și pentru dizidenți – sau mai ales pentru aceștia. În definitiv, comunismul a fost singurul regim în care dizidenții politici beneficiau de platforme publice de exprimare și diferite forme de imunități oferite chiar de regimul împotriva căruia protestau.[11]

Rolul intelectualului a devenit brusc irelevant după 1989, când perioada tranziției a încetat să mai fie una modernizatoare sau dezvoltaționistă, locul intelectualului fiind luat de expert și de tehnocrat. Intelectualii anticomuniști ai tranziției, prin chiar

[10] Boris Groys, *Post-scriptumul comunist*, Cluj, Idea Design & Print, 2009.
[11] Vezi Slavoj Žižek, *Ați spus cumva totalitarism?*

anticomunismul pe care l-au practicat, au sperat că-și mai pot conserva această funcție. Unii, precum grupul dominant de la Păltiniș, au reușit asta, însă legitimitatea și recunoștința lor ca intelectuali era dată tot de defunctul regim comunist. În raport cu obiectivele tranziției, funcția lor era însă una subordonată și instrumentală. Acest fapt a devenit clar în momentul în care anticomunismul a încetat să mai fie relevant pentru politica tranziției: brusc, și intelectualii săi au devenit, la rândul lor, dispensabili. Împreună au devenit piese de muzeu.

FUNCȚIA MUZEALĂ A ANTICOMUNISMULUI

ROLUL MUZEULUI comunismului este esențial pentru politica istoriei și a memoriei orchestrată de anticomunism. Acesta îndeplinește două funcții: pe de o parte este un important vehicul pentru pedagogia memoriei și pentru instituționalizarea versiunii anticomuniste asupra istoriei; pe de altă parte scopul său este acela de a prezerva memoria, experiențele și traiectoriile de viață ale intelectualilor anticomuniști într-o formă cristalizată și oficială. În același timp însă, muzeul comunismului este un loc în care trecutul comunist apare ca fiind depășit, lăsat în urmă. În general, ceea ce este dispus în muzeu este mort. Un muzeu al comunismului este un semn sigur ar dispariției sale, al neutralizării sale politice în prezent. Prin muzeu, așadar, se poate lua distanță de comunism, iar acesta devine o alteritate. Muzeul comunismului permite ca esticii să se uite la trecutul comunist cu ochii vesticilor, să își abordeze propriul trecut cu distanța pe care o au aceștia.

În *Genealogia moralei*, Nietzsche a scris că unul dintre scopurile actului de a pedepsi este acela de a crea o memorie, de a da o lecție. În postcomunism, în justiția de tranziție imaginată de anticomunism, această relație a fost inversată: memoria a fost un mod de a pedepsi. Această inversare este vizibilă în felul în care

a fost imaginată reprezentarea trecutului comunist din punct de vedere muzeal: nu doar pentru a prezenta trecutul, ci pentru a face dreptate.

Motto-ul Memorialului Sighet reflectă cel mai bine această relație: „când justiția eșuează a fi o formă de memorie, memoria singură poate fi o formă de justiție". Sighet este unul dintre muzeele-memorial ale comunismului cele mai reprezentative din Europa de Est. Atât un muzeu, cât și un altar, un loc al reculegerii și al cercetării, memorialul iese în evidență prin modul în care portretizează experiența comunistă. Deschis în 1993, el a evoluat de la un spațiu cu rol memorial și comemorativ la un muzeu al comunismului românesc. Narațiunea muzeului descrie societatea comunistă aidoma unei închisori totale, ai cărei gardieni au omorât și terorizat cetățenii. Comunismul este redus la un vast spectacol al morții și exterminării, practic o permanentă baie de sânge. Desigur că asemenea codificări sunt nelipsite și în alte părți din centrul și estul Europei, Casa Terorii din Budapesta fiind probabil cel mai cunoscut exemplu în acest sens. Însă în cazul Sighet intenționalitatea muzeului este amplificată de aplasarea sa într-o fostă închisoare dintr-un oraș aproape fantomatic.

Spațiul închisorii este folosit așadar pentru a genera emoții și pentru a introduce teama în vizitator. Muzeul nu este făcut pentru a revela informații despre trecut, ci pentru a imprima o senzație în vizitator, pentru a lăsa o urmă în sensul nietzschean indicat anterior. Experiența muzeală devine aidoma aplicării unei pedespse, un moment de violență simbolică și emoțională îndreptată împotriva vizitatorului asupra căruia se încearcă transferarea violenței închisorii. Argumentul care subîntinde acest mod de reprezentare este acela că vizitatorii trebuie făcuți conștienți în mod direct de brutalitatea regimului. Prin urmare, muzeul trebuie să îndeplinească un rol pedagogic, în sensul că trebuie să implanteze, aproape literal, memorii și experiențe în mintea și corpul vizitatorilor.

Fiecare muzeu al comunismului, nu doar cel de la Sighet, a aspirat să poată deveni un fel de închisoare pentru vizitatori. Horia Bernea a făcut următoarea remarcă în legătură cu expoziția Ciuma, organizată la subsolul Muzeului Țăranului Român din București: „Pasternak a spus că un scriitor talentat trebuie să descrie acei ani ai terorii staliniste în așa fel încât cititorului să-i înghețe sângele în vine și să i se facă părul măciucă. Aceasta este reacția pe care ar fi trebuit să o urmărim și noi, dar evident că nu am reușit. Am fi putut să o facem numai dacă am fi închis vizitatorii în sala de expoziție printre acele obiecte care sunt agresiv de urâte și i-am fi ținut acolo fără apă, fără mâncare și fără toaletă timp de o săptămână"[12]. Prin urmare, muzeul-memorial Sighet, precum și expoziția Ciuma nu sunt simple încercări de reprezentare a morții, distrugerii și anihilării specifice închisorii. Acestea sunt încercări de a readuce la viața condițiile închisorii în cadrul muzeului. „A supraveghea și a pedepsi" iau aici înțelesuri literale. Disciplina și pedeapsa, supravegherea și controlul – specifice logicii carcerale moderne – capătă în acest caz noi valențe: pedagogia memoriei imaginată de anticomunism ia forma pedepsei (corporale și psihice) exercitate asupra vizitatorilor.

Nu întâmplător, atunci, posterul oficial al muzeului Sighet este o fotografie ce arată un băiețel și o fetiță privind șocați prin vizeta ușii în interiorul unei celule. Textul însoțitor întreabă: „vreți să înțelegeți România de azi?". Dar poate că șocul de pe chipul copiilor vine din faptul că ceea ce văd în interiorul celulei nu este adevărul despre comunism, ci pe propriii părinți închiși acolo în scopuri pedagogice. Muzeul anticomunist și închisoarea par a forma un continuum, servind aceleași scopuri educaționale,

[12] Citat în Simina Bădică, „The Black Hole Paradigm. Exhibiting Communism in Post-Communist Romania", *History of Communism in Europe*, vol. 1, 2010. Traducerea este făcută din limba engleză, cea în care a fost scris articolul. În text există o referință la textul originar, o publicație în limba franceză pe care însă nu am putut-o găsi.

corecționale și reprezentaționale. În orice caz, ambele sunt circumscrise de aceeași dorință de vizibilitate, ordine și lizibilitate.

Pentru a cui privire expune muzeul comunismului trecutul într-o manieră atât de dramatică? Cine este destinatarul acestei încadrări și încarcerări muzeale? Slavenka Drakulić a imaginat o serie de fabule în care experiența comunismului în Blocul sovietic este narată din perpectiva unor personaje-clișeu recunoscute internațional[13]: porcul Managalița pentru Ungaria, câinele vagabond pentru România, corbul pentru Albania ș.a.m.d., ilustrând perfect teza lui Boris Buden că ceea ce structurează identitatea postcomunistă este stereotipul.[14] Deși cartea lui Drakulić reia o serie de tropi autoorientali ce se regăsesc și în cărțile ei anterioare, există totuși o ironie interesantă în această construcție. Pe de o parte, subiectul postcomunist este coborât la nivelul unui animal care își spune povestea; pe de altă parte, acesta generează mirare vesticilor prin însăși capacitatea sa de a vorbi.

Muzeul comunismului joacă un rol similar: comunică Vestului că esticii pot vorbi, că își pot narativiza experiențele comuniste. Prezentarea ororilor trecutului comunist este menită să atragă privirea vestică asupra Estului. Acesta e un mecanism de exhibare a rănilor lăsate în urmă de trecut pe corpul națiunii. Așadar, muzeul comunismului nu poate fi disociat de această dorință de a exhiba o rană stigmatică, ce apare simultan drept identitate și marfă.

Totuși, așa cum a observat Boris Buden, muzeul comunismului prezintă istoria din perspectiva unui happy-end: căderea comunismului și triumful capitalismului. În mod similar, Simina Bădică a scris că muzeul comunismului plasează întotdeauna

---

[13] Slavenka Drakulić, *A Guided Tour through the Museum of Communism. Fables from a Mouse, a Parrot, a Bear, a Cat, a Mole, a Pig, a Dog, and a Raven*, New York, Penguin Books, 2011.

[14] Vezi Boris Buden, *Zonă de trecere. Despre sfârșitul postcomunismului*, Cluj, Tact, 2012.

privitorul de partea sigură a lucrurilor: privitorul este chemat să se identifice cu o perspectivă non- și anticomunistă și astfel să vadă trecutul prin ochii victimelor.[15] Din această perspectivă, comunismul apare ca un monstru terifiant, ca un balaur care până la urmă a fost înfrânt. Acest fapt este surprinzător în măsura în care societățile est-europene s-au aflat totuși în tabără învinsă la finalul Războiului Rece. Cu toate acestea, înfrângerea e sărbătorită ca o victorie personală. Nu este acesta cel mai bun exemplu al puterii autocolonizării, al acceptării necondiționate a termenilor, interpretării și limbajului învingătorilor?

Astfel, vizitatorii muzeului comunismului știu încă de la început adevărul (comunismul a fost rău, criminal etc.), așa încât mersul la muzeu nu are un rol de cunoaștere, ci de îndoctrinare. Ceea ce era de știut este deja știut, iar acum trebuie doar reamintit. Muzeul comunismului nu joacă însă doar un rol pedagogic în sensul anticomunismului, ci și unul de formare identitară și socializare publică. Prin muzeu, întreaga istorie traumatică și complexă a comunismului, în toate articulațiile sale particulare, este redusă la o formă de identitate culturală esențială. Ceea ce a fost totuși un regim politic ce viza emanciparea universală este redus la o formă culturală locală, estică, eventual impusă cu forța de barbaria asiatică/rusească la finalul celui de-al Doilea Război Mondial. Mai mult decât atât, în raport cu mersul firesc al lucrurilor (adică cu istoria vestică), comunismul apare ca o „gaură neagră", ca o ruptură cu istoria normală și civilizată, petrecută în urma unei invazii străine asupra corpului național. Muzeul anticomunist prezintă comunismul ca o formă de viol, o penetrare din exterior a unei comunități organice. Din acestă perspectivă, anticomunismul repetă un mecanism al rasializării, legând apariția comunismului de o populație inferioară și barbară, care trebuia (iar până la urmă a și fost) învinsă.

Benedict Anderson a arătat că puterile coloniale europene au folosit muzeul etnografic drept un instrument prin care s-a

[15] Vezi Simina Bădică, „The Black Hole Paradigm".

construit identitatea colectivă a populațiilor colonizate.[16] Muzeul era în același timp un mod de a construi identitatea (unind într-un tot imaginar identitatea diferitelor populații cucerite), dar și alteritatea (disociindu-le de etalonul european și considerându-le exotice). Astăzi, muzeele comunismului din diferite orașe postcomuniste și vastele sale rețele de artiști și curatori sunt cele care au luat locul muzeului etnografic de odinioară. Așa cum a observat Charity Scribner, una dintre cele mai clare tendințe în lumea artei contemporane este expunerea de elemente ale culturii materiale comuniste.[17] Astfel, obiecte care în trecut aveau valoare de întrebuințare și de schimb, azi nu mai au decât valoare de exponat. Dubravka Ugrešić, pe de altă parte, a remarcat că apariția muzeelor comunismului la nivel global nu poate fi disociată de hegemonia cercurilor academice americane după 1989, unde interesul ideologic pentru comunism s-a întâlnit cu interesul comercial pentru artefactele acestuia.[18]

Anticomunismul est-european se potrivește perfect unui orizont și unor așteptări globale imperiale. În postcomunism, comunismul este redus la varianta sa muzeală, un artefact sau o marfă în care relațiile dintre oameni apar sub forma relațiilor dintre obiecte de colecționat și de expus. Prin urmare, muzeul comunismului nu este doar o instituție de transformare în marfă a trecutului, ci și o formă de uitare socială. Rolul acestuia este de a șterge trecutul comunist prin chiar aparenta expunere a sa, de a-l oculta prin chiar exhibarea abundentă de obiecte ale acestuia, de a-l face uitat prin chiar faptul că este mereu invocat. De aceea, în ultimă instanță, ceea ce expune de fapt muzeul comunismului nu este trecutul comunist, ci felul în care el apare în prezentul postcomunist din perspectiva ideologiei sale dominante, adică din perspectiva anticomunismului.

[16] Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra și New York, Verso, 2006.

[17] Vezi Charity Scribner, *Requiem for Communism*, Cambridge, Mass., MIT Press, 2003.

[18] Vezi Dubravka Ugrešić, „The Confiscation of Memory", *New Left Review*, nr. 218, iulie-august 1996.

*

ÎN CURSUL redactării acestui volum, pe 18 decembrie 2016, s-au împlinit zece ani de la momentul în care, pe baza Raportului Tismăneanu, președintele Traian Băsescu a condamnat regimul comunist drept „ilegitim și criminal". Acesta a fost momentul de vârf al anticomunismului românesc, apogeul său, prilejul în care s-a împletit total cu puterea și a devenit politică de stat. Cu toate acestea, o decadă mai târziu, aniversarea acestui gest a trecut complet neobservată. Cu excepția președintelui comisiei care a întocmit raportul, Vladimir Tismăneanu, nu a existat în spațiul public nicio intervenție notabilă care să marcheze evenimentul. Ce s-a schimbat totuși între timp?

Pe lângă concluzia privind natura regimului și necesitatea condamnării acestuia, Raportul a conținut în concluzii și o serie de recomandări pentru acțiuni ulterioare. Tismăneanu a sintetizat cum au evoluat lucrurile după publicarea Raportului: „Cred că s-a facut enorm în perioada ce-a urmat, până în clipa în care Victor Ponta și clica lui au acţionat cu perfidie și brutalitate împotriva conducerii IICCMER (Ioan Stanomir, Cristian Vasile, Bogdan C. Iacob, subsemnatul, șefii de departamente). Nu intru în detalii, dar între 2010 și 2012, la IICCMER s-au întreprins lucruri esenţiale pe trei direcţii: memorializare (expoziţii); educaţie (școli de vară); publicaţii (susţinerea tinerilor cercetători, traduceri, dezbateri de cărţi esenţiale). În acea perioadă, Monica Macovei și Ioan Stanomir au colaborat pentru a legifera imprescriptibilitatea crimelor împotriva umanităţii. Doar astfel s-a putut ajunge la procesul Vișinescu. Se putea face mai mult? Firește. Este cel puţin frustrant că la zece ani de la Raport multe din recomandările Comisiei pe care am condus-o rămân la stadiul de deziderat"[19].

[19] „Raportul Final – după 10 ani. Dialog LaPunkt între Vladimir Tismăneanu și Cristian Pătrășconiu": http://www.lapunkt.ro/2016/12/20/interviu-vladimir-tismaneanu-raportul-final-dupa-10-ani/.

S-a făcut enorm, dar multe recomandări rămân la nivel de deziderat. Altfel spus, pare că lupta anticomunistă abia ar trebui să înceapă. Privind retrospectiv, Raportul a avut urmări practice semnificative. Una dintre recomandările Raportului a fost studierea și investigarea evenimentelor Revoluției din 1989 și a celor care au urmat (violențele de la Târgu Mureș, mineriadele etc.) în vederea tragerii la răspundere a vinovaților. Dosarul Revoluției și cel al mineriadei din vara anului 1990 au fost redeschise, Ion Iliescu și alți oameni ai puterii de atunci fiind inculpați în ultimul dintre aceste dosare. Cum remarca și Vladimir Tismăneanu, tragerea la răspundere a foștilor torționari comuniști a venit tot în siajul condamnării comunismului. Din punctul de vedere al răspunderii penale, Raportul a produs efecte. Acest lucru era inevitabil, din moment ce scopul său a fost încă de la început unul de condamnare, de oferire a unei judecăți și de impunere a unei pedepse. Rolul său nu a fost de cunoaștere sau de reconciliere, ci unul punitiv. În ce fel vor fi soluționate de către instanțe dosarele anticomuniste deschise acum este o altă discuție. Cert este că propensiunea anticomunismului autohton de a face justiție de tranziție a fost și a rămas cea mai importantă dimensiune a sa.[20]

Pe alte paliere, urmările Raportului au fost mai puțin palpabile. Dacă există acum o zi a comemorării victimelor comunismului (21 decembrie), recomandarea de a înființa un muzeu al comunismului nu s-a materializat. Legea lustrației nu a fost adoptată, la fel cum nu au fost absolviți cei puși sub acuzare de către regimul

[20] Marc Bloch a scris despre „dușmanul satanic al adevăratei istorii: mania judecății"; vezi Marc Bloch, *The Historian's craft*, Manchester, Manchester University Press, 1992. Acest dușman satanic poate fi privit în contrapartidă cu manifestarea diavolului în istorie despre care scrie Vladimir Tismăneanu în *The Devil in History. Communism, Fascism and Some Lessons of the Twentieth Century*, Los Angeles, University of California Press, 2012. Vezi și critica făcută „gândirii de tribunal" a anticomunismului tranziției în Ovidiu Țichindeleanu, *Contracultură. Rudimente de filosofie critică*, p. 90.

comunist de crime contra statului. Victimele mineriadelor din Piața Universității '90 nu au primit statutul de victime politice. De asemenea, ideea continuării ca politică de stat a Memorialului Durerii de la TVR nu s-a aplicat, cu atât mai mult cu cât realizatoarea emisiunii respective a schimbat între timp taberele politice. Planurile de cercetare (burse, enciclopedii, institute) pe care Raportul le recomanda nu au prins contur, picând rapid în desuetudine de îndată ce climatul politic s-a schimbat. Nici prevederea Raportului de a face accesibile în mod democratic toate arhivele statului comunist și de a le scoate de sub controlul discreționar și opac al instituțiilor de forță ale statului nu a fost dusă la îndeplinire. În continuare arhivele statului comunist, deși reprezintă surse extrem de importante pentru istorigrafia locală, sunt într-o situație deplorabilă, multe degradându-se în condiții nepotrivite, altele fiind dificil de accesat datorită birocrației sau restricțiilor instituționale. CNSAS continuă să rămână un caz special, locul în care gardienii arhivei au și statut de istorici, deținând astfel monopolul epistemic asupra sa. Traficul cu documente continuă, dar nu în forma ilicită din trecut, ci într-una foarte legală: pe piață, sub formă de volume de documente, publicate la editurile centrale pentru profit. E o prelungire tardivă și probabil nesemnificativă a practicii privatizării statului cu care perioada tranziției a devenit sinonimă.

Raportul Tismăneanu a avut un caracter politic și a apărut ca urmare a unei dinamici politice. De îndată ce constelația politică care i-a dat naștere s-a schimbat, atât importanța sa, cât și efectele sale s-au modificat. Dacă redactarea documentului s-a făcut în urma unei mari coaliții a întregului câmp al anticomunismului autohton, ceea ce i-a urmat destul de repede a fost o ruptură pe liniile de fractură din interiorul câmpului existente anterior. Ruptura a fost determinată de încercarea de a ocupa poziții instituționale și simbolice de putere, repoziționările fiind indisociabil legate de jocul politic efectiv. După 2009 însă, o dată cu contestarea lui Traian Băsescu și creșterea opoziției față de el și mai ales față de

măsurile de austeritate impuse populației, anticomunismul, cel puțin sub forma sa de politică de stat instituționalizată, și-a pierdut din putere și relevanță.

Mai mult decât atât, un factor hotărâtor a fost ruptura survenită între președinte și intelectualii anticomuniști, mulți dintre ei membri și susținători ai Comisiei Prezidențiale. Aceștia din urmă s-au discreditat public prin fidelitatea interesată față de fostul președinte (fiind numiți peiorativ dar justificat „intelectualii lui Băsescu"), iar apoi prin angrenarea lor în jocurile politice rezultate din destrămarea fostului PDL. Superioritatea morală a anticomunismului în raport cu clasa politică a fost în mod iremediabil pierdută, iar prestigiul intelectualilor a fost știrbit, aceștia căzând în desuetudine. Astfel că intelectualii anticomuniști proeminenți de la începutul și mijlocul anilor 2000, fie că au făcut sau nu parte din Comisia Prezidențială, sunt astăzi în mare parte irelevanți public și politic.

Locul intelectualilor publici anticomuniști a fost luat de reprezentanți ai unei generații mai tinere, figuri notorii din mediul ONG, jurnaliști și bloggeri. Și ei sunt extrem de anticomuniști, însă nu mod explicit (așa cum erau predecesorii lor) și, în orice caz, nu anticomunismul e ceea ce le oferă prestanță și legitimitate publică. Pentru noua generație, anticomunismul se manifestă în rezistența față de redistribuire. Anticomunismul nu mai are acum legătură cu trecutul comunist (redus, oricum, la un clișeu al clișeelor anticomuniste), ci cu fobia față de egalitate și justiție socială.

Dacă intelectualii anticomuniști au avut o traiectorie înspre irelevanță în ultimul deceniu, Vladimir Tismăneanu a avut totuși soarta cea mai tristă. Contestat încă de la numirea sa ca președinte al Comisiei Prezidențiale chiar de către apropiații săi, atât pentru trecutul său comunist, cât și pentru relativ recenta relație apropiată cu Ion Iliescu și alți membri de marcă ai PSD, el a continuat să rămână o figură polarizantă și după publicarea Raportului. Dizidenți și anticomuniști moderați precum Dorin Tudoran sau

Gabriel Andreescu s-au dezis de practicile și agenda politică a acestuia, la fel întâmplându-se și cu colectivul de cercetători din jurul lui Marius Oprea. De fapt, modul brutal în care Tismăneanu și acoliții lui au preluat conducerea IICCMER în 2010 a scandalizat nu doar cercetătorii afiliați instituției, dar și pe foștii săi colegi de la revista *22*, determinând totodată reacții de protest din partea unor istorici internaționali. Revelațiile de mai târziu despre stilul de lucru, proiectele implementate și cheltuirea banilor publici în perioada în care Tismăneanu a fost la cârma institutului nu au făcut decât să-l delegitimeze și să-l discrediteze și mai mult. Aniversarea unui deceniu de la publicarea Raportului este posibil să-i fi produs lui Vladimir Tismăneanu o profundă nostalgie. În decursul a zece ani el a trecut de la statutul de figură tutelară a anticomunismului românesc la aceea de colaborator al unui site obscur de extremă dreaptă. Dintr-un cronicar interesant și interesat al vieții elitei comuniste, Tismăneanu a rămas un simplu editor al propriilor texte și obsesii, fără relevanță intelectuală sau mare priză la public.

Nu doar intelectualii anticomuniști, ci și anticomunismul ca atare a dispărut din centrul vieții publice și intelectuale autohtone. Cu excepția unor producții menite să fie mai degrabă vândute decât citite[21], flacăra anticomunistă este acum întreținută de epigonii minori ai intelectualilor anticomuniști de odinioară. Anticomunismul nu este din acest motiv mai puțin puternic, doar că acum este subînțeles și se exprimă în forme mai hibride decât era cazul anterior. Plecând din spațiul public intelectual și mediatic, anticomunismul rămâne totuși foarte prezent în universități (mai ales în cercetările istorice, sociologice și literare), în reviste de cultură și în anumite zone din lumea artei – în general, în acele locuri a căror logică de funcționare este autoreproducerea internă. Mai mult, anticomunismul este foarte prezent astăzi, mai mult decât

[21] Vezi, de exemplu, Lucian Boia, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, București, Humanitas, 2016.

oricând poate, la nivelul culturii populare și a manifestărilor ei spontane. Cel mai recent exemplu a fost dat de protestele de stradă din februarie 2017, atunci când PSD-ul a fost numit „ciuma roșie", o echivalare de sorginte anticomunistă articulată în limbaj fascist.

Se poate observa, pe de altă parte, cum o trăsătură esențială a anticomunismului autohton a devenit din ce în ce mai pregnantă în ultima decadă. Este vorba, desigur, de anticomunismul de extremă dreaptă, cel care glorifică cultul „sfinților închisorilor" și condamnă regimul comunist prin prisma represiunii împotriva mișcării legionare.[22] Acest tip de anticomunism a devenit nu doar mai vizibil și mai vocal, dar totodată a constituit baza rearticulării unei culturi publice și populare în care s-au relegitimat figurile-cheie și temele legionarimsului românesc interbelic. Dacă anticomunismul *mainstream* al anilor '90 a reabilitat figuri ca Nae Ionescu, Mircea Eliade sau Emil Cioran, anticomunismul fascist de dată recentă, în siajul deschis de primul, i-a reabilitat pe luptătorii din munți și chiar pe Corneliu Zelea Codreanu.

Un alt motiv pentru care anticomunismul a evoluat spre irelevanță în ultimul deceniu a fost și lipsa sa de aderență la valorile liberale. De natură conservatoare și interesat de prezent, așa cum am văzut mai sus, doar în vederea sporirii propriei sale hegemonii politice și intelectuale, anticomunismul românesc a fost lipsit de instrumentele necesare (dar și de statura morală) pentru a denunța alunecările nedemocratice din prezent. Rămânând tăcut asupra temelor importante ale actualității, mai ales în legătură cu prăbușirea centrului liberal, al drepturilor și libertăților, și fiind mereu o simplă remorcă a discursului politic și electoral, anticomunismul a devenit treptat irelevant.

---

[22] Pentru o analiză detaliată a acestui fenomen, vezi William Totok și Elena-Irina Macovei, *Între mit și bagatelizare. Despre reconsiderarea critică a trecutului (Ion Gavrilă Ogoranu și rezistența anticomunistă armată din România)*, Iași, Polirom, 2016.

Contradicția internă a acestuia a fost relevată în modul cel mai clar de dubla măsură în raport cu funcționarea instituțiilor represive. Anticomunismul și-a făcut un titlu de glorie din faptul că a criticat activitatea Securității, precum și a metodelor sale: denunț, supraveghere, interceptări telefonice și de corespondență, imixtiune în viața publică și privată, racolare a unui număr prea mare de informatori și agenți raportat la numărul populației etc. Însă atunci când alunecări similare s-au constatat în prezent, în cadrul luptei anticorupție, anticomunismul a tăcut (din nou), confirmând faptul că nu poate vorbi decât la trecut. Deplângerea acțiunilor Securității și vânătoarea de torționari comuniști a coincis cu tăcerea despre autonomizarea instituților de forță și de supraveghere ale statului, precum și cu abuzurile evidente ale acestora, aici și acum. Practici care apăreau inacceptabile în trecut erau scuzate prin tăcere (când nu erau de-a dreptul aprobate și justificate) în prezent, în numele luptei anticorupție.

Încă de la apariția sa după 1989, anticomunismul a avut un puternic filon anticorupție, însă în sens moral, fiind îndreptat împotriva influenței nefaste a foștilor comuniști și securiști. O generație mai târziu însă, anticorupția, gestată de anticomunism, a căpătat viață proprie. În fapt, anticorupția nu e nimic altceva decât ultima metamorfoză a anticomunismului tranziției, împlinirea sa istorică. Dacă anticomunismul postcomunist s-a afirmat ca negare a Securității (păstrând în mod inevitabil fascinația pentru dosarele acesteia, așa cum am analizat mai sus), anticorupția reprezintă depășirea dialectică a acestei opoziții spre o nouă sinteză proprie. Altfel spus, este eroantă critica adusă îndeobște anticorupției, cum că ar fi o reîncarnare a practicilor Securității. Aceasta este de fapt o sinteză între practicile Securității *și* anticomunism.

*

Am sugerat în paginile de mai sus că anticomunismul nu este doar un discurs sau o ideologie (fie ele și hegemonice), ci este o conselație de discursuri, practici, instituții, ideologii, oameni și politici de clasă – pe scurt, un întreg eșafodaj social care deși aparent se ocupă cu trecutul are de fapt efecte foarte importante și foarte materiale în prezent. Unul dintre efectele cele mai importante ale anticomunismului, derivând din obiectivele sale asumate, a fost nu doar delegitmarea trecutului comunist, ștergerea urmelor acestuia și înlocuirea memoriei sale cu una oficială, ci totodată delegitimarea posibilității oricărei politici de stânga. Pentru anticomunism, prăbușirea regimurilor politice comuniste în 1989 nu a însemnat doar epuizarea rolului *lor* istoric, ci epuizarea oricăror forme de alternativă la capitalismul de tip vestic. Atât de puternică a fost această impresie, încât până și stânga globală a internalizat această perspectivă, abandonând definitiv aspirația spre revoluție și depășire a capitalismului. Numai că exact această confruntare cu anticomunismul cu privire la natura defunctelor regimuri comuniste a oferit terenul pe care s-a afirmat o nouă stângă postcomunistă. Criza economică din 2009 și măsurile de austeritate propuse ca răspuns au dat un imbold câtorva mișcări afirmate inițial ca reacții antihegemonice la dominația anticomunismului atât asupra interpretării trecutului comunist, cât și asupra înțelegerii tranziției postcomuniste. Despre aceste dinamici și dezvoltarea lor istorică va fi vorba în secțiunea următoare.

Stânga
(& feminism)

Unul dintre cele mai discutate și disputate momente ale tranziției românești a fost încercarea de rearticulare a unei stângi autohtone, în siajul prăbușirii comunismului în 1989, a modificărilor globale din ultima jumătate de secol și a transformărilor interne ale stângii. Desigur, din multe puncte de vedere, aceasta a fost o temă minoră a tranziției, semnificațiile și implicațiile ei politice și sociale mai largi nefiind sesizabile decât în filigran.

O posibilă variantă de a scrie istoria cristalizării stângii românești post-comuniste ar avea în centru site-ul CriticAtac, într-o dublă ipostază. Pe de o parte, ar fi vorba de istoria platformei, de la apariția sa pe 10 septembrie 2010, ca o coaliție între liberali critici, social-democrați și marxiști, animată de coordonatorii volumului Iluzia anticomunismului, *și până la momentul alegerii lui Klaus Iohannis ca președinte al țării, în data de 16 noiembrie 2014. Atunci nu doar că s-a strigat „jos comunismul", precum în anii '90, reafirmându-se astfel forța anticomunismului ca grilă de înțelegere a realității, dar persoane care se revendicau de la stânga au votat cu candidatul de dreapta, în ciuda faptului că acesta reprezenta continuarea unor politici antipopulare. Între aceste două momente s-ar putea discerne nu atât o istorie a epurărilor succesive ale stângii nemarxiste din jurul platformei (așa cum s-a spus de mai multe ori), și cu atât mai puțin o cronică a unor dezbateri de idei, cât tocmai o realiniere politică în coordonatele spațiului public de dreapta după epuizarea momentului contestatar al secvenței 2009-2014. Ceea ce dintr-o anumită perspectivă părea radicalizarea unor membri reprezenta de fapt reașezarea celorlalți pe pozițiile dominante ale dreptei de dinaintea crizei economice. Preocuparea față de afirmarea stângii nu mai era ceva urgent, ba chiar apărea acum drept ceva sectar și de prost gust, fiind preferate (din nou) formele tradiționale de expresie politică și practicile curente de consum cultural și artistic.*

Pe de altă parte, s-ar putea scrie o istorie a grupurilor, facțiunilor și persoanelor care, într-o formă sau alta, au simțit nevoia să se delimiteze categoric de CriticAtac, considerat a fi grupul hegemonic al stângii locale. Spectrul acestei opoziții a fost unul foarte larg, mergând de la extrema dreaptă până

la cei mai apropiați tovarăși de drum. O astfel de istorie ar releva principiul de reproducere al stângii prin sciziparitate, ar nota câteva momente de oportunism politic și lipsă de caracter personal, dar ar înregistra și o tendință firească în momente incipiente, cea a separării, demarcării, dezicerii și sublinierii diferențelor, nu a afirmării elementelor comune. Acest fapt este cu atât mai pregnant în condițiile lipsei unei tradiții istorice ce poate fi mobilizată și în absența unor instituții anterioare structurate. Prin urmare, femeile și bărbații angrenați în acest efort și-au căutat propriile nișe, spații, repertorii, valori și combinații de grupuri funcționale în care se puteau simți confortabil, proces ce a fost, desigur, marcat mai degrabă de sentimente, trăiri și relații interpersonale decât de dezbateri principiale și raționale. Explorarea terenului stângii a fost însoțită de multe ori de procese de autocunoaștere și autotransformare, fapt ce a fluidizat întregul demers și, astfel, prin natura sa, nu a putut oferi contextul coagulării unor grupuri mai mari sau mai eterogene. Retrospectiv, încercarea de federalizare a grupurilor emergente de stânga ce a avut loc la Cluj în mai 2013 a fost pe cât de rațională și strategică din punct de vedere al acțiunii politice militante și al dezvoltării stângii ca atare, pe atât de avangardistă în raport cu starea existentă la acel moment în sânul grupurilor, facțiunilor și oamenilor care se revendicau de la stânga. Participanții au simțit atunci nevoia să se diferențieze, să-și afirme în mod explicit deosebirile și nu să le treacă sub tăcere în vederea realizării unui scop comun (la fel de greu de conturat, de asemenea, în condițiile date). Altfel spus, diferențele și idiosincraziile fiecărui grup sau subgrup au fost îngroșate, în detrimentul solidarității sau al coordonării comune. Dacă acest fapt a oferit o identitate grupurilor (multe dintre ele dispărând apoi chiar în urma procesului de formare identitară), a condus totodată și la atomizarea câmpului de stânga și, în cele din urmă, la închiderea sa în propriile-i idiosincrasii.

Această istorie împletită va fi poate redată cândva, asta dacă nu cumva va deveni complet irelevantă – un scurt episod tranzitoriu al tranziției. Cu siguranță nu va face obiectul secțiunii de față, la fel cum nu va fi vorba aici de o istorie a stângii românești postcomuniste. Scopul est unul mult mai modest: analiza mecanismelor care au dus la conturarea unui câmp de stânga postcomunist și la avatarurile sale ulterioare. Înțelegerea scenei de stânga locale și a transformărilor sale nu se poate face fără analiza caracterului său de clasă. Pentru ultima oară, așadar, va fi vorba despre clasă, întorcând acum acest instrument de analiză asupra stângii însăși.

„Abundența săracilor"

Privind retrospectiv, în perioada 2009-2014, adică pe durata celui de-al doilea mandat de președinte al lui Traian Băsescu, în plan local s-a conturat o scenă independentă de stânga. Pentru prima dată în România postcomunistă, stânga nu mai apărea drept un avatar tardiv al totalitarismului comunist sau ca o rămășiță nostalgică – așa cum o descria consensul anticomunist –, ci se afirma ca o perspectivă politică, culturală și morală, o alternativă la ideologiile dominante ale tranziției.

Anterior acestei etape, cu excepția câtorva persoane și a unor grupuri locale (precum cel de la Cluj din jurul revistei *IDEA*), stânga în România postcomunistă era acceptată doar sub o formă strict ornamentală: adică era permisă în anumite zone de dreapta ca semn al civilizației și dialogului. Spre deosebire de cele mai conservatoare abordări, pentru care stânga era sinonimă cu Gulagul, o parte a *establishment*-ului postcomunist tolera totuși câteva elemente așa-zis de stânga, mai mult pentru exotismul decât pentru substanța lor. Stânga însemna cel mult liberalism și spirit critic, iar sub aparența criticii făcute curentului dominant aceste voci erau de fapt integrate ca parteneri convenabili de dialog. Era vorba de o împotrivire, dar, cum spune bancul, fără a părăsi incinta.

Punctul de pornire al rearticulării stângii postcomuniste a fost respingerea acestui consens de către o generație de intelectuali independenți, care au denunțat în mod direct anticomunismul conservator militant conectat cu puterea politică și cu agenda neoliberală. Momentul de semnal a fost apariția în 2009 a

volumului colectiv *Iluzia anticomunismului*[1]. Conceput ca o serie de lecturi critice ale Raportului Tismăneanu, volumul a reprezentat o critică sistemică și sistematică a anticomunismului. Nu întâmplător, cartea nu a putut fi publicată în țară, fapt simptomatic atât pentru dominația anticomunismului asupra producției culturale centrale, cât și pentru radicalismul inerent demersului.

Probabil că în lipsa evenimentelor de natură socio-economică din cel de al doilea mandat al lui Traian Băsescu, articularea stângii ar fi fost mult mai lentă și mai puțin vizibilă. Debutul crizei globale încă din 2008 și materializarea acesteia în România începând cu finalul anului 2009, precum și brutalul răspuns neoliberal dat crizei de către clasa conducătoare, au modificat în mod semnificativ traiectoria și ritmul de coagulare a grupurilor și ideilor de stânga. Dezbaterile cultural-ideologice care abia se conturau pe terenul stângii au fost abandonate – înainte să fie purtate cu adevărat – în favoarea cristalizării unei reacții față de criza economică și mai ales față de măsurile de austeritate impuse de Traian Băsescu și de guvernul subordonat lui.

Sub presiunea situației obiective, care însemna în egală măsură austeritatea de după 2009 și alunecarea cvasitotală de după 2004 a terenului social-politic înspre dreapta (și în anumite momente chiar spre extrema dreaptă), apariția unui discurs de stânga era nu doar necesară, ci și aproape inevitabilă. Cu atât mai mult cu cât așa-zisa stânga partinică locală (adică PSD) era atunci irelevantă politic, nu era chiar de stânga și aflându-se oricum sub umbra dreptei și îndeosebi a președintelui. În acest context, discursul împotriva austerității, critica măsurilor neoliberale impuse de guvern și sublinierea dezastrului social produs de acestea au devenit imediat sinonime cu stânga, chiar dacă de cele mai multe ori respectivele luări de poziție erau simple atenuări față de ceea ce susținea guvernarea de dreapta. Stânga era redusă la lupta împotriva sărăciei (pe vremea

[1] Vezi Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea și Ovidiu Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu.*

aceea noțiunea de inegalitate nu ajunsese la modă, fiind mai degrabă folosită de putere, prin vocea președintelui, care spunea că trebuie eliminate inegalitățile dintre mediul privat și cel de stat), ceea ce în mod teoretic ar fi putut garanta o bază socială amplă unei astfel de inițiative, având în vedere nivelul sărăciei din România chiar și înainte de criză. Că nu s-a întâmplat așa au dovedit-o chiar protestele din iarna lui 2012, când, cu excepția câtorva mii de oameni din câteva orașe mari, nu a apărut o mișcare antiausteritate și antisărăcie de masă. Sentimentul antiguvernamental a fost captat însă de USL la alegerile parlamentare din acel an, iar nucleele stângii independente participante la protestele din iarna lui 2012 s-au risipit până în vară în certuri culturale și lupte interne.

Răspunsul la întrebarea de ce în România politica de austeritate nu a dus la apariția unei mișcări de stânga radicale (precum Syriza în Grecia sau Podemos în Spania) nu ține doar de tradiția de stânga a acestor țări sau de amploarea crizei în cele două cazuri. Mai exact, preocuparea pentru sărăcie, pentru dispariția statului social, pentru injustițiile tranziției a apărut la noi abia atunci când multe segmente ale clasei de mijloc au fost în mod direct afectate nu doar de criză, ci și de măsurile de austeritate impuse de stat. Cu alte cuvinte, atunci când visul neoliberal al tranziției s-a terminat brusc și brutal pe fondul crizei structurale a capitalismului. Sărăcia (sau spectrul acesteia), pierderea mobilității sociale, precaritatea inerentă anumitor profesii asociate clasei de mijloc, toate au făcut ca expresia acestei afectări să ia, printre altele expresii de dreapta (reafirmarea meritocrației, anticorupția ș.a.), și o turnură de stânga, manifestată în mod concret sub forma discursurilor despre săraci, precaritate, slujbe, Codul Muncii etc. Privatizarea sănătății, costul din ce în ce mai ridicat al educației, dar și abuzurile băncilor au mai temperat predispozițiile anterioare pentru temele clasice de dreapta ale tranziției și au făcut loc unui limbaj cu inflexiuni de stânga. Numai că această întoarcere a refulatului nu a vizat schimbarea din rădăcini a sistemului – și nici măcar

crearea unui populism menit a mobiliza clasele paupere împotriva nedreptăților sociale și economice ale tranziției și ale crizei –, ci a păstrat din capul locului nostalgia unui capitalism cu față umană, a unei dinamici similare cu cea de dinaintea crizei. Acest lucru a fost vizibil și în faptul că tema adiacentă protestelor din 2012 și 2013 a fost cea a reformării clasei politice. Nu o serie de cauze structurale mai ample – de natură capitalistă – erau vinovate pentru dezastru, ci corupția endemică a politicienilor locali și, prin extensie, caracterul imperfect al capitalismului românesc.

Inserarea temei anticorupției (derivată din și în conjuncție cu mai vechea temă a anticomunismului, așa cum am arătat mai sus) și dezgustul față de politică și de participarea activă la jocul politic au făcut în cele din urmă ca joncțiunea dintre temele corupției și sărăciei să nu se facă pe terenul stângii (cum ar fi fost probabil de așteptat în 2011 sau 2012 și cum s-a întâmplat în alte țări europene), ci pe cel dreptei, în campania prezidențială din 2014 a Monicăi Macovei și, în turul al doilea, a lui Klaus Iohannis. Atunci, oameni care se autoidentificau de stânga (datorită, în unele cazuri, reducerii stângii la antisărăcie și la moderație în raport cu politicile conservatoare) nu doar că au votat în mod ostentativ cu acești candidați, dar au contribuit direct sau indirect la demonizarea electoratului PSD: adică exact a oamenilor săraci din zonele rurale și a locuitorilor zonelor urbane sărace, oameni cu care – la nivel retoric – se identificau pentru a putea clama afilierea la o orientare de stânga. Însă interesul obiectiv de clasă (și habitusul de clasă) au prevalat în fața ideologiei și autoidentificărilor discursive.

Aceasta este explicația pentru faptul că redescoperirea sărăciei, în siajul opoziției față de măsurile de austeritate, nu s-a articulat ca program politic explicit de stânga. Astfel că în urma unuia dintre cele mai brutale răspunsuri de dreapta la criză, la finalul lui 2014 societatea românească își punea încă febril problema rearticulării stângii – pretextul fiind, de data aceasta, eșecul lui Victor Ponta la alegerile prezidențiale. Oameni care tocmai își făcuseră un punct

de onoare din a vota dreapta și-au exprimat atunci îngrijorarea că nu există stânga, iar unii s-au apucat chiar s-o și construiască, cu rezultatele așteptate. Principala cauză pentru care stânga nu a căpătat o amploare mai mare după 2009 și nu a primit o articulare politică nu a fost doar opoziția forțelor de dreapta și conservatoare, ci tocmai falșii prieteni de la stânga, care au virat la dreapta cu fiecare ocazie. Perioada celui de al doilea mandat al lui Traian Băsescu a avut toate caracteristicile unui Front Popular (o amplă alianță a spectrului politic de la centru la stânga în fața crizei și a gestionării ei conservatoare), dar și finalitatea acestuia: pozițiile critice și de stânga au fost abandonate imediat ce criza a trecut.

Ceva totuși a rămas: legitimarea stângii în spațiul public. Spre deosebire de acum un deceniu, stânga nu mai este echivalentă Gulagului (sau lui Ceaușescu) decât pentru niște războinici uitați ai anticomunismului, ridicoli și ridiculizați. Stânga a devenit legitimă, iar în anumite zone chiar de bonton. Sigur că ceea ce se înțelege prin stânga este de multe ori foarte vag, foarte imprecis și în general contradictoriu (asta și pentru că o clarificare doctrinară și ideologică n-a avut încă loc), dar în același timp nu mai suscită reacțiile obișnuite din zorii tranziției.

Această schimbare nu a avut doar cauze locale. La nivel global, în urma șocului crizei și a răspunsurilor date acesteia, neoliberalismul și-a pierdut la rându-i forța ideologică și politică, deschizând posibilitatea explorării unor alternative heterodoxe sau chiar de stânga. Chiar FMI a început să vorbească de inegalități, de nevoia de a mări consumul și de a taxa corporațiile, iar Banca Mondială a avertizat asupra sărăciei și a riscului pentru economia globală cauzat de concentrarea de capital și de creșterea inegalității. Există acum consens nu doar în ceea ce privește eșecul neoliberalismului, ci și despre ineficiența măsurilor de austeritate. Ceea ce păreau a fi exagerări stângiste acum jumătate de deceniu au devenit astăzi teme *mainstream* – nu mai puțin discuția foarte superficială despre inegalitate, amplificată la nivel

global de succesul scrierilor lui Thomas Piketty. Până și ONG-urile și partidele de dreapta nu le mai urează săracilor să moară pur și simplu, ci propun acum măsuri sociale și programe împotriva sărăciei; desigur, tot într-o formă neoliberală destul de autoritară și, cum e cazul în România, ca subtext al luptei împotriva corupției.

Așadar, miza nu mai pare a fi acum aceea de a argumenta nevoia de stânga, de a-i susține legitimitatea, ci de a stabili conținutul propriu-zis al acesteia. Această situație a creat un nou paradox: dacă atunci când stânga era considerată echivalentă Gulagului existau grupuri și intelectuali de stânga care se revendicau de la această tradiție împotriva consensului ideologic al tranziției, astăzi, când apartenența la stânga nu mai este considerată o patologie (ci, din contră, în anumite contexte sau împrejurări a devenit monedă forte), aproape că nu mai există grupuri și intelectuali care să poată articula această așteptare. Relegitimarea stângii în plan local a fost un succes, însă cu prețul înfrângerii principalilor săi susținători.

Unul dintre motivele acestei situații paradoxale este chiar istoria câmpului de stânga în intervalul de timp analizat aici. În chiar procesul său de reconstruire, vechea opoziție dintre stânga și dreapta din zorii tranziției a fost suplinită de o alta: cea dintre dintre stânga „moderată", „civilizată", „europeană", „modernă" și stânga „marxist-leninstă", „extremistă", „autoritară" și „etatistă". Deloc nouă, a fost inițial o construcție de dreapta prin care se legitimau în cadrul *establishment*-ului cultural acele facțiunii ale stângii care coveneau, adică cele care nu puneau sub semnul întrebării statu-quoul. Ea a fost preluată și repetată obsesiv la stânga de cei care aveau de beneficiat în mod direct ca fiind reprezentanții unei stângi moderate și civilizate, delegitimând astfel alte orientări și introducând totodată, în interiorul câmpului de stânga, o formă, venită dinspre dreapta, de control simbolic.

Rolul acestei opoziții nu a fost doar de a izola și de a exclude ca irațională și periculoasă stânga „nemoderată" (pe vremuri, strategia intelectualilor anticomuniști în raport cu toată stânga), ci totodată

de a crea iluzia unei pluralități de stângi locale, ba chiar a unei dezbateri între diferite versiuni ale stângii, pe care această stângă presupus radicală ar fi vrut în mod autoritar s-o suprime. Numai că articularea stângii în Romania nu a fost deloc însoțită de dezbateri intelectuale interne, de clarificări doctrinare și ideologice, iar rupturile, atunci când s-au întâmplat, nu s-au produs în interiorul stângii ca atare, ci au fost urmarea unor viziuni diferite despre ceea ce ar trebui să fie și să reprezinte stânga în raport cu *establishment*-ul cultural și politic. Altfel spus, în România nu au existat facțiuni leniniste, staliniste, troțkiste, maoiste, operaiste, socialiste sau anarhiste care să se fi luptat între ele, la fel cum nu au existat și nu există încă școli fundamentale de gândire aflate în competiție una cu alta (hegelieni, althusserieni și lacanieni, așa cum este cazul în Slovenia sau Croația, de exemplu). Stânga românească nu a trecut niciodată prin aceste dezbateri, fiind cantonată mai degrabă într-o zonă preteoretică și preconceptuală (așa cum a dovedit-o cazul înfierării „marxiștilor de bibliotecă").

Astfel că adevărata opoziție nu a fost cea dintre mai multe stângi clar conturate ideologic ce s-au luptat pentru hegemonie culturală sau politică, ci între „stânga *establishment*", care și-a afirmat mai apăsat existența în peisaj tocmai pentru că nu mai exista niciun risc, ba chiar se anunțau și ceva câștiguri, și „stânga independentă", care nu s-a mulțumit doar cu invocarea săracilor și a inegalităților, ci a căutat scurcircuitarea *establishment*-ului ca atare. Din acest motiv, opoziția dintre stânga „defetistă" anticapitalistă și stânga „pragmatică" ce lucrează în interiorul capitalismului pentru oameni concreți (de fapt, reluarea opoziției dintre intelectuali contemplativi și activiști angajați) a fost complet eronată: miza rearticulării stângii nu a fost doar conturarea unui teritoriu în interiorul *establishment*-ului (a unei rezervații bine împrejmuite), ci afirmarea unei opoziții sistemice și realizarea unei rupturi. Iar această critică sistemică nu era sinonimă nici cu mesianismul revoluționar, nici cu insurecția armată (așa cum a fost conturat de regulă scenariul

apocaliptic de către unii comentatori de la stânga moderată și de la dreapta radicală), ci de cele mai multe ori a avut un obiectiv mult mai modest și mult mai tactic: înțelegerea situației istorice tocmai pentru a sesiza posibilitățile reale de acțiune politică practică specifice acesteia – un demers care nu poate părea periculos și extremist decât în raport cu ostentativa obsesie oengistică pentru săraci și minorități, cu safariurile urbane prin zone defavorizate ce țin loc de jurnalism, cu fetișizarea și abstractizarea unor termeni ca „socialism" și „social-democrație" (goliți de sens și istorie), precum și cu practica curentă de participare la reproducerea clasei dominante prin adoptarea unor poziții aparent critice, dar care de fapt nu deranjează pe nimeni – toate acestea reprezentând articulări mai mult sau mai puțin recente ale stângii „moderate".

După aproape un deceniu de la deschiderea unui câmp de stânga local, felul în care se înfățișează posibilitățile sale nu lasă prea mult loc de optimism. Sub lupta împotriva inegalităților și a condamnării sărăciei, se află de fapt doar o îmblânzire a utopiei *trickle-down*: când businessul și clasa de mijloc o duc bine, ceva se va scurge și spre săraci și pensionari, ducând astfel la atenuarea de sus în jos a contradicțiilor sociale și a inegalităților. Societatea formată numai dintr-o clasă de mijloc prosperă, fără oameni foarte săraci și fără oameni foarte bogați, a fost visul inițial al tranziției postcomuniste. Acum, după criză, acesta a revenit ca alternativă la capitalismul complet dereglementat. Frica clasei de mijloc de propria sa declasare a atenuat într-adevăr elanul neoliberal anterior, dar asta nu a dus automat la dezvoltarea unui program egalitarist. Din acest punct de vedere, programul PSD ce vizează concomitent creșterea veniturilor pentru cei mai săraci, tăieri de taxe pentru clasa de mijloc și facilități pentru capital, reafirmând totodată utopia clasei de mijloc ca factor de stabilitate socială, reprezintă de fapt, în ciuda criticilor aduse, exact împlinirea orizontului de așteptare atât a stângii moderate, cât și a clasei de mijloc de dreapta de după criză.

Falsitatea acestei identificări filantropice cu săracii este relevată și de faptul că nu există o preocupare activă a mobilizării săracilor ca bază socială a unei mișcări politice. Sărăcie, dar nu săraci; grijă, dar nu politică: acestea sunt ingredientele de bază ale obiectivării săracilor, ale obliterării lor politice în chiar momentul invocării lor ca sursă de legitimare a noi stângii moderate și pro-*establishment*. Acum zece ani intelectualii de stânga visau cu ochii deschiși prin cafenele să meargă cu cărțile lor erudite în cartiere pentru a lumina poporul. Astăzi activiști de stânga chiar merg în cartiere, fără cărți erudite, dar cu burse, granturi și proiecte, în intervenții sociale, academice sau artistice. Jacques Rancière a observat cum săracii apar în gândirea filosofică europeană ca obiecte, nu ca subiecte ale gândirii, săracul – invocat ca exemplu – permițând filosofului să se prezinte pe sine ca filosof.[2] Pentru stânga *mainstream* locală, săracul oferă posibilitatea autoidentificării de stânga și a imaginării pentru sine a unui anumit câmp de acțiune practică și ideologică, unul care, chiar dacă nu rezolvă vreo problemă, are măcar darul de a liniști conștiința.

Această sensibilitate este binevenită în comparație cu fascismul social încă prevalent și deschide zone de acțiune politică importante. Nu sugerez aici o respingere a temei sărăciei ca atare, ci doar atrag atenția asupra felului în care a fost instrumentalizată pentru conturarea unei stângi *establishment* ce continuă aceeași practică paternalistă și filantropică față de săraci a PSD.

Iubirea de săraci a stângii *establishment* s-ar putea să reprezinte ultima încarnare sistemică a fricii față de democrația populară și față de egalitate. Pentru a fi cu adevărat operațională și relevantă politic, stânga trebuie să fie ferm împotriva reducerii sale la un ameliorism social burghez de secol XIX, atunci când, alternând perioadele de expansiune cu cele de criză, capitalismul produce

[2] Vezi Jaques Rancière, *The Philosopher and His Poor*, Durham, Duke University Press, 2004.

ceea ce Zygmunt Bauman a numit *wasted lives*.[3] Mai mult, ceea ce subîntinde discuția despre inegalitate și sărăcie predominantă azi în cadrul stângii *establishment* este o utopie: utopia unui capitalism mai echitabil, cu față umană, controlat de stat, eventual ca în timpul social-democrației postbelice. Însă ceea ce ignoră o asemenea perspectivă nu este doar caracterul istoric foarte clar circumscris în care s-a putut realiza această îmblânzire a capitalului în centrul lumii capitaliste în primele decenii postbelice, ci mai ales criza profundă de profitabilitate a capitalului, care dă natura actualei crize de acumulare și care, tocmai pentru că este sistemică, nu are răspunsuri gata făcute. Capitaliștii știu asta mai bine decât criticii lor bine intenționați de la stânga „moderată" și reformistă. În condițiile situației de azi, reformismul a devenit cea mai clară formă de utopie și idealism.

Ca de fiecare dată, așadar, e nevoie de o nouă stângă, de o stânga radicală. Practic, e nevoie să o luăm iar de la început. Cum am ajuns însă aici?

[3] Vezi Zygmunt Bauman, *Wasted Lives. Modernity and Its Outcasts*, Oxford, John Wiley & Sons, 2013.

Stânga în criză

În mod mai mult sau mai puțin explicit, rearticularea stângii postcomuniste românești s-a făcut sub presiunea confruntării cu două probleme îngemănate: pe de o parte, direcția și efectele tranziției; pe de alta, experiența istorică a trecutului comunist. Tranziția a încetat să mai fie doar o simplă marcă temporală și a devenit o problemă politică (practică și ideologică) ce trebuia elucidată. Inevitabil, această problematizare a presupus inițial o confruntare cu anticomunismul, ideologia dominantă a tranziției. Pentru a putea deschide tranziția și trecutul comunist spre alte zone de reflecție și interpretare a fost nevoie mai întâi de contestarea narațiunilor hegemonice pe care le oferea anticomunismul. Întregul demers a părut, așadar, la început, o confruntare de idei și o contestare a intelectualilor publici a căror prestanță și notorietate era dată tocmai de afirmarea și proliferarea anticomunismului. Însă ceea ce părea o nouă luptă intelectuală a fost de fapt simptomul unei confruntări de clasă și generaționale. Contestarea anticomunismului nu s-a făcut de către o facțiune rivală de intelectuali ce căuta impunerea unei alte interpretări asupra prezentului și a trecutului (așa cum fusese cazul la mijlocul anilor '90 în cadrul luptelor culturale de atunci, ele însele cu rădăcini în perioada comunistă), ci de către reprezentanții unei noi facțiuni de clasă, produsă chiar de tranziția postcomunistă, ce împărtășeau simultan o traiectorie generațională comună.

Principalii contestatari ai anticomunismului și mai apoi artizanii rearticulării stângii locale au făcut parte din ceea ce Alexei Yurchak a numit „ultima generație sovietică", adică persoanele născute între 1968 și 1989.[1] Mediul familial și traiectoriile lor personale au fost legate de schimbările relațiilor de producție și acumulare din ultima jumătate de secol, atât în estul comunist, cât și în vestul capitalist. Viața lor de până acum s-a suprapus nu doar tranziției postcomuniste, care a însemnat practic pătrunderea capitalului occidental pe piețe până atunci inaccesibile, generând astfel subordonarea lor ca periferii, ci și altor două tranziții mai ample. Mai întâi, este vorba despre trecerea foarte rapidă de la o economie de tip agrar la una industrială, și apoi imediat la demantelarea acesteia din urmă, proces petrecut chiar în răstimpul vieții adulte a părinților lor (secvența cuprinsă aproximativ între 1945 și 1995). Apoi, este vorba de încheierea „lungului secol XX" care a marcat al patrulea ciclu sistemic de acumulare, cel american (secvența cuprinsă aproximativ între 1870 și 1990), și tranziția spre o nouă arhitectură globală, încă necristalizată, care a determinat (sau mai bine zis al cărei simptom a fost) dubla criză hegemonică și economică începută în anii '70 și încă neîncheiată.[2]

Împletirea acestor trei tranziții, diferite ca lungime, intensitate și semnificație, a produs totodată o serie de momente de criză și de ruptură la nivel global, cu reverberații directe asupra traiectoriei acestei generații. Transformările profunde datorate revoltei din 1968; dubla criză a petrolului de la începutul și finalul anilor '70; debutul neoliberalismului în Vest și introducerea austerității în Est în anii '80, pe fundalul crizei sistemice și în cele din urmă terminale a comunismului; recesiunea de la începutul anilor '90, care a afectat țările avansate ale centrului capitalist (mai ales SUA, Marea

[1] Vezi Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More. The Last Soviet Generation*, Princeton, Princeton University Press, 2006.

[2] Vezi Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century. Money, Power and the Origins of our Time*, Londra și New York, Verso, 1994.

Britanie, Canada și Australia), precum și recesiunea dublată de austeritate și privatizare ce a marcat Rusia și fostele țări comuniste pe întrega durată a anilor '90; dubla criză (în 2001 hegemonică, iar în 2008 economică) din anii 2000 din centrul sistemului-lume capitalist – toate aceste momente reprezintă tabloul mai amplu în care generația despre care vorbim aici s-a născut, s-a format și s-a subiectivat politic. Cu o formulă a lui Robert Brenner, se poate spune că aceasta este generația „turbulenței globale"[3]: generația ce s-a născut la începutul anilor '70, odată cu declanașarea crizei economice de atunci, și care a ajuns la maturitate politică și afirmare ideologică odată cu criza sistemică din 2008.

Această întretăiere de momente de tranziție structurale a reliefat totodată existența a două traiectorii divergente: una ascendentă, dată de expansiunea dezvoltaționismului comunist, cealaltă descendentă, marcată de efectele pe termen lung ale tranziției. Prima traiectorie a presupus socializarea în cadrul modernității de tip comunist, cu solidaritățile născute în jurul muncii și cu rețeaua sa specifică de instituții; a doua a însemnat precarizarea, vulnerabilizarea și în general demantelarea instituțiilor dezvoltaționismului comunist ca urmare a tranziției. Înregistrarea acestei divergențe a fost importantă, însă politizarea sa directă ar fi dus la o întoarcere nostalgică și necritică spre comunism, așa cum s-a întâmplat de fapt în cazul singurului partid socialist care încă mai există în România, de unde și irelevanța sa ideologică, politică și electorală. În schimb, această divergență a creat spațiul în care s-a putut formula o critică a *injustițiilor* produse de tranziție. Acesta a fost momentul în care tranziția nu mai marca doar o durată temporală, ci a devenit o problemă politică. Se rupea astfel cu hegemonia anticomunistă care viza prin „justiția de tranziție" doar repararea

[3] Vezi Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence. The Advanced Capitalist Economies from Long Boom to Long Downturn, 1945-2005*, Londra și New York, Verso, 2006.

nedreptăților din trecut, închizând însă ochii la cele foarte concrete din prezent.

Însă resursele aflate la dispoziție pentru afirmarea critică erau, mai ales în cazul României, extrem de limitate. Nu doar delegitimarea și demonizarea stângii ca atare, ci și lipsa unei tradiții istorice de stânga au constituit în primul deceniu și jumătate de tranziție un handicap. Mai mult decât atât, spre deosebire de alte țări din regiune, în România a lipsit inclusiv memoria rezistenței antifasciste din al Doilea Război Mondial, care în țările din fosta Iugoslavia, de exemplu, a constituit baza unor solidarități ce aveau să ducă în cele din urmă la afirmarea și cristalizarea unor mișcări de stânga.[4]

Nu e de mirare că pe acest fond, pentru mare parte a membrilor generației descrise mai sus, socializarea politică și ideologică s-a făcut tot la dreapta, chiar dacă nu întotdeauna în termenii obișnuiți ai anticomunismului triumfător din anii '90 (adică ai generației anterioare, cea care la momentul 1989 avea între 20 și 40 de ani). Din acest motiv, răspunsul spontan la injustițiile tranziției și la criza economică a fost tot de dreapta, în sensul căutării unei rezolvări armonioase a contradicțiilor inerente capitalismului și tranziției, înspre un capitalism pur, autentic, necontaminat de corupție, interese sau lăcomie.

În acest context, articularea publică explicită a stângii postcomuniste locale a avut un caracter contingent, apărând prin suprapunerea unei rețele informale și slab structurate de prieteni intelectuali, profesori și studenți din Cluj și București și reprezentanți ai mediului universitar de stânga regional și global în preajma și după izbucnirea crizei din 2008-2009. Această exprimare a cunoscut un moment de maximă efervescență în timpul celui de-al

[4] În mod semnificativ, în cazul românesc, recuperarea critică a unei tradiții istorice a stângii s-a putut face abia după articularea unei scene și a unor grupuri de stânga; vezi, de exemplu, Alex Cistelecan și Andrei State (coord.), *Plante exotice. Teoria și practica marxiștilor români*, Cluj, Tact, 2015.

doilea mandat de președinte al lui Traian Băsescu și a avut drept platformă principală de aglutinare și exprimare site-ul CriticAtac.[5] Faptul că au existat grupuri, oameni și platforme care au funcționat ca precursori ai acestei deschideri, la fel cum această articulare a condus ulterior la apariția de noi grupuri și spații de stânga, nu schimbă cu nimic realitatea că acesta a fost momentul structurării explicite și afirmării publice a stângii postcomuniste autohtone.

Originile și mizele acestei articulări au rămas însă neînțelese atât pentru adversarii de dreapta, cât și pentru o bună parte din tovarășii de drum. La dreapta, articularea stângii a fost blamată pe influența neomarxistă a universităților occidentale asupra studenților români care studiau acolo. O asemenea observație nu putea fi făcută decât de un grup de intelectuali conservatori neracordați la aceste spații. Altfel, ar fi putut constata turnura neoliberală a universităților vestice încă din anii '80, fapt ce a avut drept consecință marginalizarea marxismului (el însuși marcat de prefacerile interne post-'68) și a teoriei critice, împinse în departamente și subdepartamente de nișă. Cu câteva excepții, studenții români din străinătate au fost mai curând socializați în *lingua franca* neoliberalismului postcomunist triumfător și dominant, așa cum s-a putut lesne observa atunci când ei au pătruns în spațiul public și politic local sub forma tehnocraților apolitici și salvatori.

---

[5] Merită menționat aici în treacăt un aspect ce ar trebui tratat separat cu altă ocazie. Unul dintre factorii favorizanți ai dezvoltării stângii locale a fost democratizarea accesului la platforme de exprimare prin apariția de publicații online. Anterior, formele publice de exprimare erau extrem de limitate din punctul de vedere al infrastructurii, ceea ce făcea mult mai facilă hegemonia ideologică prin monopolizarea celor mai importanți centri ai acestei infrastructuri. Posibilitatea de a publica aproape nestingherit online a dus la multiplicarea canalelor de exprimare (bloguri, reviste online, platforme), fapt care a făcut din ce în ce mai dificilă păstrarea monopolului informațional și ideologic. Însă exact această împrejurare ce facilitase apariția stângii contra culturii dominante a tranziției a pus totodată bazele fragmentării stângii de mai târziu. Orice mic dezacord sau diferență de opinie se putea traduce prin înființarea unor noi site-uri sau platforme, accelerând astfel disiparea forțelor și resurselor, oricum foarte limitate.

La polul opus, Cornel Ban a identificat corect momentul 2008 drept punctul de inflexiune ce a dus la afirmarea în mod explicit a unei mișcări de stânga, mergând până într-acolo încât să vorbească despre „generația 08"[6]. Problema se ivește însă atunci când autorul încearcă să stabilească raportul dintre afirmarea analizei de clasă în sociologie și mișcările intelectuale de stânga. Nu este deloc clar dacă cele două s-au dezvoltat independent și s-au întâlnit în mod inevitabil în contextul generat de mișcările de protest de după 2012, sau dacă una a avut o înrâurire semnificativă asupra celeilalte. Ceea ce contribuie la sporirea confuziei este modul eclectic în care Cornel Ban invocă noțiunea de clasă, fapt ce-i permite să subsumeze aceleiași rubrici cercetările despre stratificarea socială, cele despre reconversia cadrelor comuniste și cele despre elita managerială – o confuzie a sociologiei burgheze asupra căreia a atras atenția de ceva vreme Poulantzas[7]. Ceea ce textul ocultează este de fapt istoria luptelor purtate chiar la intersecția dintre câmpul universitar și cel al stângii intelectuale emergente tocmai în vederea impunerii unei analize de clasă de tip marxist, atât în ceea ce privește prezentul tranziției, cât și în raport cu trecutul comunist. Astfel că analiza lui Ban nu dă seama nici de transformările din interiorul câmpului sociologiei (unde analiza de clasă nu este nici pe departe așa de încetățenită cum reiese din text), nici de dezbaterile, firave, ce-i drept, din interiorul stângii intelectuale, ce s-au purtat în jurul conceptului de clasă (și prin acesta în jurul analizei marxiste) și care au fragmentat și diferențiat diversele facțiuni, grupuri și orientări de stânga.

Până la urmă, lucrurile au stat de fapt pe dos. Rolul universităților locale în articularea frontului de stânga a fost practic neglijabil, dacă nu chiar reactiv, și cu siguranță ostil după aceea. Studenții

[6] Vezi Cornel Ban, „Generația 08. Analiza de clasă și stânga intelectuală în România", *Vatra*, nr. 6-7, 2014.

[7] Vezi Nicos Poulantzas, „The New Petty Bourgeoisie", în *The Poulantzas Reader. Marxism, Law and the State*, p. 326.

școliți în străinătate și socializați acolo în gândirea de stânga nu ar fi avut niciun fel de aderență locală dacă nu ar fi existat în prealabil munca făcută de intelectualii de aici începând cu al doilea deceniu al tranziției. Chiar și în cazul particular al Departamentului de Sociologie și Asistență Socială de la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj, trecerea sa înspre stânga s-a făcut *ca urmare* a afirmării unui câmp de stânga intelectual în afara spațiului academic local, chiar dacă unii dintre membri săi au fost participanți activi, încă de la început, la această cristalizare a câmpului.

Miza esențială a rearticulării stângii în România a fost fundamentarea unui mod de analiză, a unei practici teoretice și a unei forme de intervenție publică și politică care, pe baza criticii prezentului tranziției postcomuniste și a trecutului comunist, să ofere, până la urmă, o critică a relațiilor capitaliste care structurează în mod fundamental relațiile sociale. Altfel spus, o analiză și o critică a modului concret, local și particular în care se articulează relațiile capitaliste, globale în natură, sunt ancorate istoric și material și au un caracter totalizant. Stânga care pleca de la analiza concretă a tranziției, trecea deci prin confruntarea cu trecutul comunist (relieîndu-i natura capitalistă și structura de clasă) și ajungea în cele din urmă la destinație: confruntarea cu capitalismul – atât analitic, cât și politic.

Faptul că s-a reușit acest lucru nu a fost vizibil doar în intervențiile intelectuale sau academice care alcătuiesc astăzi corpusul teoretic al rearticulării acestei stângi, ci a fost evident îndeosebi în timpul protestelor din 2012 împotriva măsurilor de austeritate propuse de guvern, iar apoi în 2013 în cadrul protestelor împotriva exploatării miniere de la Roșia Montană. În ambele cazuri, pentru prima oară nu doar în perioada postcomunistă, dar și în ultima jumătate de secol, au fost articulate public mesaje cu caracter anticapitalist, asumate în mod explicit de câțiva oameni și de unele grupuri. Faptul că acestea au fost marginale și neinfluente în cadrul protestelor – sau că au rămas lipsite de consecințe pe termen

mediu și lung – este irelevant din punctul de vedere al discuției de față. În raport cu configurația anterioară a spațiului public și intelectual dictată de hegemonia anticomunistă s-a realizat un scurt-circuit, o breșă, o deschidere. Monocultura de dreapta a tranziției, cum a numit-o Ovidiu Țichindeleanu[8], a fost astfel detronată.

Însă urmarea paradoxală a acestei afirmări a fost aceea că deși s-a deschis o breșă de stânga, grupurile, facțiunile și proiectele care se revendicau de la această deschidere și își revendicau deschiderea au sfârșit prin a fi mai mici, mai scindate, mai irelevante și mai închise în sine, astfel încât la finalul anului 2014 s-a ajuns la situația invocată anterior: existența unui orizont de stânga, dar depopulat. Am spus mai sus că acest lucru se datorează reluării pe terenul stângii a unei construcții de dreapta, anume diferențierea între o stângă onorabilă și una periculoasă. Faptul că aceasta a putut fi invocată și folosită a avut un substrat de clasă.

[8] Vezi Ovidiu Țichindeleanu, *Contracultură. Rudimente de filosofie critică*.

Lupta din clasă

Articularea stângii postcomuniste autohtone a fost posibilă tocmai datorită caracterului mic-burghez al susținătorilor ei, pentru ca mai apoi exact această trăsătură să-i ofere orizontul posibilului și trăsăturile sale fundamentale.[1] Principalii actori ai reconfigurării stângii postcomuniste românești au fost producători culturali, artiști, studenți și universitari la început de carieră, activiști sociali și, într-o măsură mult mai mică, oengiști. Ei erau prinși în forme flexibile de angajare sau autoangajare, combinând veniturile salariale (în cel mai bun caz) cu venituri neregulate din burse, granturi și proiecte. Cei mai norocoși se puteau baza pe un oarecare sprijin oferit de familie, mai ales dacă aceasta făcuse parte din tehnocrația sau birocrația de stat comunistă, însă cei mai mulți erau nevoiți să se descurce singuri în apele tulburi ale tranziției. Așadar, această mică burghezie culturală și universitară era în cea mai mare parte a ei într-o poziție mai degrabă precară și incertă – nici chiar la un loc cu pierzătorii tranziției, dar cu siguranță nici de partea câștigătorilor. Pregătirea și preocupările lor nu-i plasau deloc în topul ierarhiei meseriilor bine remunerate, în timp ce infrastructura culturală și universitară, de care munca lor era legată, trecea prin transformări ample, ce duceau la nesiguranță și declasare, nu înspre îngroșarea rândurilor burgheziei și clasei de mijloc prospere, așa cum suna refrenul tranziției.

[1] Înțeleg mica burghezie ca un substrat al burgheziei proprietare și salariate, și nu-i atașez niciuna dintre conotațiile morale (negative) care o însoțesc de regulă. Pentru o discuție mai amplă, vezi Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, Londra, New Left Books, 1975.

Din aceste motive, această facțiune de clasă a fost cea care a putut sesiza cel mai bine injustițiile produse de tranziție și distanța ce separa ideologia tranziției postcomuniste de realitățile sale. Mai mult, tot această facțiune de clasă a fost și cea mai sensibilă la urmările crizei economice, fiind direct și imediat afectată. Criza a mărit numărul membrilor micii burghezii și a adâncit precarizarea lor. Mica burghezie crește mereu în perioade de criză și turbulențe economice[2], însă cea despre care vorbim aici a fost în același timp produsul tipic al capitalismului de tranziție, unde numărul salariaților era oricum foarte mic raportat la populația activă.[3]

Deschiderea către stânga a fost dată tocmai de reliefarea acestei poziții precare în raport cu capitalul. Inițiată ca o confruntare cu anticomunismul, afirmarea stângii postcomuniste s-a făcut preponderent în jurul temelor legate de muncă, angajare și salarizare, ceea ce a dat și trăsătura particulară a stângii românești comparativ cu cele din regiune.[4] Practic, ceea ce stânga a făcut a fost să demonteze asamblajul ideologic ridicat de tranziție în jurul relațiilor de muncă, arătând natura exploatatoare a acestora și caracterul politic și asimetric al relației dintre angajatori și angajați.[5] O asemenea direcție a avut avantajul că a condus apoi la dezvoltarea unei perspective critice asupra capitalismului tranziției *tout court*, fiind totodată suficient de generoasă încât să permită inserarea unor teme legate de inegalitate și sărăcie, teme care apoi au putut fi abstractizate și deturnate în sensul descris mai sus.

În același timp, având în vedere caracterul mic-burghez, era inevitabil ca preocupările acestei stângi să fie cele legate de muncă,

[2] Vezi Frank Bechhofer și Brian Elliott (coord.), *The Petite Bourgeoisie. Comparative Studies of the Uneasy Stratum*, Londra, Macmillan, 1983, și Nicos Poulantzas, „The New Petty Bourgeoisie".

[3] Vezi Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*.

[4] De exemplu, rearticularea recentă a stângii s-a făcut în Ungaria în jurul temei ecologiste, iar în Bulgaria în jurul unor teme culturale.

[5] Semnificativ și sugestiv în acest sens este volumul lui C. Rogozanu, *Carte de muncă*, Cluj, Tact, 2013.

bani, supraviețuire. Altfel spus, deși o asemenea perspectivă pune direct degetul pe contradicțiile fundamentale ale tranziției, ea nu este deloc întâmplătoare. Stânga locală vorbește mai mult despre bani decât despre idei, aspect vizibil și în faptul că deși este vorba de o factiune al cărei obiect de activitate este cultura (în sens larg), articularea stângii locale nu a fost însoțită de o largă producție culturală de stânga.

Lupta permanentă pentru asigurarea existenței, specifică micii burghezii, a pus totodată limite insurmontabile dezvoltării câmpului de stânga. Deși pentru unii a fost posibilă combinarea asigurării traiului cu afirmarea de stânga, pentru cei mai mulți supraviețuirea a fost o problemă ce a lăsat puțin timp și spațiu pentru altceva. De aceea, baza de recurtare pentru participanții la acțiunile și proiectele de stânga a fost mică și este în continuă restrângere, ducând la impresia, altfel justificată, că este mereu vorba de aceiași oameni la stânga, ceea ce crează mereu un mediu de familiaritate, dar și unul de autoreferențialitate. Mai mult, acest lucru a făcut aproape imposibilă până și imaginarea, darămite organizarea unor acțiuni ample sau pe termen lung. Fiecare proiect de stânga nu are în spate mai mult de o mână de organizatori sau animatori. Totodată, nu este vorba doar de lipsa veniturilor propriu-zise sau de efortul pe care cineva trebuie să-l depună atât pentru propria-i supraviețuire, cât și pentru organizarea de acțiuni, ci și de absența unei minime infrastructuri pe care aceste eforturi colective ar putea să se sprijine.[6]

Dacă în zorii tranziției articularea stângii era mai degrabă împiedicată de motive ideologice, acum afirmarea și solidificarea acesteia este limitată de nevoia asigurării traiului, adică din rațiuni de piață. Astfel că, pentru a supraviețui, stânga a trebuit

[6] Rețeaua tranzit.ro (în special filiala de la Cluj, coordonată de Attila Tordai-S.), Departamentul de Sociologie de la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj, editurile Idea și Tact tot din Cluj, și, mai recent, cooperativa Macaz din București, epuizează paleta instituțiilor și inițiativelor despre care se poate spune că reprezintă infrastructura autohtonă de stânga.

să recurgă la metode care au prin excelență un caracter mic-burghez: cererea de donații, organizarea de chefuri sau deschiderea unor afaceri generatoare de un oarecare venit (de regulă baruri, cafenele, dar și organizarea unei mici producții agricole sau artizanale). În mod natural, formele de expresie preponderente ale stângii au fost cele care nu costă bani sau care implică costuri foarte mici. Contrastul cu stânga vest-europeană sau nord-americană este evident. Aceasta din urmă nu doar că se poate baza pe o infrastructură instituțională mult mai puternică, dar reușește să genereze și venituri pe piața culturală, sursele fiind în special biletele, abonamentele și subscripțiile, ceea ce-i oferă o altă anvergură de organizare și de exprimare.

Această lipsă acută de resurse a însemnat și că stânga autohtonă s-a articulat pe baza muncii neremunerate a unor voluntari. Fără această muncă neplătită, de multe ori nici măcar recunoscută și apreciată ca atare, nu ar fi existat o deschidere de stânga în România, sau în orice caz ar fi fost mult mai mică și mai legată de parcursuri biografice strict personale, nu de grupuri. De fapt, unul dintre motivele pentru care scena de stânga e astăzi, la momentul scrierii acestui text, într-o vădită letargie și retragere este acela că din ce în ce mai puțini oameni sunt dispuși, sau mai au resursele necesare, să presteze o astfel de muncă neplătită.

Această situație a avut ca efect un alt fenomen care a contribuit la scindarea și fracționalizarea câmpului: bătaia pentru (de regulă aceleași) resursele limitate existente, fapt care a determinat nu de puține ori cazuri de canibalizare între grupuri, clonări de idei și proiecte, preluări de oameni și strategii, uneori în moduri brutale și necinstite, producând astfel noi rupturi, deziceri și resemnări.

Stânga, incipientă și oricum nu foarte numeroasă, a continuat să rămână în propriul său perimetru datorită lipsei de deschideri față de alte categorii sau zone. Nu cred că acest lucru s-a făcut din rea voință, din comoditate sau din elitism (așa cum au sugerat chiar unele voci de stânga), ci tot ca un efect al poziției și relațiilor

de clasă. O alianță cu muncitorii a fost imposibilă din simplul motiv că aceștia nu mai există în forma clasică a proletariatului industrial cu conștiință politică de sine, pentru care colaborarea cu intelectualii era parte din fișa postului. Modul în care s-au restructurat relațiile de muncă în cadrul tranziției a schimbat în mod semnificativ componența clasei muncitoare și, în orice caz, a slăbit forța acesteia în raport cu angajatorul. Astfel că muncitorii nu se mai pot solidariza și organiza ei înșiși, între ei, la locul de muncă, în vederea apărării propriilor interese imediate, darămite cu alte categorii sociale sau alte segmente de clasă. În plus, segmente ale clasei muncitoare, cele înalt calificate sau activând în domenii de vârf, au constituit după 1989 ceea ce Lenin a numit „aristocrația muncii", ele fiind mai bine remunerate și într-un raport mai favorabil față de capital decât membrii micii burghezii.

Concomitent, unul dintre efectele poziției de clasă a fost acela că mica burghezie a dezvoltat o formă de mistificare ideologică ce a împiedicat-o să se observe mai apropiată de statutul de muncitor, considerându-se în schimb – în mod cât se poate de nejustificat – pe o traiectorie de devenire burgheză. Stânga autohtonă a făcut mult prea puțin pentru a contracara această eroare, fiind de fapt preocupată mai degrabă de păstrarea curată și împăcată a propriei conștiințe. Dacă ne uităm cu atenție însă la formele de angajare ale micii burghezii culturale din care s-a recrutat mai apoi mare parte din stânga locală (contracte determinate, proiecte la termen, plata cu ora sau la bucată), vom observa că situația nu este diferită de cea a unor muncitori sezonieri, care au de lucru în anumite perioade ale anului, iar în altele nu, care combină diferite forme de venit (inclusiv salariaul pe durată limitată) și care, de regulă, și poartă după ei mijloacele de producție.[7] Doar diferențierea ideologică dintre munca fizică și cea intelectuală, precum și fetișizarea

[7] Pentru o discuție mai amplă a acestor relații de muncă, vezi Ștefan Guga, *Munca atipică în România de la izbucnirea crizei. O perspectivă de ansamblu*, București, Next Publishing, 2016.

inerentă a creației culturale au împiedicat mica burghezie să se vadă pe sine mai aproape de muncitori decât de burghezie. Din perspectiva acestei recunoașteri corecte, s-ar fi putut organiza apoi forme de solidaritate și acțiune colectivă ce ar fi sporit nu doar forța în raport cu capitalul, ci și baza instituțională a stângii locale.[8]

În locul recunoașterii propriei sale poziții din interiorul clasei ca atare, stânga a căutat solidarizarea cu segmentele cele mai vulnerabile ale societății: subproletarii, persoanele fără adăpost, lucrătoarele sexuale etc. Firesc, într-un fel, pentru că aceasta este una dintre menirile stângii. Însă această solidarizare nu a fost deloc neproblematică, deoarece, de cele mai multe ori, modul în care și scopul pentru care s-a stabilit interacțiunea cu aceste categorii oprimate nu a fost în vederea împuternicirii categoriilor în cauză, ci s-a făcut în cadrul unor proiecte sociale, universitare sau artistice a căror finalitate nu era în primul rând rezolvarea unei probleme, ci atingerea obiectivelor proiectului. Altfel spus, nici proiectele cu caracter de stânga nu au fost ferite de pericolul oengizării și a „economiei proiectelor". Fără a nega pausal importanța acestor activități, trebuie notat totuși că aceste demersuri au reprezentat un pas înapoi față de clasica filantropie burgheză de la finalul secolului al XIX-lea, care nu avea nimic de câștigat în mod direct din asemenea acțiuni, cu excepția confortului propriei sale conștiințe.

La rândul său, burghezia locală (proprietară sau salariată) nu a contribuit decât în mod individual la conturarea stângii locale, aceasta fiind simultan prea mică și prea de dreapta pentru a prezenta vreun interes în această direcție. Dacă stânga ar putea să aibă o nostalgie față de perioada interbelică, aici ar fi de găsit. Atunci intelectuali și universitari de stânga erau burghezi înstăriți; invers, burghezii înstăriți îmbrățișau și sprijineau cauza stângii, inclusiv

[8] Din acest punct de vedere, demersul inițiat de Ciprian Șiulea și colaboratorii săi de a înființa un sindicat al traducătorilor este absolut remarcabil, contribuind atât la dezvrăjirea muncii culturale, cât și la recunoașterea caracterului de muncă a unor meserii ce păreau până acum doar forme de expresie culturală superioară.

a celei comuniste. În zilele noastre, capitalul internațional (Erste) a fost mai prezent în rearticularea stângii decât burghezia sau capitaliștii autohotoni, iar mica burghezie de stânga a putut să-și finanțeze unele activități accesând fonduri ale fundațiilor și think-tankurilor internaționale (precum Friedrich Ebert Stiftung, Rosa Luxemburg Stiftung sau Open Society Foundantion).

Alianța sau colaborarea dintre stânga mic burgheză și burghezia locală a fost de regulă extrem de limitată, temporară și circumstanțială. Motivul principal al acestei stări de fapt a fost distanța foarte mare care separă mica burghezie de burghezia ca atare, distanță dată în primul rând de nivelul diferit al veniturilor, dar și de interesele și preocupările culturale și de consum dictate de poziția de clasă. Practic, cele două segmente de clasă trăiesc în lumi sociale care abia se întâlnesc, și, dacă o fac, această întâlnire nu se produce pe terenul stângii decât în mod accidental.

Cel mai clar simptom în acest sens este faptul că produsele culturale ale stângii mic burgheze nu au penetrat piața *mainstream* de consum cultural. În cel mai bun caz, destinatarii producției de stânga sunt tot mic burghezi de stânga aflați în cadrul aceluiași circuit cultural și de relații. Excepție au făcut câteva creații artistice, în special din zona artelor vizuale și teatrale, și poate un roman sau două. În rest, stânga este prea marginală și prea puțin instituționalizată pentru a atrage atenția burgheziei, iar burghezia locală este prea mică, prea ideologizată la dreapta și, trebuie s-o spunem, nu foarte educată, pentru a putea fi receptivă și la altceva decât la propriile sale idiosincrasii ideologice și obișnuințe de gust.

Aici ar fi de subliniat o particularitate a situației românești. Spre deosebire de alte locuri din lume și din regiune, unde anumite activități culturale sunt considerate a fi de stânga apriori (precum producția artistică, critica literară, critica de film și cea de artă, departamentele de filosofie etc.), la noi acestea sunt *de facto* de dreapta (uneori în moduri militante), abia munca îndârjită a unor oameni sau grupuri ducând la crearea, în ultimii ani, a unor breșe. Altfel

spus, zona autohtonă de artă și cultură burgheză, care în mod teoretic ar trebui să aibă o deschidere, sau măcar o curiozitate înspre stânga, a fost de fapt unul dintre principalele obstacole în calea afirmării stângii indepedente.

Pe de altă parte, nu este mai puțin adevărat că și stânga și-a purtat la vedere toate trăsăturile mic-burgheze, adică nu și-a putut depăși determinările de clasă, care, la rândul lor, s-au constituit ca limite și aporii ale dezvoltării sale. Apetența pentru comunități și grupuri mărunte, pentru informalitate și *„do it yourself"*, predispoziția spre antiintelectualism și dezavuarea teoriei ca practică politică și instituțională, dezvoltarea unei culturi orale și revendicarea neteoretizată a unor curente eclectice de anarhism și feminism – elemente definitorii ale unei părți însemnate a stângii locale –, toate au contribuit la fragmentarea câmpului, la menținerea sa într-un registru închis și minor din punct de vedere al exprimării intelectuale și publice. Eminamente urbană ca loc de articulare și desfășurare, o bună parte a stângii locale a dezvoltat totuși fantezii țărănești sau postrurale, îmbinând cultura cu agricultura, împărtășind cu burghezia de dreapta nostalgia pentru vremurile anterioare urbanizării și industrializării comuniste – perioada mitică a satului românesc, în care lucrurile erau *home-made* și comunitățile mici (familia, clanul) aveau granițe clare și reguli interne solide. În ciuda aspirațiilor sale, unori feministe, o bună parte a stângii a fost și a rămas atașată unor valori patriarhale.

Mai mult, împletirea dintre moralitatea mic-burgheză și moștenirea culturală țărănească a făcut ca și la stânga să domine o practică a supravegherii și denunțului, răspândită mai larg în societate. Denunțul a luat diferite forme și s-a făcut ca urmare a unei palete largi de abateri, dar de fiecare dată scopul său era acela de a exclude din comunitate o persoană sau un grup și de a oferi astfel, prin chiar actul denunțului, o superioritate morală denunțătorului sau denunțătoarei. Denunțul nu poate produce nici solidaritate,

nici pedagogie, fiind doar o formă polițienească de afirmare a puterii. În plus, denunțul nu este semnificativ doar în sine, ci și datorită faptului că se face spre beneficiul unei autorități superioare, având capacitatea de a pedeapsi și de a impune o sancțiune. În cazul stângii (și, trebuie spus, mai ales a feminismului local), această autoritate a fost ceea ce în teoria literară se numește trialogicul, corul, „gura lumii". Acest personaj colectiv și neprecizat a fost adeseori cel chemat să judece și să ofere sancțiuni în urma denunțului. O asemenea construcție a perpetuat cultura țărănească a rușinii, precum și ascendentul comunității, a „gurii satului", asupra individului. Nu întâmplător, forma de comunicare în acest context a fost cea bazată pe bârfă, zvon și colportare, din „gură în gură" (succesul și chiar supraabundența Facebookului în acest context nu a fost deloc întâmplătoare, oferind o rezonanță și o putere de diseminare fără precedent unor practici de comunicare și expresie specifice oralității țărănești). Până la urmă, paradoxal, stânga locală nu a reușit de fapt decât să întărească puterea normelor, a disciplinei și a grupului asupra membrilor săi. Ea s-a conformat pe deplin așteptărilor burgheze de comportament, chiar dacă unele abordări sau opțiuni au fost, e drept, mai radicale. Nu a existat astfel niciun moment de *épater le bourgeoisie* din partea stângii locale, niciun scandal mai semnificativ (decât, eventual, între membrii acesteia) și nici măcar un geam nu a fost spart. Din contră, prin însăși acțiunea sa culturală și activistă, stânga, sau măcar o parte a ei, a reușit doar să-și ofere sieși respectabilitate burgheză. Mai mult, prin chiar acest proces de integrare a stângii în limitele acceptabilității și bunului simț burghez au fost deturnate și deradicalizate practici și istorii cu potențial subversiv.

În fine, ceea ce a lipsit stângii locale în anii săi de reafirmare a fost nu doar lipsa unei cauze definitorii, cât și a unui plan comun pe termen mai lung. Acest fapt a accentuat preocuparea pentru împlinirea strict individuală sau, în cel mai bun caz, în cadrul unor grupuri mici. Aici nu mai sunt decelabile doar trăsăturile mic burgheze

ale stângii, ci rămânerea sa în orizontul tranziției postcomuniste și urmările sale înspre atomizare, individualizare și narcisism.

Silviu Brucan a observat modul în care originea țărănească a liderilor comuniști români și-a pus în mod covârșitor amprenta asupra regimului.[9] Mutatis mutandis, scena de stânga postcomunistă din România, în ansamblul ei și dincolo de trăsăturile particulare ale unui grup sau ale unor persoane în parte, a fost marcată de caracterul mic-burghez și de avatarurile unei culturi conservatoare de origine țărănească, elemente exacerbate de însăși dinamica tranziției postcomuniste. Din acest punct de vedere, stânga locală prezintă mai degrabă elemente comune stângii de la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind mai aproape de burghezul precar și conservator Marx și de partenerii săi de polemică, socialiștii utopici din aceeași pătură socială, decât de stânga burgheză occidentală de la mijlocul secolului al XX-lea, salariată, urbană, sofisticată, cosmopolită, universitară.

Caracterul de clasă al stângii postcomuniste nu i-a permis să declanșeze lupta de clasă împotriva burgheziei pe baza unor alianțe cu alte segmente de clasă și nici nu a dus la o ruptură semnificativă cu tradițiile rurale și conservatoare locale. Rearticularea sa în cadrul tranziției și în timpul crizei a fost simptomatică și necesară, însă nu a putut genera o altă esență dincolo de afirmarea propriei sale existențe. Datorită acestei indeterminări și a (de)structurării sale în jurul unor grupuri mici, neformalizate, neinstituționalizate și în general atomizate, spațiul de stânga a putut fi folosit totodată, în mod oportunist, pentru scopuri carieristice și pentru parvenire. Câmpul de stânga este deci unul închis și în care membrii grupurilor se supraveghează și se denunță reciproc, dar în același timp este și foarte deschis la indexări contradictorii și deturnări.

[9] Vezi Silviu Brucan, *Stâlpii noii puteri in România.*

Goodbye, Lenin!

În anul centenarului Revoluției bolșevice, lucrurile nu arată prea grozav pentru stânga de nicăieri. Mai mult decât oricând, se vorbește despre nevoia rearticulării și reinventării sale. Ne aflăm din nou în fața unui nou început. Spectrul unei revoluții de dreapta – globale conservatoare, extremiste și populiste – este mult mai palpabil decât cel al unei insurecții de tipul celei conduse de Lenin. *Goodbye, Lenin!* înseamnă în acest context refuzul unei nostalgii nejustificate, dar totodată și conștientizarea faptului că secvența deschisă de Revoluția bolșevică este definitiv închisă. Singura formă posibilă de fidelitate față de aceasta este aplicarea lecției ei cele mai durabile: politica de stânga nu se poate face decât pe baza analizei teoretice a situației istorice existente, în vederea adaptării acțiunii practice la aceasta.

Polemica dintre Alex Cistelecan și Ovidiu Țichindeleanu purtată în jurul teoriei decoloniale[1] a funcționat ca un simptom al momentului în care se află stânga autohtonă și a ceea ce, probabil, va urma de acum încolo.[2] Pe de o parte, a fost un pas înainte,

[1] Vezi Alex Cistelecan, „Critica rațiunii decoloniale": http://www.criticatac.ro/28896/critica-ratiunii-decoloniale/, și Ovidiu Țichindeleanu, „O primă dezbatere. Gândirea decolonială și neînțelegerea ei dinspre stânga": http://www.criticatac.ro/28960/o-prima-dezbatere-gandirea-decoloniala-si-neintelegerea-ei-dinspre-stanga/.

[2] Pentru a nu complica discuția în mod nejustificat, pe parcursul acestei secțiuni am lăsat la o parte discuția despre stânga sau stângile regionale și globale, care ar necesita o analiză aparte. În același timp trebuie subliniat însă că nici stânga locală, nici celelalte, nu s-au dezvoltat în mod independent sau conform unui

deoarece a marcat pentru prima dată, în aproape un deceniu, o discuție teoretică serioasă în *interiorul* stângii, iar nu peste fileul ideologic. Pe de altă parte, dintr-un punct de vedere mai larg, dezbaterea a reprezentat un regres în raport cu finalul anului 2014, atunci când încă se discuta public despre posibilitatea articulării stângii la nivel politic, sub formă partinică, și când site-ul pe care a avut loc dezbaterea despre decolonialism nu era doar o arenă de dezbateri intelectuale, ci era creditat, în același timp, cu posibilitatea de a se constitui ca actor politic.

Ceea ce trebuie spus însă din capul locului este că opțiunea sau posibilitatea obiectivă a formării unui partid de stânga autohton în timpul secvenței discutate aici nu a fost niciodată una veritabilă, atât din cauza trăsăturilor câmpului de stânga schițate mai sus, cât și datorită modului de funcționare a sistemului politic local. Istoria formării de noi partide, chiar de dreapta, despre care s-ar

---

specific autohton. Perioada de după declanșarea crizei economice globale a marcat joncțiunea unor procese și traiectorii care au galvanizat mișcările de stânga din întreaga lume, ducând la noi forme de coagulare, rearticulare și expresie politică și publică. De cele mai multe ori aceste procese au fost interdependente. De exemplu, site-ul CriticAtac a fost o formă de expresie și de manifestare ce a servit drept model pentru inițierea unor proiecte similare în țările din regiune (cu precădere în Bulgaria, Serbia, Croația și Ungaria), contribuind în mod decisiv la reprofilarea publică și instituțională a mișcărilor de stânga de acolo. În același timp, CriticAtac a beneficiat de concatenarea sa într-un lanț mai amplu de grupuri, manifestări și resurse din regiune și din lume. Expresia practică a acestei joncțiuni a fost apariția în 2013 a site-ului LeftEast, inițial cu scopul de a servi drept platformă pentru stânga din regiune, dar care mai apoi s-a concretizat ca element central al efervescenței globale de stânga prilejuită de criza globală. În CriticAtac și LeftEast s-au împletit, așadar, fire care mergeau de la Syriza din Grecia la mișcarea Occupy din SUA, de la rezistența stângii turce din Taksim la mișcarea studenților din Montreal, de la Podemos la Die Linke, de la inițiative paneuropene precum DIEM25 sau Plan B la grupuri locale din Macedonia, Ucraina sau Rusia. Poate că din punct de vedere al rezultatelor practice palmaresul nu a fost unul convingător, și poate că prețul solidarității a fost eclectismul variantelor de stânga, însă nu se poate nega faptul că această împrejurare a marcat o ruptură decisivă atât față de consensul neoliberal anterior, cât și cu hegemonia stângii vestice asupra producerii de teorii și practici politice relevante pentru situația contemporană.

presupune că ar avea o aderență mai mare la electorat, nu este deloc încurajatoare în acest sens. Figuri notorii ale *establishment*-ului politic care au încercat în ultima jumătate de deceniu formarea de noi partide au eșuat, în ciuda experienței, expunerii mediatice și a resurselor net superioare de care au dispus, în comparație cu un posibil partid de stânga pornit de la zero. Succesul conjunctural și temporar al unor formațiuni atipice precum PPDD sau, mai recent, USR nu poate fi elocvent ca argument împotriva unei tendințe generale clare. Apariția pe termen scurt și mediu a unui partid *grass-roots* de stânga, viabil, cu aderență la nivel național și capabil de a lansa o campanie credibilă în vederea obținerii puterii politice asupra statului este, la momentul redactării textului de față, aproape imposibilă. Investirea energiilor de stânga, atâtea câte mai sunt, în această direcție ar reprezenta o miză perdantă, deși orice verdict (care nu înseamnă decât o speculație în raport cu viitorul) poate fi infirmat de practica propriu-zisă și de desfășurarea efectivă a forțelor istorice.

Ce este de făcut atunci? Trebuie observat mai întâi modul în care s-a realizat o închidere majoră a câmpului de stânga local după 2014. Stânga s-a retras cvasicomplet din spațiul public, renunțând la ambițiile sale politice, ideologice și practice din anii trecuți, indiferent cât de conturate sau de fezabile erau acestea. Nici măcar o cearta semnificativă în sânul acesteia nu a mai avut loc. Tot ce a mai rămas din stânga autohtonă nu mai reprezintă decât o serie de grupuri mici cu rol strict de socializare a membrilor lor, mai ales în ceea ce privește petrecerea timpului liber. Din aspirația către partid a mai rămas doar ocazia pentru o partidă sau un *party*.[3]

[3] Nu vreau să sugerez că ar fi o problemă în acest sens, ci doar să observ pretenția nejustificată că acestea ar avea un caracter politic sau emancipator intrinsec, astfel încât simpla participare la o petrecere de stânga devine în sine un act politic. Altfel, problema nu a fost deloc faptul că aceste evenimente au fost politizate, ci că nu au fost politizate suficient. Stânga locală nu a dezvoltat cu adevărat o cultură a hedonismului, a excesului, a extravaganței în raport cu normele acceptate. Ea a rămas destul de fidelă modelului capitalist dominant,

Având în vedere starea în care se găsește astăzi, dar și contextul mai general în care este chemată să funcționeze, stânga locală ar putea găsi câteva repere pentru acțiune într-o sursă surprinzătoare: practicile intelectuale și politice ale dizidenților de stânga de la finalul comunismului de tip sovietic.

O asemenea perspectivă recunoaște faptul că sistemul este în criză, fără însă a presupune prăbușirea lui imediată. Astfel, ar fi vorba de o stângă ale cărei acțiuni ar răspunde contextului imediat al crizei capitaliste și al articulărilor sale locale. Două au fost strategiile principale ale dizidenților comuniști de stânga: pe de o parte, elaborarea de teorii critice despre regim și crizele sale structurale; pe de alta, confruntarea politică a regimului, dar nu direct și nu în baza ideologiei liberale, ci în mod oblic, prin sublinierea propriilor sale contradicții, paradoxuri și derapaje în raport cu principiile și reglementările sale oficiale. Ceva similar este necesar și astăzi, de data aceasta în raport cu sistemul capitalist ca atare, la nivel global.

Dacă articularea stângii postcomuniste s-a făcut în raport cu tranziția postcomunistă și cu trecutul comunist, astăzi contextul e marcat de criza profundă de profitabilitate a capitalului și de erodarea ultimelor vestigii ale liberalismului, ca urmare a destructurării modelului neoliberal și a prăbușirii în lanț atât a formelor sale politice, cât și a principiilor sale de bază (revenirea la politici protecționiste în defavoarea liberului schimb și a pieței globale reprezentând cel mai important semn). Practic, de această dată, evoluția stângii nu se va mai face preponderent în raport cu contextul local, ci contextul local este el însuși în mod direct global.

Astfel, vechile strategii ale stângii nu mai pot fi funcționale. Simpla critică a capitalismului nu mai este fezabilă, având în

---

unde primează productivitatea, seriozitatea, acumularea de orice fel, ordinea și curățenia. Excesele au fost condamnate moral și au fost taxate drept manifestări ale unei culturi (de regulă) masculiniste, când de fapt nu era vorba de nimic altceva decât un reflex burghez de respectabilitate și unul capitalist de productivitate.

vedere nu doar că extrema dreapta face o asemenea critică, ci și că însăși clasa capitalistă e nemulțumită de sistem și caută febril o soluție de ieșire din impasul structural în care se găsește, inclusiv cu prețul abandonării sistemului.[4] În mod similar, strategia stângii de a denunța ipocriziile, contradicțiile și partea întunecată a liberalismului nu mai poate fi astăzi una viabilă, în condițiile în care extrema dreapta și noul val de mișcări conservatoare și populiste din întreaga lume se întemeiază tocmai pe respingerea oricăror principii liberale și pe înlocuirea lor practică.[5] Stânga se află așadar, din nou, în postura de a trebui să apere liberalismul de dușmanii pe care el însuși i-a creat.

Dincolo de aceste transformări structurale, modificările interne câmpului de stânga indică nevoia unei reinventări profunde. Succesul (relativ recent) al mișcărilor de extremă dreaptă (populiste și conservator-anticapitaliste) reprezintă totodată o

---

[4] Ca de obicei, tabloul este întotdeauna mult mai complicat și mai nuanțat decât atât. În ultimii ani, economistul marxist Michael Roberts a depus o muncă extrem de importantă pentru a clarifica stadiul actual al capitalismului global, crizele și transformările sale, precum și răspunsurile (neadecvate deocamdată) oferite de clasa capitalistă prin mijlocirea sfătuitorilor săi, economiștii *mainstream*. Deși pentru Roberts finalul sistemului capitalist nu se anunță iminent, el analizează totuși o serie de presiuni structurale ce par insurmontabile și care ne apropie de termenul de expirare a sistemului; vezi Michael Roberts, *The Long Depression. Marxism and the Global Crisis of Capitalism*, Chicago, Haymarket Books, 2016.

[5] Acesta este unul dintre motivele pentru care filosoful sloven Slavoj Žižek, până nu de mult o sursă de inspirație a stângii de pretutindeni, pare lăsat în offside istoric. Dacă la începutul anilor '90 critica sa la adresa liberalismului, corectitudinii politice și umanitarismului burghez aveau sens în contextul dominației social-democrației caracteristice celei de-a treia căi (atât în Statele Unite, cât și în Europa), păstrarea aceleiași critici astăzi, în contextul în care social-democrația de orice factură este complet învinsă, iar critica liberalismului se face de pe poziții conservatoare și de extremă dreapta, este în mod inevitabil pasibilă de asociere cu o perspectivă retrogradă și reacționară politic. Vezi și Alex Cistelecan, „Offside de originalitate. Recenzia cărții lui Slavoj Žižek despre refugiați": http://www.criticatac.ro/29344/cel-mai-dragut-dintre-politisti-recenzia-cartii-lui-slavoj-zizek-despre-refugiati/.

înfrângere indiscutabilă a stângii globale post-'68. Stânga care a apărut și s-a dezvoltat în oglindă cu neoliberalismul ultimelor patru decenii este acum epuizată. Iar una dintre cele mai dezastruoase moșteniri ale acestei stângi a fost faptul că a permis dreptei și extremei drepte nu doar să preia în cheie populistă critica efectelor globalizării neoliberale și a capitalismului, ci mai ales să deturneze de la stânga la dreapta fosta clasă muncitoare industrială de pe întreg globul. Astăzi, pretutindeni, mișcările de extremă dreaptă, partidele populiste și liderii conservatori sunt aduși la putere nu prin insurecții armate sau cu susținerea clasei capitaliste și a facțiunilor de clasă mic-burgheze (cum s-a întâmplat îndeobște cu instaurarea fascismului în secolul al XX-lea), ci prin votul democratic a milioane de foști muncitori industriali și a urmașilor lor, dezabuzați, disperați și dornici de a fi luați în seamă. Cum mortul nu se mai întoarce de la groapă, nici aceștia nu vor mai putea fi readuși în pliurile unei mobilizări radicale de stânga. Dacă pe timpul lui Lenin muncitorii industriali se ridicau împotriva proprietarilor de fabrici și a exploatării muncii lor, astăzi fosta clasă muncitoare se mobilizează politic având nostalgia exploatării în fabrici și a traiului oferit de aceasta.

Nu întâmplător, atunci, mișcările de stânga din întreaga lume, căutând noi forme de rearticulare ideologică și de exprimare politică după criza din 2008, au avut două componente. Mai întâi, baza lor socială a fost dată de o alianță instabilă între mica burghezie (în sensul descris mai sus, în special studenți și tineri absolvenți fără slujbe sau cu slujbe prost plătite, sub nivelul pregătirii lor) și burghezia salariată afectată de criză, la care s-au adăugat, doar conjunctural, membri ai sindicatelor sau facțiuni ale clasei muncitorilor din industrie. Apoi, din punct de vedere ideologic, această nouă stângă a căutat, în mod ostentativ și polemic, să revină la tradițiile stângii de dinainte de 1968, fie la figurile iconice ale lui Marx, Lenin sau Luxemburg, fie la tradiții mai puțin cunoscute, cum e marxismul central și est-european interbelic. Prin urmare, e

de așteptat, având în vedere aceste coordonate, ca influența stângii să fie una redusă la nivel politic și practic, însă aceasta să treacă prin profunde transformări teoretice, menite a refonda câmpul la finalul secvenței șaișoptiste.

Recuperarea la nivel de practică (nu și de conținut) a tradiției dizidenței central și est-europene de stânga ar contribui deci la acest efort colectiv de regândire a stângii și de înzestrare a sa cu noi resurse practice, politice și ideatice. Tipul acesta de dizidență are avantajul că poate fi făcut în mod individual sau în grupuri mici, fiind astfel potrivit formelor de coagulare de care este capabilă stânga de azi. Altfel spus, e mai plauzibilă capacitarea ideologică și munca în comun a unor grupuri, oricât de mici și de împrăștiate ar fi, decât iluzia unei mobilizări instantanee a maselor sau construcția unor instituții de amploare. În fond, ceea ce a dat forță și coeziune grupurilor dizidente a fost tocmai mărimea redusă și dispersia lor geografică, care le-a transformat în nuclee de rezistență locală, dar cu reverberații mai ample, naționale sau chiar internaționale.

Orice formă ar lua până la urmă, cred că este important ca stânga, cu atât mai mult cea locală, să redescopere o tradiție *sui generis* a dizidenței, a împotrivirii la sistem, la *establishment* și la adevărurile și locurile comune ale momentului. Sărbătorirea centenarului Revoluției bolșevice va aduce din nou în prim-plan imaginea unei stângi triumfătoare, glorioase, la apogeu. Ceea ce se omite îndeobște în astfel de momente este perioada anterioară. În cazul de față, se uită istoria de dizidență (de multe ori doar personală) a lui Lenin față de regimul țarist, perioada lui de anonimat, clandestinitate, exil (inclusiv exil intern) și de răbdătoare muncă teoretică și politică ce părea că nu va duce nicăieri. Lenin la Zürich, nu Lenin la Petersburg, ar trebui să fie figura tutelară a stângii de azi.

(& Feminism)[1]
Ce înseamnă bărbat feminist?

Un BĂRBAT care își înțelege privilegiul de a fi bărbat, care înțelege că trăim într-o ordine socială ce naturalizează dominația masculină și care încearcă (cumva) să lucreze împotriva acesteia,

[1] Acest interviu a apărut inițial în septembrie 2014 pe site-ul TOTB într-un grupaj mai amplu dedicat acestui subiect; vezi: http://totb.ro/barbatii-feministi-sunt-cei-care-lucreaza-la-desfiintarea-propriei-dominatii-i/. Mulțumesc redactorilor de acolo pentru amabilitate și pentru interes. Am ales să-l reproduc aici, în contextul discuției despre stânga, deoarece opoziția dintre „stângiști" și „feministe" a însoțit ca o umbră coagularea stângii independente din România. Practic, principalul reproș la adresa formării și funcționării ei a fost acela că stânga postcomunistă a fost dominată de bărbați heterosexuali, care au reprodus, în chiar practica lor de stânga, tropi ai machismului și misoginismului, demersul lor fiind, inevitabil, inautentic și problematic. Încă de la primele formulări ale polemicii în cauză, când acestea încă reușeau să țină, în mod nejustificat, capul de afiș al manifestărilor stângii, am crezut că ne aflăm în fața unei capcane; prin urmare, tipul acesta de schimburi nu avea decât să ne ducă pe drumuri înfundate, ceea ce s-a și întâmplat de altfel. În primul rând, este o evidență faptul că articularea stângii a fost dezechilibrată din punct de vedere al genului în favoarea bărbaților (ceea ce este o problemă), însă nimeni până acum, după știința mea, nu a reușit să identifice cauzele structurale ale acestei stări de fapt și felul în care poate fi îndreptată. În schimb, s-a recurs la o formă de șantaj public și de denunț moral, în care bărbații erau vinovați indiferent de ceea ce făceau sau nu făceau. Și aici intervine a doua problemă: critica feministă adusă „stângii masculiniste" nu a fost (aproape) niciodată făcută de pe poziții de solidaritate. Mai mereu, dacă nu chiar întotdeauna, critica a fost una de demascare și înfierare, tocmai pentru a îngroșa caracterul moral precar. Astfel, ceea ce ar fi trebuit să fie o discuție despre ideologie și

sau măcar să o facă vizibilă. Astfel, întrebarea care se pune nu e de fapt ce este un bărbat feminist, ci mai curând ce (poate) face un bărbat feminist.

Pentru unele curente feministe, însăși categoria de bărbat feminist este o imposibilitate: un bărbat, prin virtutea faptului că este bărbat – adică la nivel ontologic –, participă la și beneficiază de această dominație masculină în mod direct și personal. Faptul că, eventual, un bărbat spală vase, are grijă de copii, nu iese la bere cu băieții sau nu-și violentează partenera ar putea trece, conjunctural, drept fapte bune, dar care nu pot să anuleze vreodată poziția structurală dominantă a bărbaților ca gen. Astfel, în această versiune de feminism, un bărbat cu adevărat feminist e un bărbat mort.

---

interpelare instituțională, care în alte locuri a fost exact terenul comun pe care stânga și feminismul postcomunist au putut interacționa, s-a transformat de fapt într-un prilej de violență simbolică exercitată asupra unor oameni (nu numai bărbați, ci și femei) cu uneltele, teoretic, ale emancipării. În fine, și acesta este al treilea punct, lucrurile au stat așa tocmai pentru că feminismul local a avut o traiectorie de formare foarte specifică, despre care amintesc în textul interviului, astfel încât articularea sa nu s-a făcut la stânga, ci la dreapta. În România nu s-a dezvoltat un feminism de stânga (ci există doar feministe de acest fel), care să fi funcționat pe terenul comun al stângii, astfel încât critica să fie făcută în baza unui orizont comun; la fel, și oarecum simetric, nu a existat o critică foarte aplicată și vizibilă dinspre feminism a propriilor baze de formare locale și a propriilor origini de dreapta. Astfel, în mod paradoxal (sau poate că nu), felul în care feminismul postcomunist românesc a apărut și s-a format este similar anticomunismului: o ideologie preocupată mai mult de reproducerea sa instituțională și în interiorul culturii dominante a tranziției, decât de dezvoltarea unei critici a acesteia. Așa se face că, până la urmă, feminismul local a fost unul conservator, atât din punct de vedere al opțiunilor politice, cât și din punct de vedere al practicii teoretice: nu au existat manifeste, nu s-au editat volume de analiză în răspăr cu direcția tranziției, nu s-a făcut nicio revoluție sexuală, nu s-a ars nici măcar un sutien. Astăzi, când pe fondul prăbușirii liberalismului și a atacului împotriva așa-zisei corectitudini politice, feminismul este atacat peste tot în lume (și odată cu el feministele în carne și oase), a venit din nou rândul stângii să-i sară în apărare. Să sperăm că abia în aceste condiții adverse vom găsi terenul comun pentru o stângă feministă și un feminism de stânga unite împotriva fascismului.

Cum această viziune feministă nu lasă prea multe șanse nici fizice, nici teoretice bărbaților (mai ales celor care nu sunt doar bărbați, ci și albi și heterosexuali – cea mai proastă combinație posibilă), cred că, din punct de vedere politic, bărbații feminiști ar trebui să se comporte în raport cu propriul lor privilegiu așa cum fac burghezii progresiști în raport cu privilegiul lor: anume, exact în baza privilegiului propriu, să îmbrățișeze total acele cauze care au drept scop destructurarea propriului lor privilegiu. Altfel spus, un bărbat feminist, la fel ca un burghez progresist, nu poate face nimic altceva decât să lucreze, subtil și indirect, la propria-i anihilare.

Din această perspectivă, opusul bărbatului feminist nu este (așa cum se crede îndeobște) bărbatul macho, ci bărbatul care aderă la cauzele feministe pentru a-și spori privilegiul: mai pe scurt, pentru a-și înlesni accesul la femei, în special la feministe. Pentru a păstra comparația anterioară, aceștia sunt precum burghezii care îmbrățișează cauze progresiste doar pentru a avea acces la trupuri de țărănci și muncitoare. Prin urmare, paradoxal poate, sarcina unui bărbat feminist nu se conturează neapărat în raport cu femeile (față de ele, bărbatul feminist va rămâne inevitabil dominator, falic, penetrator, într-un univers fantasmatic clar circumscris), ci cu ceilalți bărbați, în special față de cei cu înclinații oportuniste.

Cum se raportează un bărbat feminist la cauzele feministe, în comparație cu o femeie?

Aceasta este o întrebare delicată, deoarece nu este întotdeauna clar cum se raportează o femeie la cauzele feministe (și feministele la femeile care nu rezonează cu cauzele feministe, dar asta e o altă discuție). Poate părea o aroganță masculină ce voi spune acum, dar atât teoretic, cât și în practică, bărbații feminiști sunt mai apropiați de cauzele feministe decât sunt femeile nefeministe. Altfel spus, bărbații care au înțeles că problema este propria lor dominație și

care sunt dispuși să lucreze în vederea destructurării acesteia sunt mai utili și mai apropiați cauzelor feministe decât femeile care nu au înțeles că problema de fond este dominația masculină și continuă să rămână subiectele-obiect ale acțiunii dominației (fără a sugera vreun moment că aceste femei ar fi complet pasive sau în totală necunoștință de cauză). Astfel, nu există nimic biologic sau ontologic care să predispună în mod automat bărbații la dominare și femeile la feminism. Un asemenea mod de a gândi lucrurile ar merge chiar împotriva ideii că există dominație masculină și mai ales împotriva logicii de diferențiere specifică acesteia, ce interpelează și generează în mod diferit subiectivități, corporalități și interese politice, fără a mai pune la socoteală evantaiul de determinări oferite de diversele intersecții dintre gen, clasă, rasă și vârstă. O simplă chemare la arme a femeilor contra bărbaților ar fi de ajuns, dar acest lucru nu funcționează decât în schemele simpliste de *bestseller*, în care bărbații vin de pe planeta Marte și femeile de pe muntele Venus.

Un exemplu concret în acest sens este cel al implicării femeilor în politică, o temă atât de prezentă în spațiul public de la noi, mai ales acum, în prag de alegeri prezidențiale, cu două femei candidate. Argumentul feminismului liberal local este că o prezență crescândă a femeilor în politică, ideal până la paritate, nu e doar de dorit, ci și un scop în sine al feminismului. Ideea de cote este mecanismul cel mai des vehiculat pentru asigurarea acestei ponderi. Or, exact acest tip de argument neagă dominația masculină, chiar dacă formal o afirmă, fiind astfel un argument, în ultimă instanță, nefeminist. Altfel spus, feminismul liberal al reprezentării nu lasă loc posibilității că o femeie ar putea lucra împotriva intereselor femeilor, că aceasta ar putea reproduce, nu contracara, dominația masculină. Simplul fapt de a fi femeie este de ajuns – or, aceasta nu reprezintă decât reafirmarea esențialismului de gen. Dacă ne uităm cu atenție în politica românească, prezența într-o proporție mai mare a femeilor în politică nu a dus, în genere, la amplificarea

discursului feminist sau la susținerea cauzelor feministe, ci la sedimentarea unor reflexe conservatoare și masculine. Să luăm rapid doar exemplul Elenei Udrea și cel al Monicăi Macovei, cele două candidate menționate anterior, concludente pentru femeile intrate în politică în ultima decadă sub oblăduirea lui Traian Băsescu: ambele sunt antiavort, ambele sunt antifeministe în mod explicit, ambele reproduc roluri de gen specifice dominației masculine. Un bărbat progresist și mai ales feminist ar fi întotdeauna preferabil acestora. Ceea ce cred că este cu adevărat propriul feminismului nu este fidelitatea față de gen, ci față de emancipare.

Cum ai început să susții cauzele feministe?

Subiectivarea mea în direcția feminismului (atâta cât poate fi aceasta posibilă pentru un bărbat alb și heterosexual) s-a produs concomitent cu subiectivarea mea spre comunism, adică o mișcare concomitentă pentru eliberare, emancipare și revoluție. Ca orice marxist, am crezut inițial că toate problemele vor fi rezolvate odată ce vom ajunge în comunism, inclusiv problema spinoasă a relațiilor dintre bărbați și femei. Acum cred că sunt șanse mai mari să ajungem la comunism decât să rezolvăm acest raport asimetric într-un mod satisfăcător. Practic, antagonismul dintre bărbați și femei e unul structural și care nu poate avea o rezolvare istorică, chiar dacă acest antagonism se articulează diferit în diferite momente istorice. Așadar, trăiesc cu următoarea contradicție: chiar dacă la nivel politic și teoretic nu cred în esențe de gen și mi se pare eronat recursul la acestea, în ultimă instanță mă gândesc că dacă tot trebuie să existe un esențialism, atunci acesta ar fi. Consecința practică a contradicției amintite este că nu susțin de fapt nicio cauză feministă în mod implicat, ci încerc să lucrez la destructurarea propriei mele masculinități masculiniste. Altfel spus, cu cât devin mai feminist, cu atât devin mai narcisist și mai nesigur în preajma femeilor – ca orice bărbat, cum ar veni.

Ce părere ai despre situația femeii în societatea românească de azi?

Aici îmi întindeți o capcană clasică: aceea de a chema un bărbat să vorbească despre situația femeii. Reticiența mea nu vine din faptul că nu sunt femeie, subînțelegând prin asta că doar femeile pot vorbi legitim și cu sens despre femei și despre situația lor. Aceasta e o poziție intelectuală și teoretică la fel de interesantă ca cea de a spune că numai românii pot vorbi despre români, sau că doar eu pot vorbi despre mine însumi, pentru că mă cunosc cel mai bine. Clamarea acestui monopol epistemologic în baza unui pretins monopol fenomenologic ne transformă pe toți în niște bile de biliard care nu interacționează, ci doar se ciocnesc.

Cu toate acestea, reținerea mea de a mă avânta într-un diagnostic ca răspuns la întrebarea ridicată are de-a face mai degrabă cu posibilitatea de a pune un astfel de diagnostic. Nu cred că se poate izola o părere (sau chiar un studiu fundamentat) în legătură cu situația femeii în societatea românească de azi fără a lua în considerare o serie de determinări, intersecționalități, contexte și traiectorii. Dacă acesta vi se pare însă un nonrăspuns (cu ajutorul nefericitului jargon postmodern), e păcat, tocmai pentru că reprezintă de fapt modalitatea prin care aș vrea să aduc în discuție noțiunea de clasă. De foarte multe ori articularea discursului feminist presupune recursul la o categorie abstractă de femeie, în timp ce, în realitate, femeile (ca și bărbații) par a fi definite (sau, în orice caz, interpelate și subiectivate) mai degrabă de poziția lor de clasă decât de cea de gen. Nu vreau să sugerez că ar exista o ierarhie aici, ci doar să constat că de multe ori bariera de clasă este mai plină de consecințe decât solidaritatea de gen.

Prin urmare, dacă tot e să generalizăm, problema femeii în societatea românească (ca și cea a bărbaților, dacă îmi permiteți) este că trăim într-o societate capitalistă de clasă, în care lupta de clasă se poartă de sus în jos – adică este o luptă împotriva celor

mai săraci, mai vulnerabili, mai izolați, unde cele mai sărace, mai vulnerabile, mai izolate sunt femeile.

Care crezi că este cea mai mare problemă cu care se confruntă femeile în prezent?

Dacă tot am deschis mai sus poarta generalizărilor, propun să continuăm cu o generalizare globală. Principala problemă a femeilor în prezent este că pe corpul lor – și în relație cu acesta – se poartă o serie de bătălii ale bărbaților. Ele nu sunt doar simple victime ale acestor războaie, ci însuși câmpul de luptă. Nu există zi în care să nu apară câte o știre despre o femeie maltratată, fie simbolic, fie, din ce în ce mai des, fizic. Dorința de a le controla corpul prin viol, văl, imposibilitatea avortului, limitarea la spațiul casei, blocarea accesului la educație și la exprimare politică sunt peste tot la ordinea zilei. Cei care vor să fixeze vina în predispoziții religioase sau etnice (cum se întâmplă în discursul rasist occidental, care identifică islamismul cu suprimarea femeilor, sau, mai nou, hinduismul, în urma recentelor *gangrapes* din India) uită că această atitudine este generală, la fel de prezentă și în vestul civilizat. De exemplu, în 2014, țara cu cele mai multe violuri raportate este SUA, în timp ce Suedia și Belgia sunt țările europeane cu cele mai multe violuri la număr de locuitori. Claude Lévi-Strauss a scris că funcționarea societății umane se bazează pe schimbul de femei între bărbați. Este un fel de a spune că societatea funcționează în baza violenței structurale și nemijlocite exercitate de bărbați asupra femeilor.

Ce părere ai despre situația bărbaților în societatea românească de azi?

Și aceștia trăiesc într-o societate capitalistă de clasă, în care lupta se poartă de sus în jos. Unii se află de partea câștigătoare, cei mai mulți nu. Sigur că, prin simplul fapt că sunt bărbați, ei vor avea întotdeauna un avantaj, dar acesta e relativ și din nou ține de clasă. Să ne amintim că în perioada imediat următoare anului 1989, zeci de milioane de bărbați din centrul și estul Europei au murit datorită alcoolismului. Reduși la irelevanță socială prin șomaj, ei nu au mai putut performa rolul de gen atribuit, și atunci s-au autodistrus. Zilele trecute, un bărbat din Onești s-a sinucis în fața fiscului din localitate pentru că nu-și mai putea plăti datoriile, un caz aflat în prelungirea numeroasele sinucideri în rândul bărbaților imediat după criza din 2009. În anumite contexte sau în rândul anumitor clase și segmente de clasă, presiunea pentru performarea rolului de gen e mai mare decât privilegiul relativ de a fi bărbat. Iar într-o societate patriarhală, machistă și ierarhică (cum este și cea românească), forța rolului de gen este cu atât mai mare. Modelul bărbatului care produce și este stâlpul familiei rămâne cel dominant. Cei care nu reușesc acest lucru sunt interpelați drept ratați și, prin urmare, sunt castrați simbolic. Toate formele agresive de masculinitate ce răzbat în spațiul public sunt deopotrivă simptome și efecte ale castrării simbolice a bărbaților, în definitiv a alienării lor.

Aceasta este însă o problemă mai amplă, în măsura în care accesul la relații sexuale este mediat tot de performarea rolului de gen, o presiune ce transcende barierele de clasă. Spus mai pe șleau: faci sex dacă ești de succes sau dacă măcar dai impresia că ești astfel. Cum se articulează această noțiune de succes, inclusiv la nivel corporal, rămâne de discutat mai pe larg cu altă ocazie. Relația devine însă una tautologică în condițiile în care a fi de succces prespune în sine deja ideea de a avea succes în cadrul relațiilor sexuale.

Există la Freud un pasaj în care discută cazul unui trib indian pentru care toate visele aveau o semnificație erotică, mai puțin cele care erau în mod explicit erotice. Acelea erau despre altceva. La fel stau lucrurile și în cazul bărbaților: dorința erotică nu se manifestă în raport cu femeile (transformate, inevitabil, în obiecte ale dorinței, cum spun discursurile *mainstream* feministe), ci în raport cu dorința de succes. Este practic dorința îndeplinirii totale a propriului rol. Contrar a ceea ce se spune îndeobște, problema principală a bărbaților nu este că ei controlează prea mult (instituții, resurse, femei), ci că nu au nici măcar control asupra propriei lor fantezii.

Crezi că e nevoie de bărbați feminiști?

Cred că e nevoie de bărbați care să își conștientizeze privilegiul și care să reușească să își obiectiveze rolul de gen în care sunt interpelați. Pentru asta au nevoie însă de ajutor de la feministe. Acest ajutor mi se pare că lipsește. Avem nevoie cu toții nu doar de mai mult feminism, ci și de altfel de feminism.

Feminismul românesc de după 1989 (să nu uităm, totuși, că a existat unul foarte interesant și înainte de Revoluție) a apărut și s-a dezvoltat concomitent cu agenda neoliberală mai largă a tranziției. Feminismul, chiar dacă mai puțin central, a fost totuși parte – alături de anticomunism, anticorupție, piață liberă etc. – din rețeta tranziției spre capitalismul de tip vestic. În consecință, temele acestui feminism (în principal cele de reprezentare) au fost subsumabile discursului dominant al democratizării și europenizării, feminismul fiind descris ca un barometru al civilizării și atingerii normalității de tip occidental. Ca atare, feminismul local de după 1989 nu numai că nu a interogat structura socială ca atare și inegalitățile ei constitutive și structurale, dar, fiind promovat de reprezentanți și reprezentante ale fostei intelectualități

tehnice a comunismului, a luat și un caracter de dreapta. (În siajul său, în România, până și discursul LGBT este cu precădere tot de dreapta și neoliberal, dar asta e o altă discuție.)

Mai mult, forma instituțională în care feminismul s-a conturat a fost tot una de sorginte neoliberală: pe de o parte, autonomizarea și apoi hegemonizarea unei sfere academice, pe de alta, înființarea de ONG-uri finanțate pe bază de proiect cu rol de suplinire a activităților din care statul social s-a retras. Intersecția dintre logica academică și cea oengistică a avut ca efect producerea regulată a unui număr crescând de feministe cu diplomă, dar și conturarea unui câmp de expertiză propriu. Cum mecanismele validării în acest câmp sunt deținute monopolist sau, în orice caz, bine controlate, el funcționează în baza reproducerii unui model prestabilit și a fidelității personale față de acesta. În marginea și uneori chiar în contra acestui câmp au apărut diferite alte voci și agende feministe cu traiectorii și istorii diferite, însă ele fie nu au reușit să ofere o articulare instituțională suficient de puternică și convingătoare, dincolo de solidaritățile de gen și personale trecătoare, fie au fost incapabile să combine cu succes schema academică cu cea oengistică.

Datorită logicii sale instituționale academice și oengiste, feminismul oficial este capabil să producă doar teme și preocupări care pot deveni obiectul unor dizertații sau al unor proiecte. Altfel spus, acest feminism nu produce ideologie emancipatoare, ci doar, în cel mai bun caz, *policy*. În ultimă instanță, feminismul este redus la un fel de *job* care se ocupă cu probleme specifice femeilor, nu cu emanciparea femeilor (și a bărbaților).

Prin această focalizare, o serie de elemente ale vieții sociale nu sunt prinse în discursul feminist local. Întrebări precum: poate exista nuntă feministă?, cum se serbează o zi de naștere feministă?, cum se flirtează feminist (sau măcar ce termen mai puțin machist ar trebui folosit)?, cum arată o relație sexuală care încorporează valorile feministe? – și multe altele similare – nu au făcut

obiectul preocupării feminismului local. E drept că există câteva femei și câțiva bărbați care încearcă să articuleze un stil de viață în care feminismul să fie central, experimentând astfel relații matrimoniale nonierarhice, forme alternative de creștere a copilului etc., dar aceste căutări sunt prinse mai curând într-o formă de *lifestyle* personal decât într-o încercare publică de a aborda aceste subiecte, multe dintre ele încă tabu.

Prin urmare, problema nu e că bărbații care ar încerca să fie mai feminiști sunt în ceață la acest nivel (după cum știm, o atitudine feministă este identificată cu spălatul vaselor sau cu ajutorul dat în gospodărie), dar și o serie de feministe sunt tot acolo. Cunosc feministe care se află în același tip de relații monogame cu bărbați machiști și care se conformează rolurilor de gen și reproduc tot felul de instituții conservatoare, la fel ca nefeministele. Știm cu toții cazuri de feministe care abuzează emoțional alte femei, mai ceva decât un bărbat, doar pentru că abuzul e inerent relațiilor sociale.

Astfel, atât bărbații feminiști, cât și femeile feministe au sens doar în cadrul unei ideologii feministe ce vizează schimbarea radicală a relațiilor sociale construite pe baza dominației masculine. În caz contrar nu vor rămâne decât etichete, bune pentru un material de presă sau pentru un grant.

Cum se manifestă susținerea ta față de femei?
(Exemple de situații în care ai luat atitudine față de un caz de discriminare, abuz, nedreptate față de femei.)

Oricum ar fi, întotdeauna e loc de mai mult.

Cuprins

Introducere. Cerneală roșie 7

Clasă 15

Autobiografia lui Ion Iliescu 19
Adrian Năstase și PSD – istoria unei neînțelegeri istorice 61
Traian Băsescu – adversarul capitaliștilor autohtoni 69
Victor Ponta – exponentul parvenitismului postcomunist 79
Klaus Iohannis – triumful voinței de provincie 91
Lupta anticorupție. De la uitarea capitalismului
la suspendarea politicului 103
Dacian Cioloș – tehnocrație și alegeri fără democrație 117
Liviu Dragnea – politica în cheie locală și sfârșitul PSD-ului
(așa cum îl știam) 127

Anticomunism 137

Ce a fost anticomunismul postcomunist? 141
Secretul dosarelor Securității 159
Nostalgie, pedagogie, moarte 191

Stânga (& feminism) 217

„Abundența săracilor" 221
Stânga în criză 231
Lupta din clasă 239
Goodbye, Lenin! 249
(& Feminism) Ce înseamnă bărbat feminist? 257

Colecţia de stradă

AU APĂRUT:

Jean Genet, *Duşmanul declarat. Texte şi interviuri*

Henri Michaux, *Viaţa în pliuri*

Pierre Klossowski, *Tablouri vii. Eseuri critice (1936-1983)*

Frantz Fanon, *Piele albă, măşti negre*

Boris Buden, *Zonă de trecere. Despre sfârşitul postcomunismului*

Siegfried Kracauer, *Salariaţii. Din Germania cea mai recentă*

C. Rogozanu, *Carte de muncă*

Günther Anders, *Stenograme filosofice*

Slavoj Žižek, *Repetându-l pe Lenin*

Mihai Goţiu, *Afacerea Roşia Montană*

G. M. Tamás, *Postfascism şi anticomunism. Intervenţii filosofico-politice*

Cornel Ban, *Dependenţă şi dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*

Maurice Blanchot, *Comunitatea de nemărturisit*

Mihai Iovănel, *Roman poliţist*

Bruno Latour, *Nu am fost niciodată moderni. Eseu de antropologie simetrică*

Ştefan Guga, *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl*

Mark Blyth, *Austeritatea. Istoria unei idei periculoase*

Alex Cistelecan, Andrei State (coordonatori), *Plante exotice. Teoria şi practica marxiştilor români*

Louis Althusser, *Iniţiere în filosofie pentru nefilosofi*

Alexandru Racu, *Apostolatul antisocial. Teologie şi neoliberalism în România postcomunistă*

Florin Poenaru, *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*